

TRUPELE AUXILIARE ROMANE DIN MOESIA INFERIOR*

FLORIAN MATEI-POPESCU

Repertoriul, care prezintă istoria fiecărei trupe auxiliare romane din Moesia Inferior, cuprinde un număr de 10 ale, 27 cohorte, 4 numeri. La fiecare, se reface istoria anterioară sosirii pe teritoriul acestei provincii romane, se oferă informațiile despre prezența în această provincie și eventuala dislocare în alte provincii ale Imperiului Roman. Se prezintă, de asemenea, informațiile despre comandanții acestor trupe și despre militarii ce au activat, în perioada prezenței uneia sau altele dintre aceste unități militare, în Moesia Inferior.

Istoria trupelor auxiliare romane a fost studiată pentru prima dată de C. Cichorius¹.

Pentru subiectul tratat în această lucrare, de o mare însemnătate sunt studiile lui W. Wagner² și K. Kraft³ ce tratează, printre altele, și trupele care au activat pe teritoriul provinciei Moesia Inferior. J. Beneš s-a ocupat de problema trupelor auxiliare din cele două Moesii și din provinciile Daciei, mai întâi într-un studiu din 1970 și apoi într-o lucrare monografică din 1978⁴. Trebuie amintite și două studii speciale, realizate de V. Gerasimova, tratând câteva aspecte din istoria trupelor

---

*Acest articol este o variantă a disertației de masterat, susținută la Facultatea de Istorie a Universității din București, sub conducerea prof. univ. dr. Constantin C. Petolescu, căruia, pe această cale, dorim a-i mulțumi pentru sprijinul acordat. De asemenea, dorim să mulțumim prof. Werner Eck de la Universitatea din Köln pentru sprijinul și observațiile critice care m-au ajutat de foarte multe ori să-mi clarific propriile opțiuni, ca și pentru faptul că mi-a pus la dispoziție o parte din materialul, încă inedit, de care dispunea. Nu în ultimul rând mulțumirile noastre merg către prof. univ. dr. Mircea Babeș, conducătorul Seminarului de Arheologie „Vasile Pârvan” din cadrul Facultății de Istorie a Universității București. Fără sprijinul material al seminarului menționat pentru deplasarea la Köln, în lunile februarie–martie 2002, această lucrare nu ar fi fost scrisă.

¹ C. Cichorius, *Ala*, RE I, 1894, col. 1224–1277 (în continuare Cichorius, RE I); idem, *Cohors*, RE IV, 1901, col. 231–356 (în continuare Cichorius, RE IV).

² W. Wagner, *Die Dislokation der römischen Auxiliarformationen in den Provinzen Noricum, Pannonien, Moesien, und Dakien von Augustus bis Gallienus*, Berlin, 1938 (în continuare, Wagner, *Dislokation*).

³ K. Kraft, *Zur Rekrutierung der Alen und Kohorten an Rhein und Donau*, Berna, 1951 (în continuare Kraft, *Rekrutierung*).

⁴ J. Beneš, *Die römischen Auxiliarformationen in unteren Donauraum*, SbornikBrno, E-15, 1970, p. 159–209; idem, *Auxilia romana in Moesia atque in Dacia. Zu den Fragen des römischen Verteidigungssystems im unteren Donauraum und in den angrenzenden Gebieten*, Praga, 1978 (în continuare Beneš, *Auxilia*). Întrucât, textul din 1978 îl reia pe cel din 1970, trimiterile se vor face doar la acesta.

S C I V A, tomurile 52–53, București, 2001–2002, p. 173–242

auxiliare din Moesia și Dacia⁵. În ultimii ani, de istoria trupelor auxiliare romane s-a ocupat J.E.H. Spaul. Eforturile sale s-au concretizat în două lucrări, dorite ca o a doua ediție la articolele lui Cichorius, dar care, cel puțin în ceea ce privește trupele Moesiei Inferioare, sunt pline de inexactități și confuzii pe care ne-am mărginit a le semnala la momentul oportun, în cadrul lucrării noastre⁶.

Istoriografia română nu putea rămâne fără reprezentanți în bibliografia problemei și reușește să ofere, prin efortul lui A. Aricescu, o lucrare importantă despre istoria armatei romane în epocile Principatului și Dominatului pe teritoriul Dobrogei⁷.

Trebuie amintite și câteva contribuții ale autorilor români care s-au ocupat, în primul rând de istoria armatei romane, pe teritoriul Daciei și care, inevitabil, au cercetat istoria unor trupe care fuseseră dislocate de pe teritoriul Moesiei Inferioare: V. Christescu⁸, D. Tudor, cu a sa ultimă ediție din *Oltenia romană*⁹, I.I. Russu, cu un articol care s-a dorit o recenzie la prima versiune a studiului lui J. Beneš¹⁰; Cr.M. Vlădescu care a scris o carte despre armata romană din provincia Dacia Inferior¹¹ și una despre fortificațiile militare romane din aceeași provincie¹². În ultima vreme, de istoria armatei romane și a trupelor auxiliare în special, de pe teritoriul Daciei, s-a ocupat C.C. Petolescu¹³.

Dintre lucrările generale de istorie, trebuie menționată cartea din 1984 a cercetătorului german K. Strobel privind războaiele dacice ale împăratului Traian, în care istoria trupelor auxiliare participante la operațiunile militare este prezentată pe larg¹⁴. De asemenea, Al. Suceveanu, care, tratând, într-o lucrare de sinteză, diverse aspecte ale istoriei Dobrogei romane, se ocupă de trupele auxiliare ce au activat în această zonă¹⁵.

⁵ V. Gerasimova, *ArheologijaSofia* 11, 1969, 4, p. 5–11; eadem, *ArheologijaSofia* 12, 1970, 4, p. 22–33.

⁶ J.E.H. Spaul, *Ala². The Auxiliary Cavalry Units of the Pre-Diocletianic Imperial Roman Army*, Andover, 1994 (în continuare Spaul, *Ala²*); idem, *Cohors². The Evidence for and a Short History of the Auxiliary Infantry Units of the Imperial Roman Army*, BAR Int. Ser. 841, 2000 (în continuare Spaul, *Cohors²*).

⁷ A. Aricescu, *Armata în Dobrogea romană*, București, 1977 (în continuare Aricescu, *Armata*).

⁸ V. Christescu, *Istoria militară a Daciei romane*, București, 1937 (în continuare Christescu, *Ist. militară*).

⁹ D. Tudor, *Oltenia romană⁴*, București, 1978 (în continuare Tudor, *OR⁴*).

¹⁰ I.I. Russu, *SCIV* 23, 1972, 2, p. 63–77.

¹¹ Cr.M. Vlădescu, *Armata romană în Dacia Inferior*, București, 1983 (în continuare Vlădescu, *Armata*).

¹² Idem, *Fortificațiile romane din Dacia Inferior*, Craiova, 1986 (în continuare Vlădescu, *Fortificațiile*).

¹³ C.C. Petolescu, *SCIVA* 46, 1995, 1, p. 35–49; idem, *SCIVA* 46, 1995, 3–4, p. 237–275; idem, *SCIVA* 47, 1996, 1, p. 21–38; idem, *ActaMN* 34/1, 1997, p. 75–149; idem, *Auxilia Daciae. Contribuție la istoria militară a Daciei romane*, București, 2002 (în continuare Petolescu, *Auxilia*). Având în vedere, că această din ultimă lucrare reia studiile citate anterior și adaugă ultimele informații bibliografice, vom cita în lucrarea noastră doar această contribuție.

¹⁴ K. Strobel, *Untersuchungen zu den Dakerkriegen Trajans. Studien zur Geschichte des mittleren und unteren Donaupraumes in der hohen Kaisezeit*, Bonn, 1984 (în continuare Strobel, *Untersuchungen*).

¹⁵ Al. Suceveanu, în Al. Suceveanu, Al. Barnea, *La Dobroudja romaine*, București, 1990 (în continuare Suceveanu, *Dobroudja*).

Cu tot efortul acestor erudiți, lipsește încă o monografie asupra trupelor auxiliare care și-au desfășurat activitatea pe întregul teritoriu al Moesiei Inferior, în epoca Principatului. Ea este cu atât mai necesară, cu cât în ultimii ani baza documentară s-a mărit considerabil, mai ales prin apariția unui număr record de diplome militare găsite în spațiul balcanic, dintre care unele au ajuns prin comerțul de antichități în vestul Europei¹⁶.

Folosind aceste noi resurse documentare, vom încerca în cele ce urmează să prezentăm sub formă monografică istoria alelor, cohortelor și numerilor care au activat într-o anumită perioadă, în această provincie. Deși în comparație cu cel al Daciei, spre exemplu, numărul lor nu este foarte mare, problematica pe care o ridică este cel puțin la fel de importantă pentru istoria generală a romanității la Dunărea de Jos.

1. ALA I ASTURUM¹⁷

Unitatea militară a fost recrutată dintre locuitorii din jurul orașului Asturica Augusta din Hispania¹⁸. Este atestată în Moesia, probabil, încă din timpul împăratului Vespasian, după cum pare a indica o inscripție funerară descoperită la Tomis¹⁹. O altă inscripție funerară, găsită la Chalons-sur-Saône, menționează un călăreț al acestei unități: Albanus Excingi f. natione Ubius²⁰. De asemenea, o inscripție de la Köln îl amintește pe un anume Victor, *equus alae I Astur(um)*, care servise în Moesia (*militat in Mysia*)²¹. Este posibil ca această unitate să fi staționat o vreme în Germania Inferior, poate chiar într-un lagăr din apropiere de Köln, de unde a fost transferată de Vespasian, după sfârșitul războaielor civile, pe teritoriul Moesiei.

¹⁶ Trebuie amintită, în primul rând, diploma de la Cataloi, care a fost oferită spre vânzare MNIR, Petolescu, A.T. Popescu, în *Studia Historica et Theologica. Omagiu profesorului Emilian Popescu*, Iași, 2003, p. 73–92 (în continuare, Petolescu, Popescu, *Studia Historica et Theologica*); W. Eck, M. M. Roxan, ZPE 116, 1997, p. 193–203; Roxan, ZPE 118, 1997, p. 287–295; P. Weiß, ZPE 124, 1999, p. 279–286; idem, ZPE 124, 1999, p. 287–291; idem, ZPE 134, 2001, p. 261–266; D. MacDonald, A. Mihaylovich, ZPE 138, 2001, p. 225–228; Eck, MacDonald, A. Pangerl, Chiron, 32, 2002, p. 449–489, nr. 3. De asemenea și alte fragmente, încă inedite, ce mi-au fost puse la dispoziție de domnii profesori, W. Eck și C.C. Petolescu.

¹⁷ Cichorius, RE I, col. 1230–1231; Christescu, *Ist. militară*, p. 178; Wagner, *Dislokation*, p. 10–11; Kraft, *Rekrutierung*, p. 141 (nr. 140–143); Gerasimova, *ArheologijaSofia* 12, 1970, 4, p. 22; Russu, SCIV 23, 1972, 2, p. 65; Aricescu, *Armata*, p. 50–51; Tudor, OR⁴, p. 338; Beneš, *Auxilia*, p. 6; Vlădescu, *Armata*, p. 38; Suceveanu, *Dobroudja*, p. 63; Spaul, *Ala*², p. 37–38; Petolescu, *Auxilia*, p. 62–63.

¹⁸ Wagner, *Dislokation*, p. 10. Despre modul de recrutare din această zonă, vezi M. Millett, *Oxford Journal of Archaeology* 20, 2001, 2, p. 166–168.

¹⁹ V. Pârvan, ArchAnz 1914, p. 437–438 = ISM II 172.

²⁰ CIL XIII 2613 = ILS 2509.

²¹ Fr. Vittinghof, în *Atti dei Convegni dei Lincei 23. Convengno Internazionale Renania Romana (Roma 14–16 aprile 1975)*, Roma, 1976, p. 78–79; B. Galsterer, H. Galsterer, *KölnerJahrh* 20, 1987, p. 92 nr. 13 = AnnÉp 1990, 732; Bălțeanu, AO 14, 1999, p. 44, nr. 3.

După reforma administrativă din timpul împăratului Domitian, ala I Asturum a rămas în partea estică a provinciei, în noua unitate administrativă, Moesia Inferior. Aici este atestată pentru prima dată în anul 99 prin diploma militară de la Plovdiv, acordată unui călăreț al acestei alei²². De asemenea, este prezentă în diploma de la Speyer din anul 105²³.

A participat la războaiele dacice și a rămas cantonată în noul teritoriu²⁴, urmând ca, după reformele administrative din vremea lui Hadrian, să fie dislocată în noua provincie Dacia Inferior²⁵, avându-și garnizoana la Hoghiz²⁶.

Din perioada staționării în provincia Moesia Inferior, se cunosc doi comandanți ai acestei trupe. T. Iulius Agricola, în diploma militară din anul 99²⁷, și P. Priferius Paetus Memmius Apollinaris, decorat în primul război dacic al împăratului Traian²⁸.

Într-o inscripție de la Novae, în Bulgaria, s-a păstrat numele fostului decurion Tiberius Bassus Decimus, retras pesemne în orașul în care s-a găsit inscripția²⁹. La Tomis s-a retras T. Claudius Arrenti f. Saturninus, probabil în a doua parte a secolului I³⁰. Acesta nu este, însă, un indiciu în privința unei posibile staționări a acestei trupe în orașul pontic³¹.

²² 14 august 99 (CIL XVI 45).

²³ <http://www.romancoins.info/MilitaryDiploma.html>. Diploma, parte a unei Constituții imperiale date în aceeași zi cu cea atestată prin diploma din Ungaria 13 mai 105 (CIL XVI 50), este încă inedită, urmând a fi publicată de G. Alföldy (informație W. Eck).

²⁴ L. Rossi, *Trajan's Column and the Dacian Wars*, Londra, 1971, p. 94 (în continuare Rossi, *Trajan's Column*); Strobel, *Untersuchungen*, p. 106.

²⁵ Apare în diplomele militare din anii 130 (Weiß, ZPE 117, 1997, p. 243–246, nr. 8 = IDRE II 473); 140 (IDR I 13 = RMD 39); 146 (B. Steidl, în L. Wamser (ed.), *Die Römer zwischen Alpen und Nordmeer. Zivilisatorisches Erbe einer europäischen Militärmacht. Katalog-Handbuch zur Landesausstellung des Freistaates Bayern, Rosenheim, 2000*, Mainz, 2000, p. 337, nr. 41 (în continuare Steidl, RANM); Petolescu, *Auxilia*, p. 63. Pentru reforma administrativă, vezi idem, *Dacia, N.S.* 29, 1985, p. 50–55.

²⁶ Christescu, *loc. cit.*; Russu, SCIV 23, 1972, 2, p. 63; M. Zahariade, SCIVA 27, 1976, 4, p. 485; Vlădescu, *Armata*, p. 38; idem, *Fortificațiile*, p. 81–82; TIR L 35, p. 46; I. Bogdan-Cătănciu, *Muntenia în sistemul defensiv al Imperiului Roman sec. I–III p. Chr.*, p. 76 (în continuare Bogdan-Cătănciu, *Muntenia*); Petolescu, *loc. cit.*

²⁷ CIL XVI 45; PME, I 14.

²⁸ CIL IX 4753 = 1350 = IPD⁴ 7960 = 432 = IDRE I 112; Christescu, *Ist. militară*, p. 214; H.-G. Pflaum, *Les carrières procuratoriennes équestres sous le Haut-Empire romain*, I–III, Paris, 1960–1961, p. 166–167, nr. 71 (în continuare Pflaum, *Carrières*); Strobel, *loc. cit.*; PME, P 107; Petolescu, *loc. cit.*

²⁹ ILB 305 = ILN 56. Pentru decurio alae, vezi A. von Domaszewski, *Die Rangordnung der römischen Heeres*, 2. durchgesehene Auflage. Einführung, Berichtigungen und Nachträge von Brian Dobson, Köln–Graz, 1967, p. 53 (p. XVI) (în continuare Domaszewski, RO²); D. Breeze, BJ, 174, 1974, p. 283.

³⁰ Pârvan, ArchAnz 1914, p. 437–438=ISM II 172; Aricescu, *Armata*, p. 50. Pentru datarea stelei vezi G. Bordenache, *Dacia, N.S.* 9, 1965, p. 259–260. Stela face parte din grupa X, conform tipologiei propuse de M. Alexandrescu-Vianu, *Dacia, N.S.* 17, 1973, p. 221; p. 225 (nr. 106); eadem, *Dacia, N.S.* 29, p. 63 și p. 71–72, pentru cronologie.

³¹ Aricescu, *Armata*, p. 51; Kraft, *Rekrutierung*, p. 141, nr. 141; Bălțeanu, AO 14, 1999, p. 43–44, nr. 2.

În diploma militară, citată deja în câteva rânduri, apare un fost călăreț al trupei, Meticus, fiul lui Sola, de origine bessă³². Interesant de menționat este faptul că și după momentul dislocării trupei la nord de Dunăre, s-a continuat recrutarea dintre besi, în jurul anului 200, fiind atestat la Serdica: M. Aurelius Teres veteranus ex ala prima Astrorum (sic), natione Bessus³³.

Din păcate, nu deținem în acest moment nici un fel de informație privind posibilul loc de cantonare al trupei în Moesia Inferior³⁴.

2. ALA I VESPASIANA DARDANORUM³⁵

S-a crezut că a fost formată în vremea lui Vespasian și, probabil, trimisă imediat pe cursul inferior al Dunării³⁶.

Apare pentru prima dată în Moesia Inferior în diploma militară de la Cataloi din anul 92. Întrucât diploma a fost acordată pentru 25 de ani de serviciu militar și chiar mai mulți³⁷, din această ală au fost lăsate la vatră elemente recrutate cel mai târziu în anul 67. Avem aici două posibilități: fie că dintre soldații lăsați la vatră cu această ocazie, unii mai activaseră în alte trupe, înainte de constituire; fie, mai degrabă, trupa este mai timpurie, primind supranumele de Vespasiana, pentru că în războiul civil din anii 68–69, a trecut imediat de partea împăratului proclamat în Răsărit.³⁸ O dată cu încheierea războiului civil, supranumele a fost transformat în nume.

Numele acestei ale a fost întregit și pe diploma militară din anul 97³⁹. Trupa apare apoi în diplomele militare ale acestei provincii din anii 99, 105, 114 (112–114), 118–119, 127, 134, 138, 145, 146, 157 (152–154)⁴⁰, fiind astfel atestată pe tot parcursul secolului al II-lea, ca activând în această provincie.

³² CIL XVI 45; Kraft, *Rekrutierung*, p. 141, nr. 142; Russu, *Limba traco-dacilor*², București, 1966, p. 123; Bălțeanu, AO 14, 1999, p. 41–43, nr. 1.

³³ IDRE II 353; Kraft, *Rekrutierung*, p. 141, nr. 143 și p. 52–54, pentru o discuție privind recrutarea în rândul trupelor auxiliare din Dacia, în secolul al II-lea.

³⁴ Beneš, *Auxilia*, p. 6.

³⁵ Cichorius, RE I, col. 1240; Wagner, *Dislokation*, p. 33–34; Kraft, *Rekrutierung*, p. 146–147, nr. 260–262; Aricescu, *Armata*, p. 51; Beneš, *Auxilia*, p. 8; Suceveanu, *Dobroudja*, p. 63; Spaul, *Ala*², p. 102–103.

³⁶ Wagner, *Dislokation*, p. 33; Roxan, ZPE 118, 1997, p. 293.

³⁷ Petolescu, Popescu, *Studia Historica et Theologica*, p. 73–92 (15 iunie 92). Această diplomă militară este tipul Alföldy-Mann, II; G. Alföldy, *Historia* 17, 1968, p. 215–227; J.C. Mann, *EpigrSt* 9, 1972, p. 233–241.

³⁸ Dintre dardani se făceau recrutări pentru trupele auxiliare încă din secolul I a. Chr., D.B. Saddington, *The Development of the Roman Auxiliary Forces from Caesar to Vespasian (49 B.C.-A.D. 79)*, Harare, 1982, p. 8 (în continuare Saddington, *Development*).

³⁹ MacDonald, Mihaylovich, ZPE 138, 2001, p. 225–228.

⁴⁰ 14 august 99 (diploma de la Plovdiv, CIL XVI 45); 13 mai 105 (diploma găsită în Ungaria, CIL XVI 50); 112–114 (diploma de la Tropaeum Traiani, CIL XVI 58); 118–119 (Eck, MacDonald, Pangerl, Chiron, 32, 2002, p. 453–457, nr. 2); 20 august 127 (Roxan, ZPE 118, 1997, p. 287–295); 2 aprilie 134 (diploma de la Giurgiu, CIL XVI 78); 28 februarie 138 (diploma de la Târnovo, CIL XVI 83); 7 aprilie 145 (RMD 165 + Weiß, ZPE 134, 2001, p. 261–262); 146 (Weiß, ZPE 124, 1999, p. 279–286); altă diplomă militară, copie după aceeași constituție imperială din anul 146 (Eck, MacDonald, Pangerl, *Neue Diplome des Antoninus Pius für Auxiliarsoldaten*, în pregătire); de asemenea, pe un alt fragment de diplomă militară care, după toate probabilitățile, aparține aceleiași Constituții (informație Petolescu); 157 (152–154), diploma de la Brestovene (RMD 50).

A participat la războaiele dacice⁴¹, dar a revenit pe teritoriul Moesiei Inferior, avându-și garnizoana la Arrubium (Măcin)⁴². A staționat aici cel puțin până la sfârșitul secolului al III-lea, fiind atestată prin inscripții⁴³. Ultima atestare sigură în Moesia Inferior datează din anul 241⁴⁴.

Dintre comandanții care au efectuat în această trupă a treia miliție ecvestră, amintim mai întâi pe C. Mulvius C. f. Pomptina tribu Ofillius Restitutus, într-o inscripție de la Grumentum în Italia, în epoca dinastiei Flaviilor⁴⁵. T. Flavius Apollinaris, într-o inscripție de la Măcin, datată în secolul al II-lea⁴⁶. În timpul războaielor dacice, probabil în cel de-al doilea, comandant al acestei trupe a fost P. Besius P. f. Quirina tribu Betuinianus C. Marius Memmius Sabinus⁴⁷. În anii 118–119 la comanda acestei trupe se afla un anume P. Baebius P.[f. ...], atestat într-un fragment de diplomă militară⁴⁸.

În timpul Antoninus Pius, într-o inscripție în limba greacă de la Attaleia, în Pamphylia, apare numele unui fost prefect al acestei trupe și anume Crepereius⁴⁹. Cândva în secolul al II-lea, fără a putea preciza cu siguranță când, a acționat și un personaj cu un nume rămas necunoscut, dar care a fost praefectus alae I Vespasianae Dardanorum, așa cum s-a păstrat într-o inscripție de la Acholla, din Africa Proconsularis⁵⁰.

Dintre soldații care și-au efectuat stagiul militar în această trupă de cavalerie, trebuie amintit, în primul rând, M. Antistius Caecina, eques alae I Dardanorum Antoniniana în inscripția de la Cerna⁵¹. La Troesmis, apare M. Ulpius Marcianus, veteranus și probabil, fost summus curator al alei I Dardanorum⁵². În ultimă instanță, lista cu 14 soldați ai acestei ale, deveniți equites singulares Augusti, care

⁴¹ Rossi, *Trajan's Column*, p. 94; Strobel, *Untersuchungen*, p. 110–111.

⁴² CIL III 7512 = ISM V 251; ISM V 218; Wagner, *Dislokation*, p. 33; Aricescu, *Armata*, p. 51; Beneš, *Auxilia*, p. 8; TIR L 35, p. 24; Zahariade, Gudea, *Fortifications*, p. 80.

⁴³ ISM V 218, în care ala poartă supranumele de Antoniniana, acordat cel mai probabil de Caracalla.

⁴⁴ CIL VI 31164 = ILS 2189, într-o inscripție de la Roma, în care apar 14 soldați din această ală, punând o dedicație pentru Sabadius.

⁴⁵ A. Donati, *Epigraphica* 33, 1971, p. 70–74 = *AnnÉp* 1972, 148, regio III; PME, M 71.

⁴⁶ CIL III 7512 = ISM V 251; PME, F 41.

⁴⁷ CIL VIII 9990 = ILS 1352 = IPD⁴ 796 = IDRE II 468; PIR I², p. 364, nr. 112; T. Nagy, *ActaAntHung* 16, 1968, p. 289–295; Fitz, *Klio* 52, 1970, p. 99–106; Pflaum, *Carrières*, p. 108–169, nr. 73; PME, B 21; V. A. Maxfield, *The Military Decorations of the Roman Army*, Londra, 1981, p. 173–176.

⁴⁸ Eck, Weiß, *Chiron* 32, 2002, p. 453–457, nr. 2.

⁴⁹ IGRRP III 777; Pflaum, *Carrières*, p. 347–348, nr. 147; PME, C 254.

⁵⁰ *AnnÉp* 1949, 37; M. G. Jarrett, *EpigrSt* 9, 1972, p. 219 nr. 147; PME, Inc. 149.

⁵¹ ISM V 218; Bălțeanu, *AO* 14, 1999, p. 52 nr. 2; M. Bărbulescu, *Viața rurală în Dobrogea romană* (sec. I–III p. Chr.), Constanța, 2001, p. 83 (în continuare, Bărbulescu, *Viața rurală*). Prezența supranumelui imperial ne permite să datăm această inscripție în vremea domniei lui Caracalla.

⁵² CIL III 7504 = ILS 7184 = ISM V 148; Kraft, *Rekrutierung*, p. 146 nr. 261; Bălțeanu, *AO* 14, 1999, p. 51–52, nr. 1; D. Aparaschivei, *Studia Antiqua et Archaeologica* 9, 2003, p. 332, nr. 7. Datarea inscripției este post 169/170, când Troesmis-ul este atestat municipium; Suceveanu, *Dobroudja*, p. 49–50; Zahariade, Gudea, *Fortifications*, p. 80. Lectura s(ummus) c(urator), ea este de preferat celei propuse de Doruțiu-Boilă, ISM V, p. 179 de s(ingularis) c(onsularis).

pun la Roma, pe data de 2 august 241, o dedicație către Deo Sabadius⁵³, o divinitate de origine frigiană asimilată lui Iupiter Optimus Maximus⁵⁴.

3. ALA I FLAVIA GAETULORUM⁵⁵

A fost recrutată din populația geturilor, care trăia în zona de sud a Mauretaniei și a Numidiei⁵⁶.

Este prezentă pentru prima dată în diplomele provinciei Moesia Inferior în anul 92, diplomă descoperită la Cataloi⁵⁷. La fel ca în cazul discutat deja al alei I Vespasiana Dardanorum, această lăsare la vatră împinge recrutarea trupei de față cel mai târziu în anii 67–68. După cum se știe deja, în anul 86, în Iudeea este atestată o altă ală de getuli, care este însă veterana⁵⁸, probabil aceeași fiind prezentă și în Syria, doi ani mai târziu, unde apare o ala I Gaetulorum⁵⁹. Probabil ala I Flavia Gaetulorum a fost recrutată înainte de începutul domniei lui Vespasian, însă ulterior trupei menționate ca veterana, primind gentiliciul imperial odată cu accederea lui Vespasian la tron, datorită atitudinii sale din timpul războiului civil. Un indiciu, că așa trebuie să fi stat lucrurile, se află într-o inscripție de la Oescus. Astfel, un anume Magius Ver(us) sau Vir(unus) este călăreț al alei G(a)etulorum, fără nici o specificație⁶⁰. Ar exista posibilitatea, ca să avem atestată astfel, această ală, înainte de a deveni Flavia și care a fost cantonată, poate, la Oescus, alături de cohortele II Flavia Bessorum și IV Gallorum, în perioada 62–71⁶¹.

⁵³ CIL VI 31164 = ILS 2189; Kraft, *Rekrutierung*, p. 146–147, nr. 262; Bălțeanu, AO 14, 1999, p. 52–53, nr. 3.

⁵⁴ Fr. Cumont, *Les religions orientales dans le paganisme romain*, Paris, 1929⁴, p. 60–62; R. Turcan, *Culte orientale în lumea romană*, (trad. M. Popescu), București, 1998, p. 361–371. Cultul acestui zeu era răspândit și în provincia Moesia Inferior, după cum o demonstrează, spre exemplu, descoperirea de la Fântânele, Suceveanu, SCIVA 31, 1980, 4, p. 572–579 și fig. 8; idem, *Fântânele. Contribuții la studiul vieții rurale în Dobrogea romană*, București, 1998, p. 179–182. Vezi, de asemenea și Z. Covacef, *Pontica 32–34, 2000–2001*, p. 378–379.

⁵⁵ Cichorius, RE I, col. 1234; Wagner, *Dislokation*, p. 35; Aricescu, *Armata*, p. 51–52; Beneș, *Auxilia*, p. 8; Suceveanu, *Dobroudja*, p. 63; Spaul, *Ala*², p. 124–125.

⁵⁶ H. Dessau, RE VII, 1912, col. 464–465; Wagner, *loc. cit.*

⁵⁷ Petolescu, Popescu, *Studia Historica et Theologica*, p. 73–92.

⁵⁸ CIL XVI 33, din data de 13 mai 86.

⁵⁹ RMD 3, din data de 3 noiembrie 88. Vezi de asemenea și inscripția de la Taurini, din Italia, unde apar mai mulți decurioni, participanți la războiul iudaic al împăratului Vespasian, ce onorează pe prefectul C. Valerius Clemens: *decuriones alae Gaetulorum quibus praefuit bello iudaico sub divo Vespasiano Aug. patre honoris causa*, CIL V 7007=ILS 2544; Domaszewski, RO², p. 116, îl consideră praepositus vexillationis; B. Dobson, *Primipilares. Die Entwicklung und Bedeutung, Laufbahnen und Persönlichkeiten eines römischen Offiziersrange*, Köln–Bonn, 1978, p. 213–214, nr. 90 și Devijver, PME, V 8, considerându-l praefectus alae. Această trupă a fost transferată în Orient, probabil, din Africa, Knight, ZPE 85, 1991, p. 193.

⁶⁰ Gerov, *Beiträge*, II, p. 72 (p. 190, nr. 14) = AnnÉp 1961, 318 = ILB 57.

⁶¹ B. Filow, *Die legionen der Provinz Moesia von Augustus bis auf Diokletian*, Leipzig, 1906, p. 20–23; E. Ritterling, RE XII, 1925, col. 1271; col. 1574–1575. În perioada 67–69, în acest lagăr a staționat și legiunea III Gallica care a luptat în Italia pentru Vespasian, Filow, *op. cit.*, p. 23–25; Ritterling, RE XII, 1925, col. 1521–1523; T. Sarnowski, *L'armée romaine en Mésie Inférieure et sur la côte Nord du Pont Euxin* (în poloneză, cu rezumat în franceză), Varșovia, 1988, p. 26 (în continuare Sarnowski, *L'armée*).

Este atestată apoi într-o nouă diplomă militară din anul 97, publicată de curând⁶². S-a presupus că poate fi întregită și în diploma de la Salsovia, dar descoperirea a două diplome militare, care datează din anul 97, au dus la concluzia că poate acest fragment nu se referă la trupele acestei provincii⁶³. Apare apoi în diploma militară de la Plovdiv din anul 99, în cea de la Speyer din 105 și în cea de la Tropaeum Traiani din 112–114⁶⁴. Între aceste momente a participat, alături de trupele provinciei sale, la războaiele dacice ale lui Traian⁶⁵.

Apoi este atestată, în mod surprinzător, în provincia Pannonia Inferior în anul 114⁶⁶. Multă vreme s-a crezut că a staționat acolo până în vremea lui Antoninus Pius, invocându-se două diplome militare în care, s-a crezut că se poate citi numele trupeii⁶⁷. Descoperirea, însă, a diplomei militare din anul 125, a infirmat această teorie⁶⁸. În aceste condiții, se poate observa că această ală a fost dislocată pentru o perioadă foarte scurtă de timp în Pannonia Inferior, mai precis, pe perioada în care ala I Flavia Augusta Brittanica milliarum civium romanorum a participat la războiul parthic⁶⁹.

Dovezile s-au înmulțit între timp. În 1997 Weiß publica un fragment de diplomă, pe care îl data destul de larg între 106/117–124, și în care apare această trupă, considerând că aparține fie Pannoniei Inferior, fie Moesiei Inferior⁷⁰. Între timp s-a mai descoperit un fragment, foarte probabil din aceeași diplomă militară și

⁶² MacDonald, Mihaylovich, ZPE 138, 2002, p. 225–228.

⁶³ CIL XVI 41; Weiß, ZPE 117, 1997, p. 233–238, nr. 4; MacDonald, Mihaylovich, *loc. cit.* Din același an și din aceeași provincie provine și fragmentul de diplomă RMD 140 (datat de B. Lőrincz, Z. Visy, ZPE 63, p. 241–249, în luna septembrie a anului 97). Este posibil ca cele două fragmente de diplomă să fie copii după aceeași Constituție imperială. Opinia, privind neapartenența diplomei de la Salsovia la Moesia inferioară, Eck, G. Paci, E. Percossi Serenelli, Picus. Studi e ricerche sulle Marche nell'antichità 23, 2003, p. 80–82, observând că un guvernator cu numele Iulius Mar[inius?] nu mai este de căutat pentru anul 97 în Moesia Inferior. Dealtfel personajul din această diplomă militară a fost identificat ipotetic cu Ti. Iulius Candidus (A.) Marius Celsus. De asemenea, aceeași autori identifică corect pe guvernatorul prezent în aceste diplome și anume: Sex. Octavius Fronto (PIR² O 35) și nu Ti. Catus Caesius Fronto (PIR² C 194), după cum au propus Lőrincz, Visy, *art. cit.*, p. 248–249 și preluat de MacDonald, Mihaylovich, *art. cit.*, p. 226–227.

⁶⁴ CIL XVI 45; <http://www.romancoins.info/MilitaryDiploma.html> (inedită); CIL XVI 58.

⁶⁵ Strobel, *Untersuchungen*, p. 111.

⁶⁶ CIL XVI 61; RMD 87; 152 = Eck, MacDonald, Pangerl, Chiron 32, 2002, p. 403–406, nr. 2; 153; Roxan, ZPE 127, 1999, p. 249–273; Lőrincz, Specimina Nova 16, 2000 (2002), p. 31–33, nr. 1; CIL VI 3520 = ILS 2731; Lőrincz, *Die römische Hilfstruppen in Pannonien während der Prinzipatszeit. Teil I: die Inschriften*, Viena, 2001, p. 19; p. 81; p. 158, nr. 14–15 și p. 194, nr. 121 (în continuare Lőrincz, *Hilfstruppen in Pannonien*).

⁶⁷ CIL XVI 112; 113; Wagner, *loc. cit.*; Aricescu, *Armata*, p. 52.

⁶⁸ Roxan, Eck, ZPE 116, 1997, p. 193–203 (în special p. 196–197).

⁶⁹ CIL XVI 61 – *item ala Brittanica (milliarum) missa in expeditionem*; CIL III 6748; AnnÉp 1908, 23, inscripții care o atestă sigur în Orient; Cichorius, RE I, col. 1235; Wagner, *Dislokation*, p. 20–24 (p. 22); Beneš, *Auxilia*, p. 7; Spaul, *Ala²*, p. 68–73; Lőrincz, *Hilfstruppen in Pannonien*, p. 16–17 și p. 79; Petolescu, *Auxilia*, p. 66–68; idem, *Argessis* 11, 2002, p. 67–71.

⁷⁰ Weiß, ZPE 117, 1997, p. 239–243, nr. 6.

care permite acum o datare foarte sigură: 19 octombrie 120⁷¹. Credem că trebuie să fie un fragment de diplomă care se referă la Moesia Inferioară, această trupă fiind cel mai probabil readusă în provincia de unde fusese dislocată, în timpul reorganizărilor din timpul lui Hadrian, fără a trece prin Dacia, cum presupune I. Piso, pe baza inscripției de fundare a castrului de la Boroșneul Mare⁷².

Trupa este atestată succesiv în această provincie prin diplomele militare din anii 127, 145, 146⁷³, apoi sigur în aceeași provincie în anul 152, de o inscripție care menționează o pereche de consuli⁷⁴, precum și în data de 13 decembrie 215, într-o tabula honestae missionis⁷⁵. Ultima mențiune sigură a acestei cohorte pe teritoriul Moesiei Inferior datează din jurul anului 240⁷⁶. S-a putut demonstra astfel că această trupă a staționat aproape pe tot parcursul secolelor II–III în provincia Moesia Inferior, fără a putea preciza însă unde și-a avut castrul⁷⁷.

Dintre comandanții care au activat în această ală pe parcursul staționării în Moesia Inferior amintim pe Q. Planius C. f. din diploma din 97⁷⁸, pe [B]jetuus Cilo care apare în diploma militară din 19 octombrie 120⁷⁹. Apoi, printr-o fericită întâmplare avem numele complet al prefectului M. Ulpius Attianus, păstrat întreg în diploma din 127, fără mențiunea originii și doar cognomenului în diploma din 125, dar cu mențiunea originii⁸⁰. Înainte de a avansa în timp să nu uităm totuși a menționa pe L. Flavius T. f. Quirina tribu Saecularis, *praefectus alae primae Flaviae Gaetulorum in Pannonie (sic) Inferiore*, într-o inscripție de la Roma⁸¹.

⁷¹ Eck, MacDonald, Pangerl, Chiron 32, 2002, p. 461–468, nr. 5.

⁷² AnnÉp 1974, 564 = AnnÉp 1978, 696 = IDR III/4 325; I. Piso, ActaMN 36/I, 1998, p. 81–89; idem, ActaMN 37/I, 1999, p. 235–236; contra acestei opinii este Petolescu, Argessis 11, 2002, p. 67–71 și idem, *Auxilia*, p. 67–68, care consideră că în această inscripție ar fi vorba de ala I Flavia Augusta Brittanica milliarum civium Romanorum, această trupă fiind readusă pentru scurt timp în Dacia, la sfârșitul campaniei parthice, după cum rezultă din diploma de la Gherla, IDR I 7 = RMD 23.

⁷³ Roxan, ZPE 118, 1997, p. 287–297 (20 august 127); 7 aprilie 145 (RMD 165 + Weiß, ZPE 134, 2002, p. 261–262); 146 (Weiß, ZPE 124, 1999, p. 279–286).

⁷⁴ Suceveanu, Pontica 31, 1998, p. 109–114, nr. 1.

⁷⁵ Eck, Roxan, ArchKorr 28, 1998, 1, p. 96–100, nr. 1. Despre acest tip de document, vezi Mann, Roxan, Britannia 19, 1998, p. 341–347.

⁷⁶ IGRRP I 623 = ILS 8851 = ISM II 106.

⁷⁷ Beneš, *loc. cit.*; Aricescu, *Armata*, p. 52. Descoperirea de ștampile de tipul AL FL, de la Carsium, ar putea conduce spre concluzia că în această fortificație a staționat această unitate, măcar o perioadă (C. Chiriac, C. Nicolae, G. Talmachi, Pontica 31, 1998, p. 140–141; Zahariade, C. Mușeteanu, C. Chiriac, Pontica 14, 1981, p. 259–260; V. Nicolae, C. Nicolae, SCIVA 42, 1991, 1–2, p. 79–80; C. Nicolae, Pontica 26, 1993, p. 216 și p. 224; idem, Pontica 28–29, 1995–1996, p. 137–138). În articolele citate s-a presupus că este vorba de ala Gallorum Flaviana, însă ștampilele publicate în 1998, au fost preluate în AnnÉp 1998, 1145–1147 (Petolescu), cu observația că mai probabil ar fi ala I Flavia Gaetulorum. Pentru Carsium vezi TIR L 35, p. 30 și Zahariade, Gudea, *Fortifications*, p. 79.

⁷⁸ MacDonald, Mihaylovich, ZPE 138, 2002, p. 225–228 (p. 228).

⁷⁹ Weiß, ZPE 117, 1997, p. 239–243, nr. 6, în special p. 241; Eck, MacDonald, Pangerl, Chiron 32, 2002, p. 461–468, nr. 5.

⁸⁰ Roxan, Eck, ZPE 116, 1997, p. 193–203 (în special p. 196–197); Roxan, ZPE, 118, 1997, 287–297 (în special p. 294–295).

⁸¹ CI VI 3520 = ILS 2731; PME, F 68.

Cu puțin timp înaintea războiului iudaic al împăratului Hadrian, Sextus Attius Senecio a fost prefectul acestei ale⁸².

În timpul invaziei costobocilor din anul 170, trebuie să fi activat și celebrul personaj T. Antonius Claudius Alfenus Arignotus care, în timp ce era tribun al cohorței I Cilicum, a fost și praepositus al alei I Flavia Gaetulorum⁸³.

În jurul anului 240, într-o inscripție de la Tomis apare P. Aelius Ammonius care într-o carieră prodigioasă fusese și prefect al acestei trupe⁸⁴. Nu vom recenza în această listă și pe Sedatius Apollonius, despre care avem informații de la Tomis că a comandat o ala Gaetulorum, dar unde se specifică foarte clar că este vorba de cea care staționa în Arabia, și nu de cea care se află aici în discuție⁸⁵.

Se cunosc de asemenea și numele mai multor călăreți, care au activat în această ală. Magius Ver(us) sau Vir(unus), din inscripția de la Oescus⁸⁶. Într-o inscripție descoperită, nu cu mult timp în urmă, la Histria, apare veteranul T. Aelius Mucatralis care primise cetățenia cel mai probabil de la Hadrian⁸⁷. În diploma militară din anul 97 apare un anume Lucius Satur[i f.?]⁸⁸. În diploma militară din 1 iunie 125 apare un Loiresis f. Bessus dar al cărui nume este greu de reconstituit⁸⁹. Titularul diplomei militare din 20 august 127 este tot un component al acestei trupe și anume Veladatus Dialonis f. Eraviscus, această populație locuind undeva la sud de Aquincum, în Pannonia Inferior, de unde fusese recrutat. Roxan era de părere că poate servise mai întâi în altă trupă, din care a fost apoi transferat în momentul sejurului din Pannonia Inferior al alei I Flavia Gaetulorum⁹⁰.

⁸² CIL VI 3505; R. Saxer, *Untersuchungen zu den Vexillationen des römischen Kaiserheeres von Augustus bis Diokletian*, EpigrSt 1, Köln–Graz, 1967, p. 28, nr. 49, (în continuare, Saxer, *Vexillationen*) PME, A 188.

⁸³ CIG 3497 = IGRRP IV 1213 = ILS 8853 = L. Robert, *Istros 1*, 1934, p. 1–5 = IDRE II 383, inscripție de la Thyatira, Asia. Devijver, PME I, p. 107, a făcut următoarea remarcă: *praepositus cohortis primae Gaetulorum Moesia Inferior*, cu trimitere la Cichorius, RE IV, col. 286–287. Totuși suntem de acord cu cei care au observat că trebuie să fie totuși o confuzie cu trupa de cavalerie: Petolescu, ZPE 110, 1996, p. 256.

⁸⁴ IGRRP I 623 = ILS 8851 = ISM II 106; Pflaum, *Carrières*, p. 854–855, nr. 329; A. Stein, *Die Legaten von Moesien*, DissPan I, 11, Budapesta, 1940, p. 115 (în continuare, Stein, *Legaten*); PIR I² p. 20, nr. 135; PME, A 21; Piso, *Dacia*, N. S. 20, 1976, p. 251–257 = AnnÉp 1977, 673.

⁸⁵ SEG, 24, 1964, 1064 = AnnÉp 1974, 579 = ISM II 127. Aricescu a susținut în repetate rânduri că trebuie să fie vorba de trupa din Moesia Inferior, în *Epigraphica. Travaux dédiés au VIIe Congrès d'épigraphie grecque et latine (Constantza 9–15 septembre 1977)*, București, 1977, p. 239–248; idem, *Armata*, p. 52; urmat apoi și de Suceveanu, RRH 13, 1974, 2, p. 232; idem, loc. cit; idem, *Pontica* 31, 1998, p. 113–114. Interpretarea corectă este însă oferită de Devijver, PME, S 13, p. 724: „praefectus equitum alae Gaetulorum in Arabia”, cu trimitere la M. P. Speidel, *Latomus* 33, 1974, p. 934–939.

⁸⁶ Gerov, *Beiträge*, II, p. 72 (p. 190, nr. 14) = AnnÉp 1961, 318 = ILB 57.

⁸⁷ Suceveanu, *Pontica* 31, 1998, p. 109–114, nr. 1 = CEpR XVIII 814 = AnnÉp 1998, 1148.

⁸⁸ MacDonald, Mihaylovich, ZPE 138, 2002, p. 225–228 (p. 228).

⁸⁹ Roxan, Eck, ZPE 116, 1997, p. 193–203 (p. 201–202); Bălțeanu, AO 14, 1999, p. 66, nr. 1.

⁹⁰ Roxan, ZPE 118, 1997, p. 287–295 (p. 295).

Cândva, în secolul al II-lea, un veteran al acestei ale s-a retras în metropola Pontului Stâng, la Tomis. Din păcate numele său a căzut în spărtura pietrei, păstrându-se, ipotetic, doar numele fiului său, Posidonius, indicând o posibilă origine orientală a acestui veteran⁹¹. În sfârșit, în *tabula honestae missionis* din anul 215, s-a păstrat numele unui eques, Claudius Marcianus⁹².

4. ALA I GALLORUM ATECTORIGIANA⁹³

Este una dintre cele mai vechi trupe din Imperiul Roman, fiind ridicată pe vremea lui Augustus, dacă nu cumva chiar în timpul războaielor civile și a fost numită probabil după Atectorix, regele picților⁹⁴. Că această trupă datează dintr-o perioadă extrem de timpurie, pledează și o inscripție din Aquitania, de la Mediolanum Santonum, în care apare un anume C. Iulius Macer, care trebuie să fi fost recrutat în anul 16 a.Chr.⁹⁵. S-a presupus că ala a staționat în Germania, însă nu există până acum dovezi directe ale acestei dislocări⁹⁶.

Prima atestare sigură în provincia Moesia Inferior datează din anul 92, prin diploma de la Cataloi⁹⁷, sub forma de ala Gallorum Atectorigiana⁹⁸. Este prezentă apoi în diploma militară din anul 97⁹⁹. Nu mai apare în diplome până în anul 127, când este din nou prezentă între trupele acestei provincii¹⁰⁰. În acest mod s-a pus capăt speculațiilor că această trupă nu s-ar fi aflat în Moesia Inferior în prima parte a secolului al II-lea¹⁰¹. Rămâne în continuare aici fiind atestată prin diplomele militare din anii 145, 146 și 157¹⁰².

⁹¹ CIL III 7557 = ISM II 247; Aricescu, *Armata*, p. 52.

⁹² Eck, Roxan, *ArchKorr*, 28, 1998, p. 96–100 (p. 100), nr. 1.

⁹³ Cichorius, RE I, col. 1231; Wagner, *Dislokation*, p. 12–13; Kraft, *Rekrutierung*, p. 141–142, nr. 160–164; Aricescu, *Armata*, p. 53; Beneš, *Auxilia*, p. 8; Suceveanu, *Dobroudja*, p. 63; Spaul, *Ala*², p. 48–49.

⁹⁴ Cichorius, *loc. cit.*; Wagner, *Dislokation*, p. 12; Saddigton, *Development*, p. 73; p. 150–151; E. Birley, *Ancient Society* 9, 1978, p. 265.

⁹⁵ CIL XIII 1041 = ILS 2531 = CIL XVI, *Appendix*, p. 146, nr. 15; P. Holder, *The Auxilia from Augustus to Trajan*, Oxford, 1980, p. 46; Saddigton, *Development*, p. 58; p. 153; E. Birley, în *Heer und Integrationspolitik. Die römischen Militärdiplome als historische Quelle*, hrsg. von Eck, H. Wolff, Köln–Viena, 1986, p. 254.

⁹⁶ E. Stein, *Die Kaiserlichen Beamten und Truppenkörper im römischen Deutschland unter dem Prinzipat*, Wien, 1932, p. 123 [apud Wagner, *Dislokation*, p. 131] cu comentariul.

⁹⁷ 15 iunie 92, Petolescu, Popescu, *Studia Historica et Theologica*, p. 73–92.

⁹⁸ Wagner, *loc. cit.*, despre obiceiul trupelor de gali de a păstra și numele primului comandant; Birley, *Ancient Society* 9, 1978, p. 257–273.

⁹⁹ MacDonald, Mihaylovich, *ZPE* 138, 2002, p. 225–228.

¹⁰⁰ Roxan, *ZPE* 118, 1997, p. 287–295 (p. 290–291).

¹⁰¹ Beneš, *loc. cit.*

¹⁰² 7 aprilie 145 (RMD 165 + Weiß, *ZPE* 134, 2002, p. 261–262); 146 (Weiß, *ZPE* 124, p. 279–286; altă diplomă, copie după aceeași constituție, Eck, MacDonald, Pangerl, *Neue Diplome des Antoninus Pius für Auxiliar soldaten* (în pregătire); fragment de diplomă inedită, probabil copie după aceeași constituție (informație Petolescu); 157 (152–154) (RMD 50, diploma de la Brestovene).

Cândva, în a doua jumătate a secolului al II-lea sau la începutul celui de al III-lea, un soldat al acestei ale apare la Balaklava (Crimeea), unde, un întreg detașament din ală fusese trimis în acest punct sub conducerea unui decurion.¹⁰³

Unitatea este atestată în aceeași provincie și pe timpul lui Caracalla¹⁰⁴ și Severus Alexander¹⁰⁵ și chiar mai exact în anul 224¹⁰⁶. Deși nu mai avem alte atestări în cursul secolului al III-lea, putem afirma că această trupă a staționat aici până în epoca lui Diocletian.

S-a presupus, pe baza inscripției găsite la Appiaria¹⁰⁷, că aici și-ar fi avut lagărul, măcar o vreme. De asemenea, pe baza inscripției de la Tomis¹⁰⁸ s-a presupus că poate înainte de 224 a fost cantonată acolo sau în apropiere, ori o vexillație a avut o misiune de îndeplinit în orașul pontic¹⁰⁹. Cert este faptul că nu deținem elemente suficiente pentru a reuși să localizăm lagărul acestei ale.

Din perioada staționării acestei trupe pe teritoriul Moesiei Inferior cunoaștem numele lui T. Flavius Marcianus praefectus equitum alae Atectorigianae¹¹⁰. De asemenea, numele lui C. Valerius Maximus, decurion al acestei ale, care apare într-o inscripție de la Roma în secolul al II-lea, mai exact în prima parte a acestuia¹¹¹. În inscripția de la Balaklava, apare un anume Celsus care comanda o turmă¹¹². În timpul domniei lui Caracalla, într-o inscripție de la Svalenik apare un anume Macedo, veteran și fost decurion¹¹³. La Tomis, în anul 224, apare Flavius Severianus, decurion și candidat al legatului L. Annius Italicus Honoratus¹¹⁴.

¹⁰³ Sarnowski, în Y. Le Bohec éd., *La hiérarchie (Rangordnung) de l'armée romaine sous le Haut-Empire. Actes du congrès du Lyon (15–18 septembre 1994)*, Paris, 1995, p. 327 = AnnÉp 1995, 1351; Sarnowski, O.J. Savelja, *Balaklava. Römische Militärstation und Heiligtum des Jupiter Dolichenus*, Varșovia, 2000, p. 191–192 = AnnÉp 2000, 1278.

¹⁰⁴ CIL III 12452, la Appiaria (Rjahova).

¹⁰⁵ CIL III 6154 = ILS 1174 = ISM II 93, la Tomis, trupa purtând supranumele de Severiana și numele de ala Atectorum.

¹⁰⁶ J. Velkov, *IzvestijaSofia* 1, 1921–22, 2, p. 246–247.

¹⁰⁷ CIL III 12452; TIR L 35, p. 23; Zahariade, Gudea, *Fortifications*, p. 75.

¹⁰⁸ CIL III 6154 = ILS 1174 = ISM II 93; TIR L 35, p. 72; Zahariade, Gudea, *Fortifications*, p. 86.

¹⁰⁹ Aricescu, *Armata*, p. 53.

¹¹⁰ CIL III 12452; PME, F. 59.

¹¹¹ ILS 2537 = CIL VI 33032; Kraft, *Rekrutierung*, p. 142, nr. 162; Bălțeanu, AO 14, 1999, p. 46, nr. 3, care preferă o datare largă, secolele II–III.

¹¹² Sarnowski, în Le Bohec éd., *La hiérarchie (Rangordnung) de l'armée romaine sous le Haut-Empire. Actes du congrès du Lyon (15–18 septembre 1994)*, Paris, 1995, p. 327 = AnnÉp 1995, 1351; Sarnowski, Savelja, *op. cit.*, p. 191–192 = AnnÉp 2000, 1278. Comanda una din cele 16 turmae ale acestei ale, având rang de decurion, vezi: Domaszewski, RO², p. 53; G. Webster, *The Roman Imperial Army of the First and second centuries A. D.*², Londra, 1969, p. 146–148; Le Bohec, *L'armée romaine sous le Haut-Empire*², Paris, 1990, p. 27.

¹¹³ Velkov, *IzvestijaSofia* 1, 1921–22, 2, p. 246–247; Kraft, *Rekrutierung*, p. 142, nr. 163; Bălțeanu, AO 14, 1999, p. 46, nr. 2.

¹¹⁴ CIL III 6154 = ILS 11734 = ISM II 93 = IDRE II 345; Kraft, *Rekrutierung*, p. 142, nr. 164; Bălțeanu, AO 14, 1999, p. 46, nr. 2. Suceveanu, *loc. cit.*, este de părere, că a staționat măcar un timp la Tomis, ceea ce este însă greu de demonstrat, doar pe baza acestei inscripții onorifice. Pentru momentul legației lui Honoratus vezi Stein, *Legaten*, p. 94–95; J. Fitz, *Die Laufbahn der Statthalter in der römischen Provinz Moesia Inferior*, Weimar, 1966, p. 51, (în continuare, Fitz, *Laufbahn*). În general pentru decurio alae, vezi Domaszewski, RO², p. 53, unde se discută și situația în care decurionul este candidatus, pentru a deveni centurion într-o legiune, cazul lui Fl. Severianus. Vezi încă, Webster, *op. cit.*, p. 148.

În aceeași inscripție de la Balaklava, s-a păstrat numele lui Iul(ius) Vale(n)s, eq(ues) alae Atecto(rigianae), epitaful fiind pus de un omonim, probabil, moștenitor.¹¹⁵ Într-o inscripție din Isauria ar mai putea să apară un soldat al acestei ale, care a îndeplinit mai multe însărcinări, printre care librarius, actarius și cornicularius, dar lectura nu este asigurată¹¹⁶.

5. ALA I CLAUDIA GALLORUM CAPITONIANA¹¹⁷

S-a presupus că această unitate și-a luat numele de la un comandant al ei menționat într-o inscripție de la Teate Marrucinorum din Italia, regio IV, cu numele de C. Herennius T. f. Capito, din vremea lui Tiberius¹¹⁸. Această ală a staționat de foarte timpuriu în Moesia, după cum lasă să se înțeleagă o inscripție funerară de la Augusta (Hârletz), care îl menționează pe *Iulius Saturio Iuli I(ibertus) dom(o) Haed(uus) miss(icius) ala Capit(oniaona)*¹¹⁹ și încă una de la Lescovetz, în care apare *Primus Asalus d[uplicarius] ala Capitoniana*¹²⁰.

După divizarea provinciei, în vremea lui Domitian, această unitate apare în Moesia Inferior, în diploma militară de la Cataloi din anul 92¹²¹. Apare apoi în diploma militară din anul 97¹²².

A participat la războaiele dacice¹²³, rămânând apoi în teritoriul controlat de Moesia Inferioară la nordul Dunării, așa cum apare în diploma din anul 105 și 118–119¹²⁴ și cum o confirmă diplomele Daciei Inferioare din anii următori

¹¹⁵ Sarnowski, în Le Bohec éd., *La hiérarchie (Rangordnung) de l'armée romaine sous le Haut-Empire. Actes du congrès du Lyon (15–18 septembre 1994)*, Paris, 1995, p. 327 = AnnÉp 1995, 1351; Sarnowski, Savelja, *op. cit.*, p. 191–192 = AnnÉp 2000, 1278.

¹¹⁶ AnnÉp 1926, 24 = AnnÉp 1973, 538; Kraft, *Rekrutierung*, p. 146; Spaul, *Ala*², p. 49, n. 4. Pentru însărcinările îndeplinite, vezi Domaszewski, RO², p. 55–56; Breeze, BJ 174, 1974, p. 280–282, a urmat o carieră normală în oficiul prefectului, (Breeze citează, chiar, cazul acestui Maximus).

¹¹⁷ Cichorius, RE I, col. 1232; Wagner, *Dislokation*, p. 37; Kraft, *Rekrutierung*, p. 142, nr. 180–181; Gerasimova, *ArheologijaSofia* 12, 1970, 4, p. 24; Russu, SCIV 23, 1972, 2, p. 163; Speidel, în *In memoriam Constantin Daicoviciu*, Cluj, 1974, p. 375–379; Aricescu, *Armata*, p. 52–53; Beneš, *Auxilia*, p. 8; Tudor, OR⁴, p. 320–321; Gerov, *Beiträge*, I, p. 152–153; Vlădescu, *Armata*, p. 52–53; Spaul, *Ala*², p. 80–81; Petolescu, *Auxilia*, p. 69–70.

¹¹⁸ AnnÉp 1941, 105; PIR², H 103; Pflaum, *Carrières*, p. 23–26, nr. 9; PME, H 13.

¹¹⁹ AnnÉp 1912, 187; Gerov, *Beiträge*, I, p. 153; Saddigton, *Development*, p. 61; Petolescu, *Auxilia*, p. 69. Pentru Hârletz, vezi TIR K 34, p. 19, de asemenea, pentru missicii, vezi Domaszewski, RO², p. 78–80 (p. XX).

¹²⁰ AnnÉp 1967, 425 = Gerov, *Beiträge*, I, p. 153. Pentru duplicarius alae vezi Domaszewski, RO², p. 53–54; Breeze, BJ 174, 1974, p. 278–286.

¹²¹ 15 iunie 92, Petolescu, Popescu, *Studia Historica et Theologica*, p. 73–92, unde apare *Ala II Claudia Gallorum*, fără îndoială o greșeală.

¹²² Weiß, ZPE 117, 1997, p. 233–238 (nr. 4).

¹²³ Strobel, *Untersuchungen*, p. 111; ștampilă la Slăveni, IDR II 525.

¹²⁴ 13 mai 105 (diploma din Ungaria, CIL XVI 50); Eck, MacDonald, Pangerl, Chiron 32, 2002, p. 406–409, nr. 3.

reformelor lui Hadrian¹²⁵. Se pare că a staționat la Boroșneul Mare (jud. Covasna), unde au apărut ștampile cu această trupă¹²⁶. Până în secolul al III-lea a staționat tot în Dacia Inferior, cum lasă să se înțeleagă o inscripție din Mauretania Caesarensis, unde ar exista posibilitatea să fi fost transferată de Septimius Severus¹²⁷.

În perioada în care a staționat în Moesia Inferior nu avem indicii dacă și-a păstrat sau nu locul de cantonament de la Augusta¹²⁸ sau de la Variana¹²⁹ din prima parte a secolului I, dar așa, ar fi cel mai probabil, să se fi întâmplat. De asemenea, nu avem informații despre activitatea vreunui comandant sau soldat al acestei trupe, cu excepția lui P. Curtius P. f. Palatina tribu Aburianus, care apare cel mai devreme sub Hadrian, într-o inscripție de la Roma, dar în acel moment ala se afla deja în Dacia¹³⁰.

6. ALA GALLORUM FLAVIANA¹³¹

Este, fără îndoială, o unitate recrutată într-o epocă timpurie, primind apoi un supranume, ce ne duce cu gândul dinastia flaviilor¹³². Poate, la fel ca în cazul alei I Vespasiana Dardanorum, această trupă a trecut de partea lui Vespasian, în timpul războiului civil. S-a presupus că ar fi staționat pe limesul renan, dar nu dispunem de date certe în acest sens¹³³. A fost dislocată în Moesia, poate încă sub Vespasian, deși nu avem informații.

Apare pentru prima dată în diploma militară de la Cataloi din anul 92, ca făcând parte dintre alele Moesiei inferioare¹³⁴. Apoi, este prezentă în constituția lui Nerva din 97¹³⁵. Apare succesiv în diplomele provinciei în anii 99, 105 și

¹²⁵ 130 (Weiß, ZPE 117, 1997, p. 243–246, nr. 8; 13 decembrie 140 (diploma de la Palamarcia, Bulgaria, IDR I 13 = RMD 39); 146 (Steidl, RANM, p. 337, nr. 41); Petolescu, *Auxilia*, p. 69, cu numele întreg de ala I Claudia Gallorum Capitoniana.

¹²⁶ IDR III/4 326–327; TIR L 35, p. 28, Vlădescu, *Armata*, p. 39; idem, *Fortificațiile*, p. 82–83. O vexillație a acționat și la Reci, unde s-au găsit ștampile: IDR III/4 315; TIR L 35, p. 61.

¹²⁷ CIL VIII 8828 = 20633 = ILS 6889; Speidel, *In memoriam Constantini Daicoviciu*, Cluj, 1974, p. 378–379; Devijver, *Latomus* 43, 1984, 3, p. 586.

¹²⁸ TIR K 34, p. 19; R. Ivanov, 78. BerRGK, 1997, p. 543–548; Zahariade, Gudea, *Fortifications*, p. 71, împreună, poate, cu ala Augusta (Wagner, *Dislokation*, p. 14–15; Gerasimova, *ArheologijaSofia* 12, 1970, 4, p.24; Beneš, *Auxilia*, p. 6).

¹²⁹ Leskovetz, Zahariade, Gudea, *Fortifications*, p. 71.

¹³⁰ CIL VI 3517; PME, C 263.

¹³¹ Cichorius, RE I, col. 1243; Wagner, *Dislokation*, p. 37–38; Aricescu, *Armata*, p. 54; Beneš, p. 9; Suceveanu, *Dobroudja*, p. 63; Spaul, *Ala*², p. 115–116.

¹³² Saddington, *Development*, p. 147–149. S. Lambrino, *Revue Philologique* 5, 1931, p. 250, apud Saddington, *Development*, p. 237, n. 64, se gândea chiar la Flavius Sabinus, fratele lui Vespasian, care ar fi putut conduce un census în Gallia, în vremea lui Claudius (ILS 984), însă teoria se bazează pe o conjectură.

¹³³ Wagner, *Dislokation*, p. 37.

¹³⁴ 15 iunie 92, Petolescu, Popescu, *Studia Historica et Theologica*, p. 73–92.

¹³⁵ Weiß, ZPE 117, 1997, p. 233–238, nr. 4.

118–119¹³⁶. Deși nu avem dovezi concrete, s-a presupus că a participat la războaiele dacice¹³⁷.

Nu se știe în ce moment a fost transferată în provincia Moesia Superior, unde apare prima dată într-o diplomă inedită din 150–157, fiind apoi atestată în 156–157, 159–160 și 161¹³⁸. Nu vom mai avea, din acest moment, informații despre o prezență a acestei unități pe teritoriul Moesiei Inferioare, ea rămânând în Moesia Superior¹³⁹. Comandantul trupei, care apare în inscripția de la Caesarea (Cherchel) a activat în provincia aceasta sau chiar în Moesia Inferior, dar în nici un caz în Africa¹⁴⁰. În afară de acest personaj nu mai avem alte informații despre comandanți sau militari din această trupă în perioada staționării în Moesia Inferior. Nu avem, de asemenea, nici un fel de indiciu asupra locului de staționare al acesteia, deși s-a presupus pe baza unor ștampile că ar fi fost la Carsium. Se pare însă că ștampilele în cauză aparțin altei trupei și anume ala I Flavia Gaetulorum¹⁴¹.

7. ALA I GALLORUM ET PANNONIORUM¹⁴²

O trupă cu acest nume apare pentru prima dată în diplomele provinciei Moesia Inferior în anul 125¹⁴³. Apoi din nou în 127 și într-o diplomă din 134¹⁴⁴. Mai este atestată sub același nume și în 145, 146 și cca 157 (152–154)¹⁴⁵. Într-o inscripție din Italia, în vremea lui Antoninus Pius, apare numele complet al acestei trupei: *ala I Gallorum et Pannoniorum catafracta*¹⁴⁶.

Întrucât, dintr-o epocă mai timpurie nu avem nici un fel de informații despre această unitate, s-a presupus că ar fi fost creată cel mai devreme în timpul domniei

¹³⁶ 14 august 99 (diploma de la Oltina, CIL XVI 44); 13 mai 105 (diploma din Ungaria, CIL XVI 50); Eck, MacDonald, Pangerl, Chiron 32, 2002, p. 406–409, nr. 3.

¹³⁷ Rossi, *Trajan's Column*, p. 94; Strobel, *Untersuchungen*, p. 111.

¹³⁸ Eck, MacDonald, Pangerl, Chiron 32, 2002, p. 401–426, nr. 6 (pentru cele două diplome inedite); 159–160 (CIL XVI 111); 8 februarie 161 (RMD 55).

¹³⁹ Nu a fost niciodată dislocată în Mauretania Caesarensis, cum a presupus N. Bensedik, *Les troupes auxilliaires de l'armée romaine en Maurétanie Césarienne sous le Haut Empire*, Alger, 1979, p. 31–32, apud Devijver, Latomus 43, 1984, 3 p. 586; Spaul, *Ala*², p. 115.

¹⁴⁰ CIL VIII 21037; Jarrett, *EpigrSt* 9, 1972, p. 115, nr. 91; PME, I 7.

¹⁴¹ În acest sens, Suceveanu, *loc. cit.* Pentru întreaga discuție vezi *supra*, la ala I Flavia Gaetulorum.

¹⁴² Cichorius, RE I, col. 1245–1246; Christescu, *Ist. militară*, p. 180; Wagner, *Dislokation*, p. 38–39; Kraft, *Rekrutierung*, p. 27 și p. 32–34; Aricescu, *Armata*, p. 54; Beneš, *Auxilia*, p. 9; Spaul, *Ala*², p. 82–84.

¹⁴³ Roxan, Eck, ZPE 116, 1997, p. 193–203 (p. 195–196).

¹⁴⁴ 20 august 127 (Roxan, ZPE 118, 1997, p. 287–295); 2 aprilie 134 (diploma de la Giurgiu, CIL XVI 78).

¹⁴⁵ 7 aprilie 145 (RMD 165 + Weiß, ZPE 134, 2001, p. 261–262); 146 (Weiß, ZPE 124, 1999, p. 279–286; Eck, MacDonald, Pangerl, *Neue Diplome des Antoninus Pius für Auxiliarsoldaten* (în pregătire); și un alt fragment de diplomă, care ar putea fi o altă copie după aceeași constituție imperială din anul 146 (informație Petolescu); cca. 157 (152–154) (RMD 50).

¹⁴⁶ CIL XI 5632 = ILS 2735 = IPD⁴ 348, de la Camerinum, Italia, regio VI.

lui Traian, având la bază ala I Pannoniorum (vezi *infra*), care staționase în Moesia Inferior¹⁴⁷.

Nu mai deținem alte informații despre istoria acestei trupe, dar în nici un caz nu este identică cu ala II Gallorum et Pannoniorum și cu ala Nova firma catafractaria, cum încearcă să demonstreze Spaul¹⁴⁸.

Nu avem, de asemenea, nici un fel de informații despre unde va fi fost plasat lagărul acestei trupe, pe teritoriul Moesiei Inferior¹⁴⁹.

Cunoaștem numele unui singur comandant al acestei trupe și anume M. Maenius C. f. Cor. Agrippa L. Tusidius Campester, din inscripția citată mai sus¹⁵⁰ și nu avem nici un fel de informație despre vreun călăreț al ei.

8. ALA I HISPANORUM¹⁵¹

Înainte de a fi dislocată pe teritoriul Moesiei, această unitate a staționat se pare în Germania¹⁵² și apoi la Aquincum, în Pannonia¹⁵³. Prima dată în Moesia Inferior apare în anul 92 și apoi în 97¹⁵⁴. Din această perioadă ar putea data și o inscripție de la Utus, unde și-a avut probabil lagărul¹⁵⁵.

A participat la războaiele dacice¹⁵⁶ și a rămas pe teritoriul nou cucerit, unde apare apoi în diplomele provinciei Dacia Inferior din anii 129, 130, 140 și 146¹⁵⁷, avându-și garnizoana la Slăveni¹⁵⁸.

¹⁴⁷ Cichorius, RE I, col. 1246; Wagner, *Dislokation*, p. 39, dar reluând o idee mai veche, conform căreia, unitatea militară ar fi fost recrutată în zona Pannoniei, unde locuiau și populații celtice. Roxan, Eck, ZPE 116, 1997, p. 196 sunt de acord cu opinia lui Cichorius. Contra unei asemenea păreri este Kraft, *Rekrutierung*, p. 33, care crede că această trupă, la fel ca și celelalte trupe duble (p. 27), datează dintr-o epocă timpurie.

¹⁴⁸ Spaul, *loc. cit.*; Wagner, *Dislokation*, p. 34 și p. 39; Kraft, *Rekrutierung*, p. 147 și p. 157; Petolescu, *Auxilia*, p. 74–76 (Ala II Gallorum et Pannoniorum).

¹⁴⁹ Aricescu, *loc. cit.*, posibil, în opinia sa, pe teritoriul Dobrogei.

¹⁵⁰ CIL XI 5632 = ILS 2735 = IPD⁴ 348; PIR² II, p. 321, nr. 53; Pflaum, *Carrières*, p. 292–295, nr. 120; PME, M 5; Jarrett, *Britannia* 25, 1994, p. 46–48.

¹⁵¹ Cichorius, RE I, col. 1247–1248; Christescu, *Ist. militară*, p. 179; Wagner, *Dislokation*, p. 43–45; Russu, SCIV 23, 1972, 2, p. 66; Beneš, *Auxilia*, p. 10; Tudor, OR⁴, p. 331–332; Vlădescu, *Armata*, p. 39; Spaul, *Ala²*, p. 144–146; Petolescu, *Auxilia*, p. 71–72.

¹⁵² Wagner, *Dislokation*, p. 44; Spaul, *Ala²*, p. 145.

¹⁵³ CIL III 10513; 10514.

¹⁵⁴ 15 iunie 92 (diploma de la Cataloi, Petolescu, Popescu, *Studia Historica et Theologica*, p. 73–92); 97 (Weiß, ZPE 117, 1997, p. 233–238, nr. 4).

¹⁵⁵ CIL III 12361 = ILB 122; Zahariade, Gudea, *Fortifications*, p. 72.

¹⁵⁶ Strobel, *Untersuchungen*, p. 111–112.

¹⁵⁷ 129 (CIL XVI 75 = IDR I 10); 130 (Weiß, ZPE 117, 1997, p. 243–246, nr. 8); 140 (IDR I 13 = RMD 39); 146 (Steidl, RANM, p. 337, nr. 41, cf. Petolescu, *Oltenia* 13, 2001, p. 69–70); Petolescu, *Auxilia*, p. 71.

¹⁵⁸ CIL III 13800 = IDR II 496; Tudor, *Drobeta* 1, 1974, p. 47–53 = IDR II 499; CIL III 14216¹⁴ = IDR II 498; IDR II 500; IDR II 510; IDR II 526 a, b; Christescu, *loc. cit.*; TIR L 35, p. 67–68; Tudor, în *Studien zu den Militärgrenzen Roms. II. Vorträge des 10. Internationalen Limeskongresses in der Germania Inferior 1974*, Köln–Bonn, 1977, p. 399–403; idem, OR⁴, p. 101 și p. 301–307; Vlădescu, *Fortificațiile*, p. 30–34; Bogdan-Cătănicu, *Muntenia*, p. 62–64.

Nu cunoaștem numele nici unui comandant al acestei unități, al cărei comandament să se poată data în perioada staționării în Moesia Inferior.

Cunoaștem, însă, numele a doi soldați, care au servit în această provincie, în cadrul alei I Hispanorum: Sulpicius Massa, veteranus natione Tunger din inscripția de la Utus¹⁵⁹ și un ex stator cu un nume greu de reconstituit¹⁶⁰, dintr-un fragment de inscripție, găsit în apropierea Montanei.

9. ALA II HISPANORUM ET ARAVACORUM¹⁶¹

Această unitate militară a staționat o vreme în Pannonia¹⁶², de unde este adusă de Domitian în Moesia Inferior¹⁶³, deși istoria ei este mai timpurie¹⁶⁴.

Prima dată este atestată în Moesia Inferior, prin diploma militară din anul 97¹⁶⁵. Este apoi prezentă în diploma de la Oltina din anul 99 și în cea de la Speyer din 105¹⁶⁶. Se pare că a participat la ambele războaie dacice, dar nu va rămâne în teritoriile nou cucerite¹⁶⁷. S-a presupus că a construit, între cele două războaie dacice, lagărul de la Carsium¹⁶⁸. Descoperirea mai multor ștampile cu legenda AL. FL, nu pare a confirma această ipoteză¹⁶⁹.

Oricum, la Carsium sau în altă parte trupa a continuat să își desfășoare activitatea pe teritoriul provinciei și în special în Dobrogea, lăsând numeroase urme¹⁷⁰.

¹⁵⁹ CIL III 12361 = Gerov, *Beiträge*, II, p. 77–78 (p. 195–196, nr. 36) = ILB 122; Kraft, *Rekrutierung*, p. 150–151, nr. 352 și p. 43; Bălțeanu, AO 14, 1999, p. 57, nr. 1.

¹⁶⁰ CIL III 12378 = Gerov, *Beiträge*, II, p. 78 (p. 196, nr. 38); Bălțeanu, AO 14, 1999, p. 57, nr. 2. Pentru sator praefecti alae, vezi Domaszewski, RO², p. 55.

¹⁶¹ Cichorius, RE I, col. 1229–1230; Wagner, *Dislokation*, p. 47–48; Kraft, *Rekrutierung*, p. 151, nr. 370–378; Aricescu, *Armata*, p. 55–56; Beneš, *Auxilia*, p. 10; Suceveanu, *Dobroudja*, p. 64; Spaul, *Ala*², p. 34–36.

¹⁶² 13 iunie 80 (CIL XVI 26); 13 septembrie 84 (CIL XVI 30); 5 septembrie 85 (CIL XVI 32). Vezi, de asemenea, inscripțiile de la Mursa (CIL III 3268), Teutoburgium (CIL III 3271, E. Tóth, G. Vékony, *ActaArchHung* 22, 1970, p. 156–157) și Sopianae (CIL III 14039 = RIU 982); A. Mocsy, RE Suppl IX, 1962, col., 619; P. Kos, *Germania*, 62, 1984, 1, p. 47–54; Knight, ZPE 85, 1991, p. 190; Lőrincz, *Hilfstruppen in Pannonien*, p. 21 și p. 198–199, nr. 133–137.

¹⁶³ Wagner, *Dislokation*, p. 47; Saddington, *Development*, p. 95; Strobel, *Untersuchungen*, p. 112; Knight, ZPE 85, 1991, p. 199; Lőrincz, *Hilfstruppen in Pannonien*, p. 21 și p. 67.

¹⁶⁴ Holder, *op. cit.*, p. 113; Saddington, *Development*, p. 67; Knight, ZPE 85, 1991, p. 189.

¹⁶⁵ Weiß, ZPE 117, 1997, p. 233–238, nr. 4.

¹⁶⁶ 14 august 99 (CIL XVI 44); 13 mai 105 (<http://www.romancoins.info/MilitaryDiploma.html>).

¹⁶⁷ Strobel, *loc. cit.*

¹⁶⁸ ISM V 94 = Pârvan, ARMSI 35, 1913, p. 480–489, nr. 4, întregit pe baza informațiilor mai târzii, în special milliarul din anul 200 (CIL III 7603 = ISM V 93), Ala [II Hispanorum et Aravacorum]. Pentru fortificația de la Carsium, vezi TIR L 35, p. 30; Zahariade, Gudea, *Fortifications*, p. 79.

¹⁶⁹ Pentru întreaga discuție vezi *supra*, la ala I Flavia Gaetulorum. Totuși Suceveanu, *loc. cit.*, consideră că aici ar fi trebuit să staționeze începând cu secolul al II-lea.

¹⁷⁰ Aricescu, *loc. cit.* (în special p. 56).

Este, de asemenea, prezentă în diplomele militare din anii 127, 138, 145, 146 și cca 157 (152–154)¹⁷¹. Va staționa până la sfârșitul secolului al III-lea pe teritoriul Moesiei Inferior, în anul 200 fiind atestată la Carsium¹⁷².

Cunoaștem numele unui singur prefect al acestei ale, și anume L. Fabius L. f. Pal. Fabullus din diploma de la Speyer din anul 105, dată pentru un călăreț al acestei ale: Atrectus Capitonis f., germanic din populația de Nemetes¹⁷³. Prin intermediul inscripțiilor descoperite în Dobrogea cunoaștem un număr important de soldați și veterani ai acestei unități militare. Astfel, la Arrubium decurionul C. Iulius Pr[imus] împreună cu fratele său cu același nume, dar care îndeplinea funcția de beneficiar al procuratorului provinciei, pun o inscripție funerară tatălui lor, pe la sfârșitul secolului al II-lea¹⁷⁴. Pe la 161–169, la Capidava se retrage Aelius Longinus¹⁷⁵. Unii dintre soldații, sau veteranii acestei unități apar în teritoriul Histriei, cum este cazul lui Titinius Severinus sescupliciarus¹⁷⁶, al lui Aurelius Firmus, veteranus ex decurione¹⁷⁷ pe la începutul secolului al III-lea și al lui M. Vettius Felix¹⁷⁸, la fel veteranus ex decurione spre jumătatea secolului al II-lea.

La Tomis avem atestat un anume Lupus, care ridică un monument funerar familiei sale, împreună cu fratele său¹⁷⁹. În sfârșit, la Cius se stabilește C. Val(erius) Her[c]ulanus ex statore praefecti alae II Aravacorum, împreună cu soția sa, aceștia erau născuți în vicusul Rami[...]¹⁸⁰. Poate tot din această trupă a făcut parte și Iulius Valens, a cărui piatră funerară a fost ridicată tot la Cius¹⁸¹

¹⁷¹ 20 august 127 (Roxan, ZPE 118, 1997, p. 287–295); 2 februarie 138 (diploma de la Târnovo, CIL XVI 83); 7 aprilie 145 (RMD 165 + Weiß, ZPE 134, 2001, p. 261–262); 146 (Weiß, ZPE 124, 1999, p. 279–286; de asemenea, un alt fragment dintr-o diplomă militară, copiată după aceeași constituție imperială, informație Petolescu); ca. 157 (152–154) (RMD 50).

¹⁷² CIL III 7603 = ISM V 93.

¹⁷³ <http://www.romancoins.info/MilitaryDiploma.html>. Soldatul a fost recrutat în jurul anului 80, oricum înainte de începutul domniei lui Domitian. Pentru această populație, probabil o ramură a suebilor și despre centrul lor de la Noviomagus (Speyer) vezi, A. Franke, RE XVI, 1935, col. 2382–2385. Este atestată, de asemenea, o cohortă formată din acești Nemetes (Tacitus, Ann. XII, 27; Cichorius, RE IV, col. 318; Franke, loc. cit., col. 2383).

¹⁷⁴ CIL III 6218 = ISM V 253; Kraft, *Rekrutierung*, p. 151, nr. 367; Bălțeanu, AO 14, 1999, p. 57–58, nr. 1.

¹⁷⁵ ISM V 23; Kraft, *Rekrutierung*, p. 151, nr. 375; Aricescu, Pontica 9, 1976, p. 83; Bălțeanu, AO 14, 1999, p. 59, nr. 5; Bărbulescu, *Viața rurală*, p. 184–185.

¹⁷⁶ ISM I 273; Kraft, *Rekrutierung*, p. 151, nr. 377; Bălțeanu, AO 14, 1999, p. 58, nr. 2.

¹⁷⁷ ISM I 297; Bălțeanu, AO 14, 1999, p. 59, nr. 8.

¹⁷⁸ ISM I 278 (?), presupunerea lui Pârvan, AARMSI 38, 1916, p. 664–668, nr. 44, că ar putea fi vorba de Ala II Hispanorum et Aravacorum; Bălțeanu, AO 14, 1999, p. 58–59, nr. 4.

¹⁷⁹ CIL III 14214²⁹ = ISM II 225; Bălțeanu, Arh. Olt 14, 1999, p. 59, nr. 6.

¹⁸⁰ ISM V 117; Bălțeanu, AO 14, 1999, p. 59, nr. 9. Pentru vicus Rami[...] vezi Doruțiu-Boilă, în *Epigraphica. Travaux dédiés au VIIe Congrès d'épigraphie grecque et latine (Constantza 9–15 septembre 1977)*, București, 1977, p. 180–185; Bărbulescu, *Viața rurală*, p. 99 și p. 181; și, de asemenea, TIR L 35, p. 78.

¹⁸¹ CIL III 7495 = ISM V 121. Doruțiu – Boilă, ISM V, p. 144; Bărbulescu, *Viața rurală*, p. 181. Interesant este faptul că personajul nostru are, cu excepția cognomenului, necunoscut în cazul de față, același nume cu C. Iulius Valens, atestat într-o altă inscripție, găsită la Cius, ca veteran al legiunii V Macedonica și ca magister vici (CIL III 12479 = ISM V 115; Bărbulescu, *Viața rurală*, p. 98–99 și p. 181, n. 519, îl consideră un descendent al veteranului din ală.)

Doi dintre soldații acestei trupe se stabilesc în alte locuri decât în zona Dobrogei. Este cazul lui Ti. Claudius Victor într-o inscripție de la Utus (Gavren)¹⁸², după K. Kraft, chiar la sfârșitul secolului I și Aurelius Primus la Sexaginta Prista¹⁸³, în secolul al III-lea.

10. ALA I PANNONIORUM¹⁸⁴

S-a presupus că această ală ar fi staționat în Dalmatia și apoi pe teritoriul Pannoniei, înainte de a fi adusă în Moesia¹⁸⁵, fără a exista însă prea multe indicii în acest sens. Pe teritoriul Moesiei este atestată prin inscripția funerară a lui T. Flavius Capito veteranus ex decurione, de la Tomis și care a primit dona din partea lui Vespasian¹⁸⁶. De asemenea, într-o inscripție din Thracia unde un necunoscut este praefectus alae Pannoniorum în ultimii ani de domnie ai lui Nero, fără a putea afirma totuși cu siguranță, că este vorba de cea din Moesia¹⁸⁷. Era cantonată, cel mai probabil, în partea estică a provinciei, întrucât va apare în anul 92 printre trupele provinciei Moesia Inferior¹⁸⁸. De asemenea, apare și în diploma din anul 99 de la Oltina¹⁸⁹ și, probabil, în fragmentul de diplomă de la Adamclisi, datat ante 114¹⁹⁰.

Este posibil ca în această perioadă să-și fi avut garnizoana la Troesmis¹⁹¹, înainte de sosirea aici a legiunii V Macedonica¹⁹². A participat la războaiele dacice¹⁹³ și după acest moment dispare din istorie. Cel mai probabil, apare mai târziu cu numele de ala I Gallorum et Pannoniorum¹⁹⁴. În nici un caz, nu este

¹⁸² CIL III 12359 = Gerov, *Beiträge*, II, p. 78 (p. 196, nr. 37) = ILB 120; Kraft, *Rekrutierung*, p. 151, nr. 374; Bălțeanu, AO 14, 1999, p. 58, nr. 3. Pentru Utus vezi Zahariade, Gudea, *Fortifications*, p. 72.

¹⁸³ AnnÉp 1940, 34; Kraft, *Rekrutierung*, p. 151, nr. 378; Bălțeanu, AO 14, 1999, p. 59, nr. 7. Pentru Sexaginta Prista, vezi Ivanov, 78. BerRGK, 1997, p. 582; Zahariade, Gudea, *Fortifications*, p. 74.

¹⁸⁴ Cichorius, RE I, col. 1253; Wagner, *Dislokation*, p. 56–58; Kraft, *Rekrutierung*, p. 155–156, nr. 470–477; Gerasimova, *ArheologijaSofia* 12, 1970, 4, p. 23; Aricescu, *Armata*, p. 54–55; Beneš, *Auxilia*, p. 11–12; Suceveanu, *Dobroudja*, p. 63–64; Spaul, ZPE 105, 1995, p. 63–73; idem, *Ala*², p. 167–172.

¹⁸⁵ CIL III 8577 = ILS 2530 = IPD⁴ 287; Wagner, *Dislokation*, p. 58; Kraft, *Rekrutierung*, p. 155; Alföldy, *ActaArchHung* 14, 1962, 3–4, p. 262–263; Beneš, *Auxilia*, p. 11.

¹⁸⁶ CIL III 14453 = IPD⁴ 289 = ISM II 170.

¹⁸⁷ AnnÉp 1973, 485 = AnnÉp 1976, 583; L. Moretti, RIFC 102, 1974, p. 454–458; Eck, *Chiron* 5, 1975, p. 365–392 (p. 368–371); Saddington, *Development*, p. 71.

¹⁸⁸ 15 iunie 92 (diploma militară de la Cataloi, Petolescu, Popescu, *Studia Historica et Theologica*, p. 73–92.

¹⁸⁹ 14 august 99 (CIL XVI 44).

¹⁹⁰ CIL XVI 58.

¹⁹¹ CIL III 6242 = ISM V 214, țigla șampilată; TIR L 35, p. 73–74; Suceveanu, *Dobroudja*, p. 64; Zahariade, Gudea, *Fortifications*, p. 80.

¹⁹² Aricescu, *Armata*, p. 32–37.

¹⁹³ Strobel, *Untersuchungen*, p. 113.

¹⁹⁴ Vezi *supra*, la ala I Gallorum et Pannoniorum, întreaga discuție.

identică cu omonima sa care apare în Africa în cursul secolului al II-lea, cum a încercat să acrediteze Spaul¹⁹⁵.

Dintre comandanții acestei trupe, în perioada staționării în Moesia și apoi în Moesia Inferior, poate a făcut parte și M. Artorius Priscillus Vicasius Sabidianus care după ce a fost tribun al legiunii VII Claudia p. f. a devenit prefect al acestei ale, după cum apare într-o inscripție de la Roma¹⁹⁶. De asemenea, acel *ignotus* din inscripția de la Apri din Thracia, despre care nu se poate afirma cu siguranță că a comandat această ala Pannoniorum¹⁹⁷.

Dintre soldații acestei trupe, care au activat în perioada staționării în Moesia Inferior, singurul despre care putem avea o oarecare siguranță în a afirma că a servit în această zonă, este T. Flavius Capito, retras la Tomis¹⁹⁸.

11. COHORS II FLAVIA BESSORUM¹⁹⁹

Despre această cohortă s-a afirmat că a fost recrutată împreună cu „sora” sa, cohorta I Flavia Bessorum, de către Vespasian²⁰⁰. O asemenea supoziție este pusă astăzi la încercare de prezența ei între cohortele provinciei în anul 92²⁰¹, de aici rezultând o problemă de înțelegere a momentului recrutării, așa cum a fost cazul la alele I Vespasiana Dardanorum și I Flavia Gaetulorum. Astfel, această cohortă a fost recrutată cel mai târziu, în anul 67, dacă nu cumva recrutarea este și mai timpurie²⁰².

Dacă lectura este corectă, o inscripție o atestă la Oescus, cel mai probabil înainte de anul 71²⁰³. În Moesia Inferioară o mai atestă încă două diplome din anii 97 și 105²⁰⁴. A participat, după toate probabilitățile, la cele două războaie

¹⁹⁵ Spaul, ZPE 105, 1995, p. 63–73; idem, *Ala*², p. 167–172. Apare în discursul lui Hadrian de la Lambesis, ILS 9134; M. Le Glay, în *Akten des XI. Internationaler Limeskongresses (Székesfehérvár, 30. 8–6. 9. 1976)*, Budapest, 1977, p. 545–557.

¹⁹⁶ CIL VI 32929 = ILS 2700; PIR I², p. 238, nr. 1188; Pflaum, *Carrières*, p. 185–186, nr. 88; PME, A 168.

¹⁹⁷ AnnÉp 1973, 485 = AnnÉp 1976, 583; L. Moretti, RIFC 102, 1974, p. 454–458; Eck, Chiron 5, 1975, p. 365–392 (p. 368–371); PME, Inc. 75.

¹⁹⁸ CIL III 14453 = IPD⁴ 289 = ISM II 170; Kraft, *Rekrutierung*, p. 156, nr. 477; Maxfield, *op. cit.*, p. 123; Bălțeanu, AO 14, 1999, p. 61, nr. 1.

¹⁹⁹ Cichorius, RE IV, col. 254; Christescu, *Ist. militară*, p. 183; Wagner, *Dislokation*, p. 97; Russu, SCIV 23, 1972, 2, p. 68; Aricescu, *Armata*, p. 64–65; Beneš, *Auxilia*, p. 18; Vlădescu, *Armata*, p. 37; Spaul, *Cohors*², p. 342; Petolescu, *Auxilia*, p. 84–85.

²⁰⁰ Wagner, *Dislokation*, p. 96–97; Saddington, *Development*, p. 161.

²⁰¹ 15 iunie 92 (diploma de la Cataloi, Petolescu, Popescu, *Studia Historica et Theologica*, p. 73–92).

²⁰² Saddington, *Development*, p. 161, despre recrutările de cohorte de thraci din vremea lui Claudius.

²⁰³ AnnÉp 1957, 299 = ILB 64. Înainte de reîntoarcerea în Moesia a legiunii V Macedonica, Filow, *op. cit.*, p. 35; Ritterling, RE XII, 1925, col. 1271 și 1575. Între 67–69 în acest lagăr a staționat și legiunea III Gallica care a luat partea lui Vespasian în timpul războiului civil, Filow, *op. cit.*, p. 23–25; Ritterling, RE XII, 1925, col. 1521–1523; Sarnowski, *L'armée*, p. 26.

²⁰⁴ Weiß, ZPE 117, p. 233–238, nr. 4; CIL XVI 50.

dacice²⁰⁵. După reorganizările teritoriale din timpul împăratului Hadrian, unitatea este atestată în provincia Dacia Inferior, printr-o serie de diplome militare²⁰⁶. A staționat pe cursul superior al râului Olt, la Cincșor (jud. Brașov)²⁰⁷.

Din perioada în care a staționat în provincia Moesia Inferior, nu se cunoaște până acum identitatea nici unui prefect, iar singurul soldat cunoscut este cel din inscripția de la Oescus, mai sus citată²⁰⁸.

12. COHORS I BRACARAUGUSTANORUM EQUITATA²⁰⁹

Se pare că această cohortă a staționat în secolul I al erei creștine în Dalmatia²¹⁰.

Este atestată ulterior în provincia Moesia Inferior, încă din anul 92, apoi în anul 99 și în anul 105²¹¹. Există posibilitatea ca aceeași unitate să apară și pe fragmentul de diplomă de la Adamclisi, datat în general ante 114 p.Chr., dar acolo poate apărea la fel de bine și cohors I Bracarorum c. R., care va face parte din armata Moesiei Inferior în secolul II p.Chr.²¹². Împreună cu alte unități militare din provincia sa, a participat la războaiele dacice²¹³ și va rămâne pe teritoriul nou

²⁰⁵ Ștampilele au fost descoperite la Stolniceni, Bârsești și Rucăr, IDR II 561–562; 571; 607; Tudor, SCIV 6, 1955, 1–2, p. 90–94 (Rucăr); idem, Dacia, N.S. 8, 1964, p. 347–348; Bogdan-Cătănciu, SCIVA 25, 1975, 2, p. 277–288 (Rucăr); Tudor, OR⁴, p. 101–102; Strobel, *Untersuchungen*, p. 122; Gh. Bichir, *Thraco-dacica* 6, 1985, 1–2, p. 95–99 (Stolniceni); Sarnowski, *L'armée*, p. 58; Bogdan-Cătănciu, *Muntenia*, p. 45–47 (Rucăr) și p. 68–69 (Stolniceni); Petolescu, *Auxilia*, p. 84.

²⁰⁶ Din anii 129 (CIL XVI 75 = IDR I 10); 130 (Weiß, ZPE 117, 1997, p. 243–246, nr. 8); 140 (IDR I 13 = RMD 39) și 146 (Steidl, RANM, p. 337, nr. 41; Petolescu, *Oltenia* 13, 2001, p. 69–70).

²⁰⁷ IDR III/4 181; AnnÉp 1971, 379 = IDR III/4 179; Christescu, *loc. cit.*; TIR L 35, p. 32; I.I. Pop, *Cumidava* 12, 1983, 2, p. 43–48 = CEPR VI, 386; Vlădescu, *Fortificațiile*, p. 81.

²⁰⁸ AnnÉp 1957, 299 = ILB 64, Mucatra (Iis) Site f.

²⁰⁹ Cichorius, RE IV, col. 255–256; Christescu, *Ist. militară*, p. 183; Wagner, *Dislokation*, p. 97–100; Kraft, *Rekrutierung*, p. 170, nr. 1990–1992 și p. 37; Russu, SCIV 23, 1972, 2, p. 69; Aricescu, *Armata*, p. 57; Tudor, OR⁴, p. 332; Beneš, *Auxilia*, p. 18–19; Vlădescu, *Armata*, p. 33–34; Roxan, Eck, ZPE 116, 1997, p. 197–198; Spaul, *Cohors*², p. 88–90; Petolescu, *Auxilia*, p. 85–86.

²¹⁰ CIL III 1773 = ILS 3245; inscripția este de la Narona și în ea apare numele unui prefect al acestei trupe, Ti. Claudius Claudianus (Cichorius, RE IV, col. 255; Alföldy, *ActaArchHung* 14, 1962, p. 267). De asemenea, două inscripții din aceeași localitate, care atestă doi soldați de origine hispanică, vezi Alföldy, *ActaArchHung* 14, 1962, p. 293, nr. 8, 2–3. Vezi încă, E. Marin, M. Mayer, G. Paci, I. Rodă, în Le Bohec éd., *Le légions de Rome sous le Haut-Empire. Actes du congrès de Lyon (17–19 septembre 1998)*, Lyon, 2000, p. 513, nr. 9–10 = AnnÉp 2000, 1178–1179, care atestă doi călăreți ai trupeii.

²¹¹ 15 iunie 92 (diploma militară de la Cataloi, Petolescu, Popescu, *Studia Historica et Theologica*, p. 73–92); 14 august 99 (diploma militară de la Oltina, CIL XVI 44); <http://www.romancoins.info/MilitaryDiploma.html> (diploma militară de la Speyer din 13 mai 105), trupa fiind transferată din Dalmatia, Knight, ZPE 85, 1991, p. 200.

²¹² CIL XVI 58. Pentru cohors I Bracarorum c. R., vezi *infra*.

²¹³ Rossi, *Trajan's Column*, p. 94; Strobel, *Untersuchungen*, p. 123.

cucerit, unde va fi atestată și după reorganizările din vremea împăratului Hadrian, în provincia Dacia Inferior²¹⁴. Pe baza ștampilelor tegulare, de tipul COH I BRAC, a fost stabilit că unitatea a staționat în castrul de la Brețcu²¹⁵.

Principala problemă a acestei cohorte a fost identificarea ei cu cohors I Bracarorum c. R. Cu toate că Gerov atrăsese atenția încă din 1959, odată cu publicarea diplomei militare găsite la Palamarcia (din 13 decembrie 140), că trupa militară care apare în diploma militară de la Giurgiu din 2 aprilie 134, este diferită de cohors I Bracaugustanorum ce se afla în acel moment în Dacia Inferior²¹⁶. Mulți autori au rămas însă la vechile interpretări, ignorând de cele mai multe ori evidența²¹⁷. Numărul mare de diplome militare descoperite în ultima vreme, care au aparținut unor militari din trupele auxiliare ale provinciei Moesia Inferior, au confirmat strălucit opinia lui Gerov²¹⁸.

Din perioada staționării pe teritoriul provinciei Moesia Inferior nu se cunosc comandanți ai acestei unități și nici militari²¹⁹.

13. COHORS I BRACARORUM CIVIUM ROMANORUM²²⁰

Această trupă, diferită de cohorta I Bracaugustanorum, apare pentru prima dată în diplomele Moesiei Inferioare în anul 125²²¹, fiind atestată apoi succesiv în anii 127, 134, 145, 146, 157. De asemenea, în diploma de la Brestovene din cca 157

²¹⁴ Diplomele militare din anii: 130 (Weiß, ZPE 117, 1997, p. 243–246, nr. 8); 140 (IDR I 13 = RMD 39); 146 (Steidl, RANM, p. 337, nr. 41; cf. Petolescu, Oltenia 13, 2001, p. 69–79) și un fragment din anii 167–168 (Eck, MacDonald, Pangerl, AMN 38/I, 2001, p. 45–48, nr. 5); Zahariade, SCIVA 27, 1976, 4, p. 487; Petolescu, *loc. cit.*

²¹⁵ IDR III/4, 336–338. Pentru castrul de la Brețcu, vezi TIR L 35, p. 25; Russu, în *Actes du IXe Congrès International d'Étude sur les Frontières Romaines, Mamaia, 1972*, București–Köln–Viena, 1974, p. 224; Gudea, ActaMP 4, 1980, p. 255–366; Vlădescu, *Fortificațiile*, p. 83–85.

²¹⁶ Gerov, *Beiträge*, I, p. 51–52. Vezi în același sens, G. Bakó, SCIVA 31, 1980, 4, p. 631–635. Diploma militară de la Giurgiu, CIL XVI 78.

²¹⁷ Vezi în acest sens, Zahariade, SCIVA 28, 1977, 2, p. 262–263 și Roxan, Eck, ZPE 116, 1997, p. 197–198, unde, publicând diploma din 1 iunie 125, întregesc coh(ors) I Bracar(augustan)or(um) c. R.; la fel și Roxan, ZPE 118, 1997, p. 287–295, publicând diploma din 20 august 127. Spaul, *loc. cit.*, tratează ambele cohorte ca fiind una singură, adăugând-o și pe cea atestată în anul 88 în Mauretania Tingitana, CIL XVI 159.

²¹⁸ Vezi *infra*, la cohors I Bracarorum c. R.

²¹⁹ Soldatul atestat la Chersones, M. Maecilius, IOSPE I² 553 = ILS 9160 = Solomonik, *Latinskie nadpisi*, p. 60–61, nr. 33, face parte din cohors I Bracarorum c. R. și nu din cohors I Bracraugustanorum, așa cum a crezut Kraft, *Rekrutierung*, p. 170, nr. 1192. Se cunoaște, de altfel, numele unui singur soldat al acestei trupe, Meduttus Caturonis f., atestat la Bigeste, în Dalmatia (Humac, AnnÉp 1907, 249); Kraft, *Rekrutierung*, p. 170, nr. 1191; Bălțeanu, AO 15, 2000, p. 18), dar dintr-o epocă mult mai timpurie.

²²⁰ Aricescu, *Armata*, p. 47; Beneš, *Auxilia*, p. 19–20; Spaul, *Cohors²*, p. 88–90 (tratăă împreună cu cohors I Bracraugustanorum, sub numele acesteia).

²²¹ 1 iunie 125 (Roxan, Eck, ZPE 116, 1997, p. 193–203).

și posibil într-un fragment, datat 149–153²²². Nu se cunoaște locul staționării înainte de dislocarea ei, probabil încă sub Traian, în armata Moesiei Inferioare²²³. Cândva în cursul secolului al II-lea o vexillație a acestei cohorte staționa la Chersones²²⁴. O inscripție greacă de la Gorna Beșovica ne lasă să înțelegem că în secolul al III-lea lagărul acestei trupe este de căutat undeva în împrejurimile orașului Montana²²⁵.

Până acum cunoaștem doar numele fragmentar al unui prefect al acestei cohorte, și anume [...]quillianus originar din Roma²²⁶, numele unui centurion Bicanus²²⁷ și de asemenea numele integrale a doi soldați: M. Maecilius la Chersones²²⁸ și Aurelius Valerianus la Gorna Beșovica²²⁹. În fragmentul de diplomă militară din 149–153 s-a păstrat doar sfârșitul patronimicului și etniconul soldatului care a primit diploma²³⁰.

După toate indicațiile această cohortă se pare că a rămas în provincia Moesia Inferior, poate până la reformele din epoca tetrarhiei.

14. COHORS II BRACARAUGUSTANORUM EQUITATA²³¹

Până nu demult prima atestare a acestei trupe în această zonă era considerată o diplomă militară pentru provincia Thracia din anul 114 p.Chr., în care, alături de cohors IV Gallorum, apare și cohors II Bracaraugustanorum²³². Acum însă, o dată

²²² 20 august 127 (Roxan, ZPE 118, 1997, p. 287–295); 134 (CIL XVI 78); 7 aprilie 145 (RMD 165 + Weiß, ZPE 134, 2001, p. 261–262); 146 (Weiß, ZPE 124, 1999, p. 279–286; Eck, MacDonald, Pangerl (în pregătire), copie după aceeași constituție imperială; de curând, a mai apărut un fragment de diplomă militară, care este la fel, copie după aceeași constituție imperială, informație Petolescu); 149–153 (Eck (sub tipar); 157 (152–154) (RMD 50); ca. 155 (Weiß, ZPE 134, 2001, p. 262–265).

²²³ În diploma militară CIL XVI 159 din 9 ianuarie 88, o cohortă I Bracarum se afla în Mauretania Tingitana, însă nu se poate spune dacă cele două cohorte omonime sunt și identice, așa cum încearcă să acrediteze Knight, ZPE 85, 1991, p. 200.

²²⁴ Soldatul atestat la Chersones, M. Maecilius, IOSPE I² 553 = ILS 9160 = Solomonik, *Latinskie nadpisi*, p. 60–61, nr. 33; Sarnowski, ArchWarszawa 38, 1988, p. 80, nr. 61.

²²⁵ SEG 24, 1969, 952 = IGB V 5180. Inscripția a fost găsită la Gorna Beșovica, TIR K 34, p. 57.

²²⁶ Eck (în pregătire), fragment diplomă militară din anii 149–153, în care apare [...]quillianus, din Roma, întregit sub forma [Tran]quillianus sau [S]quillianus.

²²⁷ IOSPE I² 553 = ILS 9160 = Solomonik, *Latinskie nadpisi*, p. 60–61, nr. 33, centurionul Bicanus.

²²⁸ IOSPE I² 553 = ILS 9160 = Solomonik, *Latinskie nadpisi*, p. 60–61, nr. 33; Sarnowski, ArchWarszawa 38, 1988, p. 80, nr. 61.

²²⁹ SEG 24, 1969, 952 = IGB V 5180. Bălțeanu, AO 15, 2000, p. 19. Inscripția a fost găsită la Gorna Beșovica, TIR K 34, p. 57.

²³⁰ Eck (în pregătire), fragmentul de diplomă militară, datat între anii 149–153 și în care apare un soldat de origine dacă.

²³¹ Beneš, *Auxilia*, p. 19; E. Paunov, Roxan, ZPE 119, 1997, p. 269–279; Spaul, *Cohors*², p. 91; Weiß, ZPE 134, 2001, p. 262–265.

²³² RMD 14 = Paunov, Roxan, ZPE 119, 1997, p. 269–279.

cu descoperirea diplomei militare de la Cataloi, este sigur că în anul 92 această cohortă se afla în provincia Moesia Inferior²³³. Dislocată înainte de 114 p.Chr. în Thracia²³⁴, nu va rămâne acolo multă vreme și va fi retransferată în Moesia Inferior înainte de 145²³⁵, poate chiar din vremea lui Hadrian, din moment ce nu mai apare printre trupele Thraciei în diploma militară datată 138-140, în care apar doar cohortele I Cisipadensium și II Lucensium²³⁶. În 7 aprilie 145 reappare între trupele Moesiei Inferioare, unde a rămas de altfel, cel puțin până în secolul al III-lea²³⁷.

O inscripție de la Šipka, lângă Kazanlák, în nordul Thraciei, pusă pentru un eques al acestei trupe Celsus Marius, ne lasă să înțelegem că unitatea este equitata²³⁸. Din aceeași inscripție extragem însă și un posibil indiciu asupra locului în care a staționat, întrucât soldatul moare în timpul serviciului la 24 de ani, se poate formula opinia că acesta a fost locul de staționare, în perioada în care cohorta a făcut parte din armata provinciei Thracia.

Cunoaștem doi comandanți ai acestei cohorte, ambii activând poate în timpul staționării în Thracia, și anume A. Atinius Paternus²³⁹ și Ti. Claudius Helvius Secundus²⁴⁰. Din două inscripții din Africa se mai cunosc doi prefecți ai unei cohorte II BRA, fără a se putea stabili dacă este aceeași cohortă din Moesia Inferior sau Thracia sau o omonimă care a staționat în Africa²⁴¹. Dintre subofițerii acestei trupe este cunoscut doar un nume Petronius, în inscripția deja citată de la Šipka, iar Celsus Marius singurul soldat²⁴².

15. COHORS II FLAVIA BRITTONUM EQUITATA²⁴³

Este atestată în provincia Moesia Inferior în anul 99, prin diploma de la Plovdiv²⁴⁴. S-a presupus, pe baza unei inscripții de la Durostorum, că aici și-ar fi

²³³ Petolescu, Popescu, *Studia Historica et Theologica*, p. 73–92.

²³⁴ RMD 14 = Paunov, Roxan, ZPE 119, 1997, p. 269–279.

²³⁵ Apare în diploma militară din 7 aprilie 145, RMD 165 + Weiß, ZPE 134, 2001, p. 261–262.

²³⁶ Roxan, Weiß, Chiron 28, 1998, p. 373–381.

²³⁷ După această primă atestare, cohorta apare apoi în diplomele din 146 (Weiß, ZPE 124, 1999, p. 279–286); ca. 155 (Weiß, ZPE 134, 2001, p. 262–265) și 157 (152–154) (RMD 50). Pe diploma din 146, pe locul al zecelea, apare notat I BRACAR, ceea ce este, probabil, o greșeală (Weiß, ZPE 124, 1999, p. 283–285).

²³⁸ Chr. Bujukliev, L. Getov, *ArheologijaSofia* 6, 1964, 1, p. 31–32 = IGB III/2, 1471 bis = AnnÉp 1965, 347 = IDRE II 350. Inscriptia a fost descoperită la Šipka.

²³⁹ CIL VI 1838 = ILS 2727; PME, A 182. Data acestui comandament este în jur de 110.

²⁴⁰ Într-o inscripție de la Caesarea (Cherchel) din Mauretania Caesarensis, apare acest personaj, ca: *praef. coh. equitatae II Bracaugustanorum*, AnnÉp 1925, 44; PME, C 143; Jarrett, *EpigrSt* 9, 1972, p. 167–168.

²⁴¹ AnnÉp 1956, 123 = IPD⁴ 750 a = 513 = IDRE II 451, la Lambesis, unde apare Ti. Cl. Proculus Cornelianus, PME, C 174; Le Bohec, ZPE 93, 1992, p. 107–116. AnnÉp 1978, 851, unde apare M. Lurios M. f. Arn. Faustus Caecilianus praef., PME, L 38 b.

²⁴² Chr. Bujukliev, L. Getov, *ArheologijaSofia* 6, 1964, 1, p. 31–32 = IGB III/2, 1471 bis = AnnÉp 1965, 347 = IDRE II 350.

²⁴³ Cichorius, RE IV, col. 264; Wagner, *Dislokation*, p. 110–112; Kraft, *Rekrutierung*, p. 172; Aricescu, *Armata*, p. 48–49; Beneš, *Auxilia*, p. 21–22; Saddington, *Development*, p. 158–159; Suceveanu, *Dobroudja*, p. 65–66; Spaul, *Cohors²*, p. 199–200.

²⁴⁴ CIL XVI 45.

avut garnizoana împreună cu alte trupe, înainte de aducerea legiunii XI Claudia²⁴⁵. Apare, în cursul secolului al II-lea, în mai multe diplome militare în aceeași provincie²⁴⁶, unde va rămâne de altfel și în secolul al III-lea²⁴⁷. Cândva în cursul secolului al II-lea unitatea a fost transferată de la Durostorum, dacă acolo și-a avut pentru o vreme garnizoana, la Sexaginta Prista, unde este atestată mai întâi prin doi stâlpi milliari din anii 162–164, apoi în anul 230²⁴⁸, cu ocazia unor lucrări de reconstrucție a băilor, sub guvernatorul Anicius Faustus Paulinus²⁴⁹ și, în sfârșit, în anii 273–275 sub guvernatorul M. Aurelius Sebastianus²⁵⁰. În concluzie putem susține că această cohortă a aparținut, cu siguranță, în întreaga perioadă a Principatului armatei Moesiei Inferioare, ea fiind diferită de trupa omonimă din Mauretania Caesarensis, deși Spaul a ales să le recenzeze împreună²⁵¹.

Dintre comandanții acestei trupe, cunoaștem pe M. Maenius Agrippa L. Tusidius Campester²⁵² dintr-o inscripție de la Camerinum și pe Septimius Agathonicus²⁵³, de la Sexaginta Prista. Este cunoscut un centurion, Antonius Valerius, de la Durostorum²⁵⁴ și un curator dintr-o inscripție pusă într-un sanctuar la Draganovec, pe numele său M. Marcellinus²⁵⁵. De asemenea, într-o inscripție fragmentară, al cărei loc de descoperire nu se cunoaște, s-ar putea identifica un praepositus al aceleiași cohorte²⁵⁶.

²⁴⁵ CIL III 7478, o piatră funerară a unui centurion, Antonius Valerius aflat în activitate; Wagner, *Dislokation*, p.110; Beneš, *Auxilia*, p. 21. Pentru Durostorum, vezi TIR L 35, p. 40; Zahariade, Gudea, *Fortifications*, p. 76–77.

²⁴⁶ Poate chiar într-un fragment din anul 99 (Weiß, ZPE 124, 1999, p.287–289); 13 mai 105 (<http://www.romancoins.info/MilitaryDiploma.html>, diploma de la Speyer) 1 iunie 125 (Roxan, Eck, ZPE 116, 1997, p.193–203); 20 august 127 (Roxan, ZPE 118, 1997, p. 287–295); 7 aprilie 145 (RMD 165 + Weiß, ZPE 134, 2001, p. 261–262); 146 (Weiß, ZPE 124, 1999, p. 279–286; Eck, MacDonald, Pangerl (în pregătire), copie din aceeași constituție imperială); ca. 155 (Weiß, ZPE 134, 2001, p. 262–265).

²⁴⁷ CIL III 7473, datată exact în anul 230; Sarnowski, *L'armée*, p. 122.

²⁴⁸ AnnÉp 1915, 137; 138; CIL III 7473.

²⁴⁹ Stein, *Legaten*, p. 97; Fitz, *Laufbahn*, p. 51. Pentru Sexaginta Prista, vezi A. Dimitrova-Milčeva, în *Akten des 14. Internationalen Limeskongresses 1986 in Carnuntum*, Viena, 1990, p. 868–869; Zahariade, Gudea, *Fortifications*, p. 74.

²⁵⁰ AnnÉp 1915, 139; Stein, *Legaten*, p. 106–107, datat 270–271 și corectat de Fitz, *Laufbahn*, p. 37–38, 273–275.

²⁵¹ Diploma militară din această provincie, datând din 24 septembrie 107 (CIL XVI 56), în care apare o cohortă, II Brittonum, care este sigur diferită de cohors II Flavia Brittonum (Cichorius, *loc. cit.*; Benseddik, *op. cit.*, p. 221, nr. 5; Devijver, *Latomus* 43, 1983, 3, p. 588); vezi *contra* Spaul, *loc. cit.*

²⁵² CIL XI 5632 = ILS 2735 = IPD⁴ 348; Pflaum, *Carrières*, p. 292–295, nr. 120; PME, M 5.

²⁵³ CIL III 7478; PME, S 28.

²⁵⁴ CIL III 7478; Kraft, *Rekrutierung*, p. 172, nr. 1271; Bălțeanu, AO 15, 2000, p. 22.

²⁵⁵ SEG 30, 1980, 818 = IGB V 5290, inscripția se datează pe la jumătatea secolului al III-lea. Pentru curator cohortis, vezi Domaszewski, RO², p. 55–56; Breeze, BJ 174, 1974, p. 281–282.

²⁵⁶ CIL III 6227 = CIL III 7594. Am revăzut piatra care se află la MNA (inv. L 1250), dar din păcate starea extrem de fragmentară, ne împiedică să facem alte observații.

16. COHORS II CHALCIDENORUM SAGITTARIA²⁵⁷

Această trupă este atestată în provincia Moesia Inferior pe data de 15 iunie 92, prin diploma militară de la Cataloi²⁵⁸. Ar fi posibil, ca aceeași unitate să se afle și pe fragmentul de diplomă militară, privind armata Moesiei din anul 78²⁵⁹. În aceste condiții, ne putem gândi că poate din momentul recrutării sale să fi fost dislocată în Moesia Inferior²⁶⁰. Unitatea apare menționată și în diploma din anul 99 de la Plovdiv²⁶¹, nelipsind apoi din diplomele acestei provincii până în anul 157²⁶². În diplomele din 138, precum și cea de la Malak Preslavetz, unitatea este notată greșit I Chalcidenorum²⁶³ fiind evident vorba de aceeași trupă și nu de I Chalcidenorum, așa cum vroia să vadă Aricescu²⁶⁴.

Din timpul staționării în provincia Moesia Inferior, nu avem informații despre posibilul loc al garnizoanei sale. Un posibil indiciu ar rezida, însă, în descoperirea de țigle ștampilate cu textul COH II C la Gura Canliei și la Izvoarele (Sucidava), și care au fost interpretate ca aparținând acestei trupe²⁶⁵. Din păcate, în lipsa unor documente mai concludente, nu putem face astfel de atribuiri de garnizoane, atâta timp cât, nici măcar întregirea nu este sigură (ar putea foarte bine să fie vorba de cohors II Gallorum), iar descoperirile s-au făcut în urma unor periegeze.

Despre comandanții sau militarii, ce au activat în această cohortă pe teritoriul Moesiei inferioare, nu avem nici un fel de informații, cu o posibilă excepție și anume o inscripție de la Apri în Thracia, care a fost reîntregită sub forma: [*praef. Coh. II] equ[itatae Chalcide]nor[um]*, și care ar data, oricum, din epoca lui Vespasian²⁶⁶. Dacă acceptăm această opinie, atunci cohorta II Chalcidenorum era equitata, având în componență și efective de călăreți.

²⁵⁷ Cichorius, RE IV, col. 269; Wagner, *Dislokation*, p. 118–119; Aricescu, *Armata*, p. 65; Beneš, *Auxilia*, p. 24; Roxan, ZPE 118, 1997, p. 294; Spaul, *Cohors*², p. 429.

²⁵⁸ Petolescu, Popescu, *Studia Historica et Theologica*, p. 73–92.

²⁵⁹ Eck, MacDonald, Pangerl, *KölnerJahrb*, 2002 (sub tipar), unde apare: II C[...].

²⁶⁰ Wagner, *Dislokation*, p. 118; Beneš, *loc. cit.*; Spaul, *loc. cit.*

²⁶¹ CIL XVI 45.

²⁶² 13 mai 105 (<http://www.romancoins.info/MilitaryDiploma.html>, diploma de la Speyer); 20 august 127 (Roxan, ZPE 118, 1997, p. 287–295); 2 aprilie 134 (CIL XVI 78), 146 (Weiß, ZPE 124, 1999, p. 279–286; Eck, MacDonald, Pangerl (în pregătire), altă diplomă după aceeași constituție imperială); 157 (152–154) (diploma de la Brestovene, RMD 50); ca. 155 (Weiß, ZPE 134, 2001, p. 262–265).

²⁶³ CIL XVI 83; RMD 165. Vezi în acest sens Weiß, ZPE 134, 2001, p. 263.

²⁶⁴ Aricescu, *Armata*, p. 57, tratează separat cohorta I Chalcidenorum, identificând-o cu cea care apare în Syria în anul 157 (CIL XVI 106).

²⁶⁵ M. Irimia, *Pontica* 21–22, 1988–1989, p. 113–121; idem, *Pontica* 35–36, 2002–2003, p. 161–176. Pentru urmele romane din cele două puncte, vezi TIR L 35, p. 29 (Canlia) și p. 47 (Sucidava); Zahariade, Gudea, *Fortifications*, p. 77 (ambele puncte).

²⁶⁶ AnnÉp 1973, 485 = AnnÉp 1976, 583; L. Moretti, RIFC 102, 1974, p. 454–458; Eck, Chiron 5, 1975, p. 365–392 (p. 368–371); Saddigton, *Development*, p. 71; PME, Inc. 75.

17. COHORS I CILICUM MILLIARIA EQUITATA SAGITTARIA²⁶⁷

Este posibil, ca această cohortă să fi staționat în Moesia încă din perioada augustană, în opinia lui Devijver²⁶⁸, pe baza inscripției de la Uxama – Hispania²⁶⁹. Prima atestare sigură a acestei cohorte pe teritoriul provinciei Moesia, datează din anul 78, prin intermediul diplomei militare de la Montana, acordată unui fost pedestraș al ei²⁷⁰. În această perioadă a staționat, probabil la Naissus, de unde provine o inscripție funerară a unui soldat²⁷¹. După separarea provinciei Moesia, cohorta I Cilicum a rămas pe teritoriul provinciei Moesia Superior²⁷². A participat cu siguranță la războaiele dacice²⁷³, fiind transferată apoi sub Hadrian în provincia Moesia Inferior²⁷⁴. Probabil că acest transfer nu s-a făcut în timpul reorganizărilor din anii 117–118, ci puțin mai târziu, întrucât cohorta I Cilicum nu apare în cele două diplome militare din 125 și 127²⁷⁵, dar apare în cea din 134, din care lipsește cohorta II Lucensium. Despre aceasta știm că într-o perioadă înainte de 138–140 a fost transferată în Thracia, conform unei diplome militare²⁷⁶, această dată venind să confirme informațiile dintr-o inscripție mai demult cunoscută și care atestă această cohortă în Thracia încă din anul 136²⁷⁷. Astfel credem că putem considera că transferul cohortei I Cilicum s-a făcut cândva între 127–134 p.Chr., în același timp, sau imediat după ce cohors II Lucensium a fost trimisă în Thracia. Începând din acest moment cohorta va rămâne, cel puțin până la sfârșitul secolului al III-lea, pe teritoriul provinciei Moesia Inferior. Este atestată prin diplomele militare din anii 145, 146, 157 (152/154)²⁷⁸ și prin numeroase inscripții, pe care le vom prezenta mai jos.

²⁶⁷ Cichorius, RE IV, col. 270; Wagner, *Dislokation*, p. 119–120; Kraft, *Rekrutierung*, p. 173; Tudor, AUB 5, 1956, p. 45–74; Gerasimova, *ArheologijaSofia* 12, 1970, 4, p. 26; Aricescu, *Armata*, p. 57–59; Beneš, *Auxilia*, p. 24–25; Devijver, ZPE 47, 1982, p. 173–183; C. Scorpan, JRS 71, 1981, p. 98–102; F. Bérard, ZPE 79, 1989, p. 130–132; Suceveanu, *Dobroudja*, p. 64–65.

²⁶⁸ Devijver, ZPE 47, 1982, p. 177.

²⁶⁹ ILS 8968. Faptul că personajul din această inscripție ar fi putut comanda această cohortă și nu cohors I Flavia Cilicum este asumat și de Cichorius, *loc. cit.*, Wagner, *Dislokation*, p. 120 și, în ultimă instanță de Devijver, ZPE 47, 1982, p. 177–178.

²⁷⁰ 7 februarie 78 (diploma de la Montana, CIL XVI 22).

²⁷¹ CIL III 8250 = IMS IV 33, în care apare C. Iulius Plato, decedat la vârsta de 20 de ani. Saddington, *Development*, p. 80; 138; 212, n. 23 consideră că inscripția ar fi de epocă augustană.

²⁷² 16 septembrie 93 (diploma militară de la Negovanovci, CIL XVI 39); 12 iulie 96 (diploma găsită la Viminacium, RMD 6); 8 mai 100 (diploma de la Siscia, CIL XVI 46).

²⁷³ Rossi, *Trajan's Column*, p. 94; Strobel, *Untersuchungen*, p. 127.

²⁷⁴ Apare pentru prima dată în diploma militară de la Giurgiu, din data de 2 aprilie 134, CIL XVI 78.

²⁷⁵ Roxan, Eck, ZPE 116, 1997, p. 193–203; Roxan, ZPE 118, 1997, p. 287–295.

²⁷⁶ Roxan, Weiß, Chiron 28, p. 373–381; Weiß, ZPE 134, 2001, p. 265.

²⁷⁷ V. Velkov, *ActaArchHung* 41, 1989, p. 247–256. Vezi *infra* la cohors II Lucensium.

²⁷⁸ 7 aprilie 145, RMD 165 + Weiß, ZPE 134, 2001, p. 261–262); 146 (Weiß, ZPE 124, 1999, p. 279–286); 157 (152–154) (diploma de la Brestovene, RMD 50).

În primul rând trebuie specificat că datarea unei prezențe a acestei cohorte la Sacidava, în intervalul dintre cel două războaie dacice²⁷⁹, nu mai este de actualitate, după cum a demonstrat Devijver²⁸⁰.

Inscripții care privesc această cohortă s-au găsit pe întregul teritoriu al Moesiei Inferioare. Astfel în ordine în anul 147 un tribun al său, Ti. Claudius Ulpianus, acționează în zona orașului Montana, împreună cu vexillații din legiunile I Italica și XI Claudia precum și din flotă, sub ordinele guvernatorului Claudius Saturninus, la o vânătoare imperială (venatio Caesariana)²⁸¹, organizată probabil pentru a celebra apoi cum se cuvine, în anul următor, cei 900 de ani de la fondarea Romei²⁸².

Garnizoana acestei cohorte va fi fost, măcar pentru o vreme, Sacidava, de unde au apărut mai multe inscripții, care sunt și din secolul al II-lea și din secolul al III-lea²⁸³. Mai mult timp s-a considerat că garnizoana acestei trupe s-ar fi aflat la Cetatea, unde s-a găsit o inscripție datând din anii 176–177²⁸⁴, în care un tribun al cohortei pune capăt litigiului dintre ausdecensi și dacii din regiune din porunca lui Helvius Pertinax, guvernatorul provinciei²⁸⁵. Cel mai vehement susținător al acestei teorii a fost Aricescu, care într-un articol a propus identificarea unui toponim târziu la Procopius din Caesarea (De aedificiis IV, 7: φρούριον Τυλικίων), cu un posibil castellum Cilicum dintr-o epocă anterioară²⁸⁶. Chiar dacă observațiile lui Aricescu pot fi corecte, inscripțiile de la Sacidava ne permit totuși să considerăm că acolo a fost garnizoana acestei cohorte în secolul al II-lea și al III-lea²⁸⁷. Unitatea mai este atestată la Tomis prin două inscripții, dintre care una se datează foarte bine în

²⁷⁹ Scorpan, JRS 71, 1981, p. 98, preluat de Strobel, *loc. cit.*

²⁸⁰ Devijver, ZPE 47, 1982, p. 184–192 = AnnÉp 1982, 850, identificând pe Priscus din inscripția de la Sacidava cu Capitonius Priscus, atestat în Britannia între anii 155–158; cf. PME, C 78.

²⁸¹ Velkov, D. Alexandrov, în *Terra Antiqua Balcanica II. Actes du IXe Congrès International d'Épigraphie Grecque et Latin*, Sofia, 1987, p. 279–283 = Chiron 18, 1988, p. 270–277 = AnnÉp 1987, 867. Vezi încă și F. Bérard, ZPE 79, 1989, p. 129–138.

²⁸² Observație extrem de importantă, făcută de D. Knoepffler, RÉG 112, 1999, p. 485–509, pe baza textului lui Pausanias (IX 21, 3; X 13, 1), care a văzut bizoni, cu ocazia sărbătorilor de la Roma din anul 148.

²⁸³ Scorpan, JRS 71, 1981, p. 98–102, nr. 1–4 = AnnÉp 1981, 741–744; AnnÉp 1981, 741 = AnnÉp 1982, 850, doar primele trei menționând direct cohorta; Suceveanu, *loc. cit.*; Zahariade, Gudea, *Fortifications*, p. 78.

²⁸⁴ CIL III 14437² = AnnÉp 1957, 333 = IPD⁴ 843 = IDRE II 338; Tudor, AUB 5, 1956, p. 50–57; Suceveanu, *Viața economică în Dobrogea Romană*, București, 1977, p. 74–75; Bărbulescu, *Viața rurală*, p. 125–126 și p. 193.

²⁸⁵ Stein, *Legaten*, p. 80–81; Fitz, *Laufbahn*, p. 49, datat între 175–176. Vezi încă și Pflaum, *Carrières*, p. 451–454, nr. 179 și Alföldy, *Konsulat und Senatorenstand unter den Antoninen*, Bonn, 1977, p. 189 și p. 230–233, considerând că personajul a fost guvernator al Moesiei Inferioare, între anii ?176–?177 (în continuare Alföldy, *Konsulat*).

²⁸⁶ Aricescu, *Dacia*, N.S. 14, 1970, p. 305–306, consideră că ar trebui citit: φρούριον Κιλικίων; idem, *Armata*, p. 58.

²⁸⁷ Vezi în acest sens și F. Bérard, ZPE 79, 1989, p. 132. Pentru fortăreața de la Sacidava, vezi Scorpan, în *Actes du IXe Congrès International d'Étude sur les Frontières Romaines, Mamaia, 1972*, București–Köln–Wien, 1974, p. 109–116; Zahariade, Gudea, *Fortifications*, p. 78.

intervalul 244–249 din moment ce cohorta poartă supranumele de Philippiana²⁸⁸. În afara provinciei, o vexillație staționa după toate probabilitățile la Chersones²⁸⁹ și în urma unei descoperiri recente o vexillație la Olbia, care la fel se poate data foarte exact pe baza unui alt supranume, Deciana²⁹⁰. Cărămizi șampilate s-au găsit și la Dinogetia (Garvăn)²⁹¹. După cum se observă, este una dintre unitățile cele mai mobile din armata Moesiei Inferioare, fiind prezentă în mai multe puncte pe parcursul staționării sale în provincie²⁹².

Se cunoaște activitatea mai multor comandanți ai acestei trupe, în perioada în care a staționat în Moesia Inferioară, fără a mai menționa aici și pe cei cunoscuți din alte perioade²⁹³. În ordine cronologică, primul este Ti. Claudius Ulpianus, atestat prin inscripția de la Montana din anul 147 p.Chr.²⁹⁴.

Pe baza observațiilor lui Devijver, am mai câștigat un interval cronologic sigur pentru tribunul Capitonius Priscus și anume post 158 p.Chr.²⁹⁵. Apoi, cel mai probabil în timpul invaziei costobocilor în Moesia inferioară, T. Antonius Claudius Alfenus Arignotus²⁹⁶. Următorul comandant cunoscut este Anternius Antoninus care, în timpul legației lui Helvius Pertinax în Moesia Inferioară, pune capăt conflictului teritorial dintre daci și ausdecensi²⁹⁷. În sfârșit se mai cunoaște numele unui comandant al acestei trupe, dar fără a putea fi datat cu precizie momentul comandamentului său. Este vorba de Iulius Faustinus la Sacidava²⁹⁸.

²⁸⁸ ISM II 345; 452.

²⁸⁹ CIL III 13751 b = IOSPE I² 554 = Solomonik, *Latinskie nadpisi*, p. 64–65, nr. 39; Tudor, AUB 5, 1956, p. 59–60; Sarnowski, ArchWarszawa 38, 1988, p. 80, nr. 58–59.

²⁹⁰ V.M. Zubar, V.V. Krapivina, *Vita antiqua* (Kiev) 2, 1999, p. 76–83.

²⁹¹ ISM V 264. Vezi și Gh. Ștefan, *Dacia* 7–8, 1937–1940, p. 410; idem, *Dacia*, N. S. 2, 1958, p. 324; Tudor, AUB 5, 1956, p. 57.

²⁹² Vezi în acest sens și Aricescu, *Armata*, p. 106.

²⁹³ ILS 8968; PME, M 9 (M. Magius M. f. Gal. Antiquus). În diploma de la Montana, care a fost acordată pentru un soldat din această cohortă, apare și comandantul trupeii, P. Sepienus P. f. Pol. Aelianus (CIL XVI 22; PME, S 26).

²⁹⁴ Velkov, Alexandrov, *op. cit.*, p. 279–283 = Chiron 18, 1988, p. 270–277 = AnnÉp 1987, 867. Vezi încă și F. Bérard, ZPE 79, 1989, p. 129–138. Ti. Claudius Ulpianus, PME, C 190 bis.

²⁹⁵ Devijver, ZPE 47, 1982, p. 184–192 = AnnÉp 1982, 850, identificând pe Priscus din inscripția de la Sacidava cu Capitonius Priscus, atestat în Britania între anii 155–158; cf. PME, C 78. Acest personaj a comandat, mai întâi, cohors I Aquitanorum, în Britania, între anii 155–158, devenind apoi prefect al unei cohors milliaria, în Moesia Inferioară. Nu se mai cunosc detalii ulterioare despre cariera acestui personaj.

²⁹⁶ CIG 3497 = IGRRP IV 1213 = ILS 8853; PIR², A 821; L. Robert, *Istros* 1, 1934, 2, p. 1–5; Tudor, AUB 5, 1956, p. 57; Pflaum, *Carrières*, p. 567–579, nr. 218 *ter* = nr. 309; PME, A 132; Bérard, MEFRA 96, 1984, p. 319–323. Inscriptia a fost pusă la Thyatira, în Lydia. Pentru datare și comentariu, vezi Petolescu, *Dacia*, N. S. 31, 1987, p. 161–165; idem, AUB 45, 1995, p. 13–16; idem, ZPE 110, 1996, p. 253–258.

²⁹⁷ CIL III 14437² = Tudor, AUB 5, 1956, p. 54–55 = AnnÉp 1957, 333 = IPD⁴ 843 = IDRE II 338; PME, A 124.

²⁹⁸ Scorpan, JRS 71, 1981, p. 98–102, nr. 4 = AnnÉp 1981, 744; PME, I 59 bis. Vezi, AnnÉp 1982, p. 277: „De la seconde moitié du IIe s. date aussi AnnÉp 1981, 744, qui nomme un autre tribun de cette même cohorte, Iulius Faustinus”.

Tot de la Sacidava cunoaștem numele unui subofițer al cohorței, Iulius Iulianus, care a deținut funcția de s(ummus) c(urator), poate în a doua jumătate a secolului al II-lea²⁹⁹.

De asemenea, documentele ajunse până la noi au păstrat și numele unor soldați, din această cohortă, care au activat în timpul staționării ei în Moesia Inferior³⁰⁰. La Tomis apar în două inscripții soldați din această trupă: Cornelius Valentinus³⁰¹ și Valens, eques vexillarius³⁰². O inscripție de la Chersones transmite numele a doi soldați care au activat acolo, în cadrul vexillației trimise de această cohortă, cândva la sfârșitul secolului al II-lea și începutul celui de-al III-lea³⁰³. În sfârșit, la Sacidava, s-a descoperit o inscripție care menționează numele unui veteran: Diurdanus Decibali f., fără a putea însă ști cu siguranță, dacă a servit în această cohortă sau în cohors IV Gallorum care a staționat în acest punct, înaintea cohorței I Cilicum³⁰⁴.

În concluzie, cohors I Cilicum s-a aflat în Moesia, încă din momentele cele mai timpurii ale istoriei acesteia. După o perioadă de dislocare în Moesia Superioară, este transferată înainte de 134 în Moesia Inferior, unde a rămas până la sfârșitul secolului al III-lea. Cantonată la Sacidava și având un efectiv de 1000 de soldați, a participat la diverse acțiuni pe teritoriul provinciei, fiind practic cea mai mobilă unitate a acesteia.

18. COHORS I CISIPADENSIIUM³⁰⁵

Această cohortă se afla în Moesia încă dintr-o epocă foarte timpurie, după cum ne permite să înțelegem o inscripție din peninsula Istria, care păstrează cariera fostului soldat L. Campanius L. f. Pol. Verecundus al legiunii IV Scythica, avansat

²⁹⁹ Scorpan, JRS 71, 1981, p. 98–102, nr. 2 = AnnÉp 1981, 742.

³⁰⁰ Pentru soldații atestați înainte de dislocarea acestei trupe în Moesia Inferioară, vezi CIL III 8250 = IMS IV 33; CIL XVI 22; Kraft, *Rekrutierung*, p. 173, nr. 1311–1312; Bălțeanu, AO 15, 2000, p. 22–23, nr. 1–2.

³⁰¹ Tudor, AUB 5, 1956, p. 45–46, nr. 1 = idem, MCA 2, 1956, p. 582, nr. 51 = ISM II 452; Bălțeanu, AO 15, 2000, p. 22–23, nr. 6. Inscriptia se datează între 244–249, întrucât cohorta poartă supranumele imperial de Philippiana.

³⁰² Tudor, AUB 5, 1956, p. 46–49, nr. 2 = idem, Materiale 2, 1956, p. 583–584, nr. 52 = ISM II 345; Bălțeanu, AO 15, 2000, p. 22–23, nr. 5. După toate probabilitățile, inscripția datează din a doua jumătate a secolului al II-lea, fiind în același timp și o indicație clară că această cohortă era equitata. Pentru vexillarius cohortis, vezi Domaszewski, RO², p. 55–56 și p. 58–59, cu observația că fiecare turma deținea câte un vexillum (cf. idem, *Aufsätze zur römischen Heeresgeschichte*, Darmstadt, 1972, p. 26, cu n. 2).

³⁰³ CIL III 13751 b = IOSPE I² 554 = Solomonik, *Latinskie nadpisi*, p. 64–65, nr. 39; Aelius Iulius și Aurelius Valens; Kraft, *Rekrutierung*, p. 173, nr. 1313 a-b; Tudor, AUB 5, 1956, p. 59–60; Sarnowski, ArchWarszawa 38, 1988, p. 80, nr. 57–58; Bălțeanu, AO 15, 2000, p. 22–23, nr. 3–4.

³⁰⁴ Scorpan, *Limes Scythiae. Topographical and Stratigraphical Research on the Late Roman Fortifications on the Lower Danube*, BAR Int. Ser. 88, Oxford, 1980, p. 212–213, nr. 3 = IDRE II 339 = AnnÉp 1998, 1141. Acest veteran este de origine dacică, vezi în acest sens, D. Dana, ZPE 143, p. 176–177. Vezi și *infra* la cohors IV Gallorum.

³⁰⁵ Cichorius, RE IV, col. 271; Wagner, *Dislokation*, p. 121; Kraft, *Rekrutierung*, p. 173, nr. 1320–1321; Gerasimova, ArheologijaSofia 12, 1970, 4, p. 24–25; Aricescu, *Armata*, p. 49; Beneš, *Auxilia*, p. 25–26.

signifer și apoi centurion al unei cohors Cisipadensium³⁰⁶. După divizarea provinciei, această cohortă rămâne pe teritoriul Moesiei Superioare, fiind atestată prin diplomele militare din anii 93 și 100³⁰⁷. A participat, probabil, împreună cu trupele din provincia sa la războaiele dacice ale împăratului Traian³⁰⁸. După războaiele dacice, nu se mai știe nimic de soarta acestei trupe, până în 138–140, când apare într-o diplomă militară a provinciei Thracia³⁰⁹, alături de cohors II Lucensium. Nu se știe însă când și în ce condiții cohorta I Cisipadensium a ajuns pe teritoriul Thraciei. Având în vedere că nu apare pe diploma din 114³¹⁰, este de presupus că această dislocare a avut loc sub Hadrian. Este transferată, apoi în Moesia Inferior, între anii 146–155³¹¹. A rămas aici, până la jumătatea secolului al III-lea, când este atestată în vremea lui Maximin Tracul și Gordian al III-lea la Troianhissar, având ca misiune, supravegherea drumului important ce unea orașul Philippopolis cu linia Dunării³¹².

Din timpul staționării acestei cohorte în Moesia Inferioară nu se cunoaște numele nici unui comandant sau soldat al acesteia³¹³.

19. COHORS III COLLECTA CIVIUM ROMANORUM³¹⁴

În legătură cu această cohortă, deținem informații din anii 253 și 258. Astfel, în două inscripții de la Montana se păstrează numele a doi tribuni ai unei cohorte, redată sub forma COH III COLL³¹⁵. Din păcate nu mai deținem și alte informații despre această trupă și nu putem stabili care este legătura dintre aceasta și numerus

³⁰⁶ CIL V 8185 = ILS 9172; Ritterling, RE XII, 1925, col. 1558; Wagner, *loc. cit.*; Saddigton, *Development*, p. 162, care datează această inscripție în epoca lui Nero. Cohorta este atestată sigur în această provincie, prin diploma de la Taliata, din 28 aprilie 75 (RMD 2); Mirković, *EpigrSt* 5, 1968, p. 181, nr. 10.

³⁰⁷ Apare în diploma de la Negovanovci, din 16 septembrie 93 (CIL XVI 39) și în diploma de la Siscia, din 8 mai 100 (CIL XVI 46).

³⁰⁸ Rossi, *Trajan's Column*, p. 94 și 115; Strobel, *Untersuchungen*, p. 127.

³⁰⁹ Roxan, Weiß, *Chiron* 28, p. 373–381 (p. 379).

³¹⁰ RMD 14 = Paunov, Roxan, *ZPE* 119, 1997, p. 269–279.

³¹¹ Atestată sigur de o nouă diplomă militară, datată în jurul anului 155, Weiß, *ZPE* 134, 2001, p. 262–265 și presupusă pentru diploma de la Brestovene, 157 (152–154), RMD 50. Vezi și Weiß, *ZPE* 134, 2001, p. 266.

³¹² CIL III 14429 = ILB 261; CIL III 14430 = ILB 262; Beneš, *loc. cit.*

³¹³ Diploma din 16 septembrie 93 (CIL XVI 39) pentru Moesia Superior, a fost dată unui soldat al acestei trupe și anume L. Cassius Cassi f. Larisenus (Kraft, *Rekrutierung*, p. 173, nr. 1321; Bălțeanu, *AO* 15, 2000, p. 24–25), care l-a avut drept comandant pe L. Cilnius L. f. Pom. Secundus (PME, C 109).

³¹⁴ Cichorius, RE IV, col. 273; Wagner, *Dislokation*, p. 122; Beneš, *Auxilia*, p. 26; Spaul, *Cohors*², p. 495.

³¹⁵ CIL III 7450 = ILS 2622; Velkov, *ArheologijaSofia* 7, 1955, 1, p. 94–96, nr. 4 = *AnnÉp* 1957, 340; TIR K 34, p. 23, Zahariade, Gudea, *Fortifications*, p. 89–90.

civium Romanorum atestat exact în aceeași perioadă la Montana³¹⁶. Primul tribun atestat în ordine cronologică este Aelius Maximus în anul 253³¹⁷, urmat apoi de P. Aelius Antonianus în anul 258³¹⁸. Avem de-a face, după rangul declarat al comandanților, cu o cohortă milliaria³¹⁹, dar nu putem, din lipsă de indicii, să speculăm mai departe.

20. COHORS I FLAVIA COMMAGENORUM³²⁰

S-a presupus că, împreună cu „sora” sa, cohors II Flavia Commagenorum³²¹, ar fi fost recrutată dintre soldații oferiți spre ajutor de regele Antiochos al Commagenei în timpul campaniei lui Titus din Iudeea³²². Această afirmație trebuie revăzută astăzi în lumina diplomei de la Cataloi din anul 92³²³. Astfel, această cohortă a fost recrutată cel mai târziu în anul 67. Poate, recrutarea s-a făcut dintre soldați trimiși de același rege lui Cestius Gallus în anul 66³²⁴.

Este apoi atestată succesiv în anii 97 și 105³²⁵. Din această perioadă datează și atestarea acestei cohorte la Tomis, într-o inscripție funerară³²⁶. A participat la războaiele dacice³²⁷ și a rămas după reformele lui Hadrian pe teritoriul provinciei Dacia Inferior. În perioada 106–117/118, această cohortă a ocupat castrul de la Drajna de Sus³²⁸, ștampile apărând, deasemenea, la Târgșor și la Voinești³²⁹. După

³¹⁶ Despre NCR, interpretat ca posibil n(umerus) c(ivium) R(omanorum), vezi Wagner, *Dislokation*, p. 205–206; Beneš, *Auxilia*, p. 57–58. De altă părere este Speidel, care întregeste: N(umerus) C(ollectorum) R(egionariorum) (Speidel, *Roman Army Studies*, II, Stuttgart 1992 (Mavors VIII), p. 143).

³¹⁷ CIL III 7450 = ILS 2622; Velkov, *Arheologija Sofia* 7, 1955, 1, p. 94–96, nr. 4 = AnnÉp 1957, 340; PME, A 45.

³¹⁸ CIL III 7450 = ILS 2622; PME, A 23.

³¹⁹ Domaszewski, RO², p. 130; Birley, în *Corolla memoriae Erich Swoboda dedicata*, Graz–Köln, 1966, p. 61.

³²⁰ Cichorius, RE IV col. 273–274; Christescu, *Ist. militară*, p. 183; Wagner, *Dislokation*, p. 123–124; Kraft, *Rekrutierung*, p. 60–61; 173, nr. 1330–1331 a, b; Russu, SCIV 23, 1972, 2, p. 70; Aricescu, *Armata*, p. 59–60; Tudor, OR⁴, p. 334; Beneš, *Auxilia*, p. 26–27; Vlădescu, *Armata*, p. 25; Suceveanu, *Dobroudja*, p. 65; Spaul, *Cohors*², p. 404–405; Petolescu, *Auxilia*, p. 95–96.

³²¹ Wagner, *Dislokation*, p. 123; Beneš, *Auxilia*, p. 26; Saddigton, *Development*, p. 48–49.

³²² Cichorius, RE IV, col. 274; Wagner, *Dislokation*, p. 124–126; Beneš, *Auxilia*, p. 27; Spaul, *Cohors*², p. 404–405; Petolescu, *Auxilia*, p. 97–99.

³²³ 15 iunie 92, diploma militară de la Cataloi (Petolescu, Popescu, *Studia Historica et Theologica*, p. 73–92).

³²⁴ Flavius Josephus, *Bellum Judaicum* II, 18, 9; Saddigton, *Development*, p. 48.

³²⁵ Weiß, ZPE 117, 1997, p. 233–238, nr. 4; CIL XVI 50.

³²⁶ Pârvan, ArchAnz 29, 1914, col. 433 = AnnÉp 1938, 6 = ISM II 176.

³²⁷ Rossi, *Trajan's Column*, p. p.94; Strobel, *Untersuchungen*, p. 127; Sarnowski, *L'armée*, p.60.

³²⁸ CIL III 12530 = IDR II 603; Christescu, *loc. cit.*; Ștefan, Dacia 11–12, 1945–1947, p. 115–144; Tudor, SCIV 6, 1955, 1–2, p. 94–95 (cu o explicație privind rolul strategic al acestei fortificații); Zahariade, T. Dvorski, *The Lower Moesian Army in Northern Walachia* (A.D. 101–118). *An Epigraphical and Historical Study on The Brick and Tile Stamps Found in The Drajna de Sus Roman Fort*, Bucharest, 1997, p. 23 și *passim* = AnnÉp 1997, 1323.

³²⁹ M. Bădescu, SCIVA 32, 1981, 2, p. 291–292 = CEpR II, 116; Petolescu, în *Studien zu den Militärgrenze Roms III. 13. Internationaler Limesskongress, Aalen, 1983. Vorträge*, Stuttgart, 1986, p. 511; idem, *Auxilia*, p. 96.

părăsirea Munteniei, această trupă atestată prin diplome militare pe teritoriul provinciei Dacia Inferior³³⁰, apare pe cursul superior al Oltului, la Romula, Slăveni și Enoșești³³¹.

Din perioada în care a staționat în Moesia Inferioară, nu se cunoaște numele nici unui comandant al unității, asta dacă facem excepție de prefectura lui M. Antonius Modianus, imposibil de așezat exact cronologic³³². De asemenea se cunosc numele a doar doi soldați, ambii atestați în inscripția deja citată de la Tomis: M. Iulius Tertullus și Mitridates³³³, însă pe baza acestora nu se poate specula în privința unei posibile staționări a cohorței în orașul de la malul Mării Negre, întrucât beneficiarul inscripției funerare era veteran și nu militar activ³³⁴.

21. COHORS II GALLORUM³³⁵

Întrucât sunt mai multe cohorte II Gallorum, cercetătorii au avut probleme în a distinge judicios între ele, Spaul mergând chiar mai departe și considerând-le identice pe cele atestate în Mauretania, Britannia și Moesia Inferior³³⁶, după ce, încă Cichorius indicase că sunt diferite³³⁷. De asemenea, același Spaul consideră identică această cohortă, cu cohors II Gallorum Pannonica³³⁸. O trupă omonimă apare în Moesia superioară în anii 160-161³³⁹, prilej de noi confuzii printre exegeții moderni³⁴⁰, trupa fiind totuși, după toate probabilitățile, diferită de cea care staționase în Moesia Inferior³⁴¹.

Pe teritoriul provinciei Moesia Inferior această trupă este, pentru prima dată, documentată prin diploma militară de la Cataloi, din anul 92³⁴². Apare, apoi, în

³³⁰ Diplome militare din anii 130 (Weiß, ZPE 117, 1997, p. 243–246, nr. 8); 140 (IDR I 13 = RMD 39); 146 (Steidl, RANM, p. 337, nr. 41; cf. Petolescu, Oltenia 13, 2001, p. 69–70).

³³¹ IDR II 382 (Romula); Tudor, OR⁴, 98–99; 194; IDR II 528 (Slăveni); CIL II 8074^{14d} = IDR II 551 (Acidava – Enoșești); Tudor, OR⁴, p. 258; Vlădescu, Gh. Poenaru-Bordea, SMMIM 11, 1978, p. 137–142.

³³² Din perioada staționării în Dacia se cunosc numele a doi prefecti, Marcus Antonius Modianus (CIL VI 3504; PME, A 138) și C. Betitius Pietas (CIL IX 1132 = IDRE I 106; PME, B 22).

³³³ ISM II 176; Kraft, *Rekrutierung*, p. 173, nr. 1331 a, b; Bălțeanu, AO 15, 2000, p. 26, nr. 1–2.

³³⁴ Cum doreau să vadă Suceveanu, RRH 13, 1974, 2, p. 230–231; idem, *loc. cit.*; Aricescu, *Armata*, p. 60.

³³⁵ Cichorius, RE IV, col. 288; Wagner, *Dislokation*, p. 135–136; Kraft, *Rekrutierung*, p. 175, nr. 1410–1411; Russu, SCIV 23, 1972, 2, p. 71; Aricescu, *Armata*, p. 66; Tudor, OR⁴, p. 336; Beneš, *Auxilia*, p. 32; Suceveanu, *Dobroudja*, p. 66; Spaul, *Cohors*², p. 157–158; Petolescu, *Auxilia*, p. 104–105.

³³⁶ Spaul, *loc. cit.*

³³⁷ Cichorius, *loc. cit.*; CIL XVI 56, 28 noiembrie 107, unde apare o cohors II Gallorum, în provincia Mauretania Caesarensis; CIL XVI 93, 146, unde apare o cohors II Gallorum, în Britannia. Pentru aceasta din urmă, vezi și Jarrett, *Britannia* 25, 1994, p. 60.

³³⁸ Spaul, *Cohors*², p. 159. Vezi pentru critică, Petolescu, *Auxilia*, p. 104–106.

³³⁹ CIL XVI 111; RMD 55.

³⁴⁰ Wagner, *Dislokation*, p. 136; Aricescu, *loc. cit.*; Beneš, *loc. cit.*

³⁴¹ La fel, Petolescu, *Auxilia*, p. 104, n. 13.

³⁴² Petolescu, Popescu, *Studia Historica et Theologica*, p. 73–92.

diploma de la Oltina, care este acordată pentru un militar din această cohortă³⁴³, și în diplomele din 105 și 112.³⁴⁴ Majoritatea autorilor înclină să creadă că a staționat la Durostorum împreună cu cohors II Flavia Brittonum și cu cohors I Hispanorum veterana, cel puțin până la sosirea în această provincie a legiunii XI Claudia³⁴⁵. Între timp, la Gura Canliei și Izvoarele (Sucidava) s-au descoperit mai multe țișle șampilate, de forma COH II C, interpretate de editor ca aparținând cohorții II Chalcidenorum sagittariorum³⁴⁶, dar care ar putea aparține și acestei unități militare, mai ales că Oltina, locul în care s-a descoperit diploma militară, mai sus citată, se află foarte aproape de Gura Canliei și Izvoarele, de fapt între aceste două puncte și Sacidava (Dunăreni)³⁴⁷.

A participat, fără îndoială, la războaiele dacice, rămânând apoi în noul teritoriu cucerit³⁴⁸. După reorganizările din vremea lui Hadrian, este atestată în provincia Dacia Inferior³⁴⁹, fără a se putea stabili cu precizie locul unde și-a avut garnizoana.

Din perioada staționării în provincia Moesia Inferior se cunosc numele unui singur comandant, Visulanius Crescens și unui singur soldat, M. Antonius M. f. Rufus Abrettenus, din diploma militară de la Oltina, din august anul 99 p.Chr.³⁵⁰.

³⁴³ 14 august 99 (CIL XVI 44).

³⁴⁴ 13 mai 105 (CIL XVI 50); 112/114 (CIL XVI 58).

³⁴⁵ Wagner, *Dislokation*, p. 136; Beneš, *loc. cit.* Vezi *contra* Aricescu, *Armata*, p. 60, care credea că această cohortă a staționat la Sacidava, pe baza unei inscripții (Aricescu, *Pontica* 7, 1974, p. 259–263), urmat apoi și de Suceveanu, *loc. cit.* Între timp, recolta epigrafică de la Sacidava s-a îmbogățit și putem susține că în acea inscripție este vorba, de fapt, de cohors IV Gallorum (A. Rădulescu, Bărbulescu, *Dacia*, N.S. 25, 1981, p. 353–356, nr. 1 = *AnnÉp* 1981, 745, cu comentariul *infra* la cohors IV Gallorum).

³⁴⁶ Irimia, *Pontica* 21–22, 1988–1989, p. 113–121; idem, *Pontica* 35–36, 2002–2003, p. 161–176. Pentru urmele romane din cele două puncte, vezi TIR L 35, p. 29 (Canlia) și p. 47 (Sucidava); Zahariade, Gudea, *Fortifications*, p. 77 (ambele puncte). Vezi și *supra* la cohors II Chalcidenorum sagittaria.

³⁴⁷ TIR L 35, p. 22; Zahariade, Gudea, *Fortifications*, p. 78.

³⁴⁸ Rossi, *Trajan's Column*, p. 94; Strobel, *Untersuchungen*, p. 130.

³⁴⁹ Vlădescu, *Armata*, p. 37; Petolescu, *Auxilia*, p. 104–105 și diplomele militare din anii 130 (Weiß, *ZPE* 117, 1997, p. 243–246, nr. 8); 140 (IDR I 13 = RMD 39); 146 (Steidl, *RANM*, p. 337, nr. 41; cf. Petolescu, *Oltenia* 13, 2001, p. 69–70) și 167–168 (Eck, MacDonald, Pangerl, *ActaMN* 38/I, 2001, p. 45–48, nr. 5).

³⁵⁰ CIL XVI 44. Pentru Visulanius Crescens vezi și CIL XI 709 = ILS 1394; Pflaum, *Carrières*, p. 1058; PME, V 120. Acesta era italic de origine, din Bononia (regio IV) fiul lui T. Visulanius Aufidius Trebius Clemens. Pentru soldatul acestei cohorte, vezi Kraft, *Rekrutierung*, p. 175, nr. 1411 și p. 47; 66; Aricescu, în *Studien zu den Militärgrenzen Roms. II. Vorträge des 10. Internationalen Limesskongresses in der Germania Inferior 1974*, Köln–Bonn, 1977, p. 265–266; Bălțeanu, *AO* 15, 2000, p. 29. S-a propus inițial că ar fi vorba de Abrittus, din Moesia Inferior (Wagner, *loc. cit.*; Kraft, *loc. cit.*; Aricescu, *loc. cit.*). Gerov nu a fost de acord cu această opinie și a propus orașul Abretten din Asia Mică (*Beiträge*, I, p. 54–55), urmat apoi de Beneš, *loc. cit.*

22. COHORS III GALLORUM³⁵¹

Această unitate a activat în Germania inferioară, încă din epoca lui Augustus, fiind atestată în anul 42 la Valkenburg. Este transferată pe teritoriul provinciei Germania Superior³⁵².

În anul 75 este documentată pe teritoriul Moesiei Inferioare prin diploma de la Taliata³⁵³ și apoi în anul 78, prin diploma de la Montana³⁵⁴. În anul 82 este menționată într-o diplomă dată pentru armata Germaniei Superior, la care sunt adăugate cohortele III Gallorum și V Hispanorum, care se aflau în acel moment în Moesia³⁵⁵. Este astfel destul de clar, considerăm noi că avem de-a face cu aceeași cohortă și nu de trupe diferite, cum au încercat să demonstreze Mirković și Strobel³⁵⁶.

După împărțirea acestei provincii, trupa apare în Moesia Inferior în anii 92, 99, 105, 114³⁵⁷. A participat la războaiele dacice³⁵⁸ și a rămas, cel mai probabil, pe teritoriul nou cucerit. După reorganizările teritoriale din vremea lui Hadrian, cohorta va fi atestată pe teritoriul provinciei Dacia Inferior prin mai multe diplome militare³⁵⁹ și prin inscripții care indică că a staționat, o vreme, la Ioneștii Govorii³⁶⁰ și apoi, la Hoghiz³⁶¹.

³⁵¹ Cichorius, RE IV, col. 289–290; Christescu, *Ist. militară*, p. 187; Wagner, *Dislokation*, p. 137 și p. 138–139; Kraft, *Rekrutierung*, p. 175–176, nr. 1430–1431; Alföldy, *Hilfstruppen*, p. 58; Mirković, *EpigrSt* 5, 1968, p. 179–180, nr. 5; Gerasimova, *ArheologijaSofia* 12, 1970, 4, p. 28; Russu, *SCIV* 23, 1972, 2, p. 71; Tudor, *OR*⁴, p. 337; Beneš, *Auxilia*, p. 33; Suceveanu, *Dobroudja*, p. 66; Spaul, *Cohors*², p. 161–162.

³⁵² Alföldy, *loc. cit.* Ultima atestare datează din 21 mai 74 (CIL XVI 20), de data asta, în cadrul armatei Germaniei Superioare. Vezi A. Radnoti, în *8th International Congress of Limesforschung*, 1969, Cardiff, 1974, p. 138–155 și Saddington, *Development*, p. 94; 127; 129–130.

³⁵³ RMD 2. Comentariul la Vučković-Todorović, *Starinar* 18, 1967, p. 25 și Mirković, *EpigrSt* 5, 1968, p. 179–180.

³⁵⁴ CIL XVI 22.

³⁵⁵ Diploma militară de la Debelec, din 20 septembrie 82 (CIL XVI 28).

³⁵⁶ Mirković, *loc. cit.*, care se bazează pe faptul că soldatul lăsat la vatră prin diploma din 13 mai 105 (CIL XVI 50) este originar din Rauricum, Germania Superior. Vezi și Strobel, *Die Donaukriege Domitians*, Bonn, 1989, p. 139–141, care propune identificarea acestei cohorte, atestată deja în Moesia, cu cea care apare mai târziu în Mauretania Tingitana (CIL XVI 73; RMD 48), fapt perfect posibil, dar extrem de greu de dovedit.

³⁵⁷ 15 iunie 92 (Petolescu, Popescu, *Studia Historica et Theologica*, p. 73–92); 14 august 99 (CIL XVI 45); 13 mai 105 (CIL XVI 50) și 112/114 (CIL XVI 58). Diploma din 13 mai 105 este pentru un soldat din această cohortă, vezi *infra*.

³⁵⁸ Rossi, *Trajan's Column*, p. 94; Strobel, *Untersuchungen*, p. 130.

³⁵⁹ Diplome militare din anii: 129 (CIL XVI 75 = IDR I 10); 130 (Weiß, ZPE 117, 1997, p. 243–246, nr. 8); 140 (IDR I 13, RMD 39) și 146 (Steidl, RANM, p. 337, nr. 41; cf. Petolescu, *Oltenia* 13, 2001, p. 69–70).

³⁶⁰ IDR II 555, Vlădescu, *Armata*, p. 38 (Pons Aluti și ștampila descoperită la Boroșneul Mare, IDR III/4, 330); idem, *Fortificațiile*, p. 42–43; Bogdan-Cătănicu, *Muntenia*, p. 114; Petolescu, *loc. cit.*

³⁶¹ AnnÉp 1944, 42 = IDR III/4, 231; CIL III 955 = 7721 = IDR III/4, 235.

Din momentul staționării acestei cohorte pe teritoriul Moesiei Inferior cunoaștem numele unui singur comandant³⁶² și al unui singur soldat³⁶³, ambii atestați prin diploma militară din 13 mai 105³⁶⁴.

23. COHORS IV GALLORUM³⁶⁵

Prima atestare a acestei trupe pe teritoriul provinciei Moesia Inferior datează din perioada 62-71 și provine din lagărul militar de la Oescus³⁶⁶, asta dacă nu admitem cronologia propusă de Wagner și preluată de Gerov pentru această inscripție³⁶⁷. Oricum, trupa este sigur dislocată în provincia Moesia, după cum transmite diploma militară de la Taliata³⁶⁸. După divizarea provinciei, cohorta a IV-a de galli va rămâne în Moesia Inferior, fiind atestată aici în anii 92, 97 și 105³⁶⁹.

În această perioadă cohorta și-a avut garnizoana la Sacidava, după cum rezultă dintr-un miliar roman, care se poate data destul de precis în timpul legației lui Q. Fabius Postuminus în Moesia Inferior (102–104 p.Chr.)³⁷⁰. În aceste condiții, este foarte probabil ca și fragmentul de stelă funerară descoperit la Rasova să se refere la aceeași cohortă și nu la cohorta II Gallorum, așa cum propusese în primă instanță editorul³⁷¹.

În anul 114 cohorta se afla deja dislocată în provincia Thracia, alături de o altă cohortă care făcuse parte din armata Moesiei Inferioare și anume cohors II

³⁶² P. Valerius Sabinus, care în acel moment al acordării diplomei, nu mai era prefect al trupeii, PME, V 33.

³⁶³ Ambirenus Iuvenci f. Rauricus; Kraft, *Rekrutierung*, p. 176, nr. 1431; Bălțeanu, AO 15, 2000, p. 29–30.

³⁶⁴ CIL XVI 50, diploma listează 3 ale și 7 cohorte, care se află în Moesia Inferioară, sub A. Caecilius Faustinus (Stein, *Legaten*, p. 62; Fitz, *Laufbahn*, p. 45; Eck, *Senatoren von Vespasian bis Hadrian. Prosopographische Untersuchungen mit Einschluss der Jahres- und Provinzialfasten der Satthalter*, Vestigia 13, München, 1970, p. 161–163).

³⁶⁵ Cichorius, RE IV, col. 290; Wagner, *Dislokation*, p. 139–140; Kraft, *Rekrutierung*, p. 176; Gerasimova, *ArheologijaSofia* 12, 1970, 4, p. 24; Aricescu, *Armata*, p. 68; Beneš, *Auxilia*, p. 34; Paunov, Roxan, ZPE 119, 1997, p. 276; Spaul, *Cohors*², p. 165–165.

³⁶⁶ CIL III 14417¹ = ILB 61, în care apare un veteran al acestei cohorte, al cărui nume nu s-a păstrat, dar sigur un Flavius. Filow, *op. cit.*, p. 35; Ritterling, RE XII, 1925, col. 1271 și 1575. Între 67–69 în acest lagăr a staționat și legiunea III Gallica care a luat partea lui Vespasian în timpul războiului civil, Filow, *op. cit.*, p. 23–25; Ritterling, RE XII, 1925, col. 1521–1523; Sarnowski, *L'armée*, p. 26. Înainte de dislocarea în Moesia, această trupă staționase probabil în Hispania, AnnÉp 1961, 345; Saddington, *Development*, p. 63 și p. 91.

³⁶⁷ Wagner, *Dislokation*, p. 139; Gerov, *Beiträge*, II, p. 79 (p. 197); idem, ILB, p. 38.

³⁶⁸ RMD 2 din 2 aprilie 75.

³⁶⁹ 15 iunie 92 (diploma de la Cataloi, Petolescu, Popescu, *Studia Historica et Theologica*, p. 73–92); 97 (Weiß, ZPE 117, 1997, p. 233–238, nr. 4); 13 mai 105 (CIL XVI 50).

³⁷⁰ A. Rădulescu, Bărbulescu, *Dacia*, N. S. 25, 1981, p. 353–356, nr. 1 = AnnÉp 1981, 745. Pentru datarea legației lui Q. Fabius Postuminus, vezi Stein, *Legaten*, p. 61–62; Fitz, *Laufbahn*, p. 44; Eck, *op. cit.*, p. 160; Sarnowski, *L'armée*, p. 60.

³⁷¹ Aricescu, *Pontica* 7, 1974, p. 259–263, nr. 1; idem, *Armata*, p. 66 și 89, SE 94.

Bracaraugustanorum³⁷². Nu este sigur când a avut loc acest transfer, dar probabil că după încheierea războaielor dacice la care cohorta, se presupune, a luat parte³⁷³. Din acest moment, despre cohorta IV Gallorum nu se mai știe nimic până în epoca târzie, când o omonimă va apărea la Ulucitra în provincia Rhodope³⁷⁴. S-a considerat, o vreme, că a fost trimisă în Siria³⁷⁵ dar, Roxan a demonstrat fără dubiu că acolo este vorba de altă cohortă și anume, cohors VII Gallorum³⁷⁶. Nu putem fi de acord nici cu Spaul, care este de părere că a fost transferată de Hadrian în Britannia³⁷⁷ și mergem pe linia lui Strobel, care consideră că, din păcate, nu se mai știe nimic de această trupă³⁷⁸.

În inscripții au apărut numele mai multor comandanți ai unei cohorte a IV-a de galli, dar având în vedere că se cunosc cu siguranță trei diferite de cea din Moesia Inferior și Thracia, este foarte dificil de făcut o departajare³⁷⁹. Sigur este, bineînțeles, cel din diploma militară din anul 114, și anume: C. Vindilius C. f. Pub. Fontanus³⁸⁰. De asemenea, majoritatea autorilor consideră că și Sex. Pulfennius Salutaris M. Lucius Valerius Severus, prefect al unei cohorte IV Gallorum, într-o inscripție de la Venafrum, apoi tribun al cohortei I Vindellicorum și, în sfârșit, prefect al alei I Pannoniorum (probabil în Moesia Superior), ar fi fost comandant al acestei trupe³⁸¹.

Dintre militarii care au activat în această cohortă, în perioada în care a staționat pe teritoriul Moesiei Inferioare, sigur se cunoaște doar numele celui menționat în diploma din Thracia, C. Iulius C. f. Valens Trallis, care a servit împreună cu trupa sa și în Moesia Inferioară³⁸². De asemenea, dacă admitem că în inscripția de la Sacidava, publicată de Aricescu, este vorba de cohorta a IV-a de galli, atunci am mai câștigat numele unui fost soldat, M. Valerius³⁸³. Neclară rămâne situația unui alt veteran care apare într-o inscripție la Sacidava, și anume:

³⁷² RMD 14 = Paunov, Roxan, ZPE 119, 1997, p. 269–279. Diploma din 19 iulie 114, găsită în satul Pissarevo, lângă Dolna Orjahovitsa, în teritoriul fostului oraș roman Nicopolis ad Istrum. Diploma a fost acordată pentru un soldat din această cohortă, C. Iulius C. F. Valens Trallis, adică din tribul trallilor, fost călăreț; Knight, ZPE 85, 1991, p. 204.

³⁷³ Strobel, *Untersuchungen*, p. 130–131.

³⁷⁴ ND, Or. XL, 45–46; Paunov, Roxan, ZPE 119, 1997, p. 276.

³⁷⁵ Aricescu, *loc. cit.*; Beneš, *loc. cit.*

³⁷⁶ Roxan, *EpigrSt* 9, 1972, p. 246–247. Pentru comentariul la cohors VII Gallorum, vezi *infra*.

³⁷⁷ Spaul, *Cohors*², p. 165.

³⁷⁸ Strobel, *Untersuchungen*, p. 131.

³⁷⁹ Paunov, Roxan, *loc. cit.*; Spaul, *loc. cit.*

³⁸⁰ RMD 14 = Paunov, Roxan, ZPE 119, 1997, p. 269–279; PME, V 114 bis, poate originar din Verona, Italia.

³⁸¹ CIL X 4873 = IPD⁴ 291 = IDRE I 104, de la Venafrum (Italia, regio I). Vezi Birley, în *Corolla memoriae Erich Swoboda dedicata*, Graz–Köln, 1966, p. 54–67 și PME, P 114. Pentru opinia că ar fi comandat această cohortă, vezi Wagner, *loc. cit.*

³⁸² RMD 14 = Paunov, Roxan, ZPE 119, 1997, p. 269–279, în special p. 279, unde autorii sunt de părere că veteranul s-a retras în teritoriul orașului Nicopolis ad Istrum, fondat de Traian, în urma victoriei din Moesia Inferior, din anii 101–102 (T. Ivanov, R. Ivanov, *Nicopolis ad Istrum. I. History, Topography, Bibliography* (în limba bulgară, cu rezumat în limba engleză), Sofia, 1994).

³⁸³ Aricescu, *Pontica* 7, 1974, p. 259–263, nr. 1; idem, *Armata*, p. 66 și 89, SE 94; A. Rădulescu, Bărbulescu, *Dacia*, N. S. 25, 1981, p. 353–356, nr. 1 = *AnnÉp* 1981, 745.

Diurdanus Decibali f., despre care nu putem afirma cu certitudine ca a servit în această cohortă sau în cohorta I Cilicum care a staționat acolo în decursul secolelor al II-lea și al III-lea³⁸⁴

24. COHORS VII GALLORUM EQUITATA³⁸⁵

Această cohortă este atestată pentru prima dată în Moesia, prin intermediul diplomei militare descoperită la Taliata din anul 75³⁸⁶. După divizarea provinciei rămâne în partea estică și apare în diplomă militară, descoperită la Cataloi, acordată pentru un soldat care a activat în această cohortă³⁸⁷. Apare, apoi, și în diplomele militare din anii 99, 109 și 114³⁸⁸. Însă va fi mutată din această provincie, cel mai probabil cu ocazia războiului iudaic al împăratului Hadrian³⁸⁹, pe teritoriul provinciei Syria, unde apare pentru prima dată într-o diplomă militară datată destul de larg și apoi sigur în diploma din 156/157³⁹⁰.

În perioada în care a staționat pe teritoriul Moesiei Inferioare s-a presupus că a avut garnizoana la Tomis, pe baza inscripției funerare puse pentru un soldat aflat în activitate, care și-a găsit sfârșitul în acest oraș³⁹¹. Dacă admitem această supoziție, atunci este foarte clar că începând cu Vespasian sau poate chiar mai devreme orașul Tomis, viitoare capitală a Pontului Stâng, se afla într-o stare tributară față de Imperiul Roman, și anume de civitas stipendiaria³⁹².

³⁸⁴ Scorpan, *Limes Scythiae. Topographical and Stratigraphical Research on the Late Roman Fortifications on the Lower Danube*, BAR Int. Ser. 88, Oxford, 1980, p. 212–213, nr. 3 = IDRE II 339 = AnnÉp 1998, 1141. Acest veteran este de origine dacică, vezi în acest sens, D. Dana, ZPE 143, p. 176–177. Vezi *supra*, la cohorta I Cilicum milliaria.

³⁸⁵ Cichorius, RE IV, col. 292; Wagner, *Dislokation*, p. 141; Kraft, *Rekrutierung*, p. 176, nr. 1450–1451, Gerasimova, *ArheologijaSofia* 12, 1970, 4, p. 22; Aricescu, *Armata*, p. 69; Beneš, *Auxilia*, p. 35; Suceveanu, *Dobroudja*, p. 66, Weiß, ZPE 124, 1999, p. 289–290; Spaul, *Cohors*², p. 171; Petolescu, Popescu, *Studia Historica et Theologica*, p. 73–92.

³⁸⁶ RMD 2.

³⁸⁷ Petolescu, Popescu, *Studia Historica et Theologica*, p. 73–92. Pentru locul de descoperire al diplomei, vezi V.H. Bauman, *Ferma romană în Dobrogea*, București, 1983, p. 81–84; Bărbulescu, *Viața rurală*, p. 74–75.

³⁸⁸ 14 august 99 (diploma descoperită la Plovdiv, CIL XVI 45); 112–114 (fragmentul de diplomă de la Adamclisi, CIL XVI 58); un fragment de diplomă militară în care, pe *tabella II*, apare numele acestei cohorte (Weiß, ZPE 124, 1999, p. 289–290, nr. 2).

³⁸⁹ Wagner, *loc. cit.*

³⁹⁰ CIL XVI 103; 106 și în inscripții de la Hatne, CIL III 131, sub Hadrian și CIL III 132 (+ 14160³), sub Gordian al III-lea. De asemenea, într-o inscripție din a doua jumătate a secolului al II-lea de la Apulum care îl atestă pe un anume C. Iulius Theveste Corinthianus, prefect al cohortei VII Gallorum, care comandă o vexillație a armatelor din Dacia, trimise pentru a lua parte la războiul parthic al împăratului L. Verus (CIL III 1993 = ILS 2746; Saxer, *Vexillationen*, p. 35, nr. 61; PME, I 49).

³⁹¹ CIL III 7548 = ISM II 177; Wagner, *loc. cit.*; Aricescu, *loc. cit.*; Beneš, *loc. cit.*; Suceveanu, *loc. cit.*

³⁹² În legătură cu statutul juridic al Tomis-ului, vezi Suceveanu, RRH 13, 1974, 2, p. 230–231; idem, Pontica 8, 1975, p. 115–124, cu specificația că, pentru cohors I Flavia Commagenorum și ala I Flavia Gaetulorum nu beneficiem de informații clare.

Pentru această trupă nu avem informații precise că ar fi participat la războaiele dacice³⁹³, mai ales dacă admitem că se afla în garnizoană la Tomis.

Dintre comandanții săi care au activat în timp ce trupa militară se afla în Moesia Inferior, ne reține întâi atenția C. Iulius C. f. Col. Capito, atestat prin diploma militară din 15 iunie 92, găsită la Cataloi³⁹⁴. De asemenea, pe un fragment de diplomă din 109 se mai poate citi numele unui fost prefect al trupeii, Claudius, precum și patronimicul probabil Ti. f., diploma fiind dată pentru un fost decurion al acestei cohorte, al cărui nume a căzut în spărtură³⁹⁵. Cunoaștem numele a doi soldați ai cohortei, Marius Celsus, în inscripția citată mai sus³⁹⁶, și Macrinus, fiul lui Acresio din Apamea, călăreț în această cohortă. În felul acesta am câștigat și o informație importantă în privința componenței acestei cohorte, care deținea și călăreți³⁹⁷.

25. COHORS I GERMANORUM CIVIUM ROMANORUM³⁹⁸

Până nu demult, s-a considerat că această cohortă poate fi identificată cu omonima sa, atestată în Germania și apoi în Germania Superior, între anii 82 și 134³⁹⁹ și că a fost adusă pe teritoriul provinciei Moesia Inferior, în timpul domniei împăratului Antoninus Pius⁴⁰⁰. Între timp, o dată cu descoperirea altor documente epigrafice, având aici în vedere diploma militară din anul 127⁴⁰¹, această abordare trebuie părăsită și găsită o altă explicație. Probabil avem de-a face cu două trupe diferite⁴⁰², fără a putea însă retrasa istoria mai timpurie a cohortei care a fost dislocată pe teritoriul Moesiei Inferioare.

³⁹³ Beneš, *loc. cit.*; Rossi, *Trajan's Column*, p. 94; *contra*, Strobel, *Untersuchungen*, p. 131–132, considerând că a fost trimisă în Siria chiar sub Traian.

³⁹⁴ Petolescu, Popescu, *Studia Historica et Theologica*, p. 73–92, încă necunoscut în cadrul prosopografiei ecvestre.

³⁹⁵ Weiß, ZPE 124, 1999, p. 289–290, nr. 2.

³⁹⁶ CIL III 7548 = ISM II 177; Kraft, *Rekrutierung*, p. 176, nr. 1451; Bălțeanu, AO 15, 2000, p. 30.

³⁹⁷ Petolescu, Popescu, *Studia Historica et Theologica*, p. 73–92. Personajul era originar, poate, din Apamea Siriei și fusese recrutat, cel mai târziu, în anul 67.

³⁹⁸ Aricescu, *Armata*, p. 60–61; Beneš, *Auxilia*, p. 36; Suceveanu, *Dobroudja*, p. 65; Spaul, *Cohors*², p. 256; Covacef, în *Army and Urban Development in the Danubian Provinces of the Roman Empire. Proceedings of the International Symposium – Alba Iulia 1999*, Alba Iulia, 2000, p. 285–291.

³⁹⁹ 20 septembrie 82 (diploma de la Debelec, CIL XVI 28); 8 septembrie 116 (celebra diplomă militară de la Wiesbaden, CIL XVI 62 și fragmentul de diplomă de la Mainz, din aceeași constituție imperială, CIL XVI 63). Vezi și A. Radnoti, în *8th International Congress of Limesforschung, 1969*, Cardiff, 1974, p. 138–155. Într-o inscripție de epocă iulio-claudiană, de la Praeneste, este atestat un prefect al acestei trupe, care a servit apoi ca tribun în legiunea V Alaudae (CIL XIV 2960 = ILS 2681; PME, V 137), prilej pentru Alföldy, *Hilfstruppen*, p. 59, de a considera că această trupă a staționat mai întâi în Germania Inferior, pentru a fi mutată apoi în amonte, pe Rhin.

⁴⁰⁰ Aricescu, *Pontica* 9, 1976, p. 80–83; idem, *Armata*, p. 60.

⁴⁰¹ 20 august 127 (Roxan, ZPE 118, 1997, p. 287–295).

⁴⁰² Roxan, ZPE 118, 1997, p. 293; Spaul, *Cohors*², p. 254–255 (pentru trupa din Germania Superior) și p. 256 (pentru cea din Moesia Inferior).

Cohorta este atestată pe parcursul secolului al II-lea în această provincie, atât prin diplome militare⁴⁰³, cât și prin inscripții care ne indică și faptul că trupa și-a avut garnizoana la Capidava⁴⁰⁴, în locul cohorței I Ubiorum, care fusese transferată după războaiele dacice în Dacia⁴⁰⁵. Nu avem până în acest moment vreo informație despre apartenența acestei trupe la armata Moesiei inferioare în secolul al III-lea, dar probabil a rămas în castrul de la Capidava.

Dintre comandanții acestei trupe, care au activat pe perioada staționării în Moesia Inferior, se cunoaște numele lui L. Atilius L. f. Quir. ..., care pune o dedicație lui Jupiter Optimus Maximus și Fortunei Redux, precum și pentru stindardele cohorței I Germanorum la Capidava⁴⁰⁶. De asemenea, nu cu mult timp în urmă, s-a mai găsit o inscripție la Capidava care transmite din păcate doar cognomenul unui prefect, Celsus din localitatea Aquae Statiellae din Italia⁴⁰⁷. Într-o inscripție de la Tomis, în care se păstrează un *cursus honorum* al guvernatorului provinciei din acea vreme, T. Flavius Longinus Q. Marcius Turbo, apare mențiunea unui comandament al unei cohorțe I Germanorum, fără a putea fi siguri că este vorba de cea din Moesia Inferior⁴⁰⁸.

În sfârșit, prefectul despre care suntem cei mai siguri că a comandat această cohortă, se numește C. Munatius Venustus și apare într-o inscripție de la Capidava⁴⁰⁹.

Deși avem informații despre un număr relativ mare de comandanți, nu s-a păstrat numele vreunui soldat, care să fi servit în această trupă pe perioada staționării în Moesia Inferior.

26. COHORS I HISPANORUM EQUITATA VETERANA⁴¹⁰

Această trupă a staționat în cursul secolului I p.Chr. în Dalmatia, de unde este dislocată, probabil împreună cu legiunea IV Flavia Felix, în anul 86 p.Chr. pe

⁴⁰³ 7 aprilie 145 (RMD 165 + Weiß, ZPE 134, 2001, p. 261–262; 146 (Weiß, ZPE 124, 1999, p. 279–286); ca. 155 (Weiß, ZPE 134, 2001, p. 262–265); 157 (152–154) (diploma militară de la Brestovene în care apare și specificația *c. R.*, RMD 50).

⁴⁰⁴ ISM V 16; 36; I.I. Opreș, M. Popescu, Pontica 30, 1997, p. 177–181 = CEpR XVII, 753; Covacef, *op. cit.*

⁴⁰⁵ Pentru I Ubiorum, vezi *infra*.

⁴⁰⁶ ISM V 16; PME, A 174 b.

⁴⁰⁷ Opreș, Popescu, Pontica 30, 1997, p. 177–181 = CEpR XVII, 753.

⁴⁰⁸ IGRRP I 622 = ISM II 57; Aricescu, Pontica 9, 1976, p. 82; PME, F 54, considerat prefect și întregit sub această formă.

⁴⁰⁹ ISM V 36; PME, M 74.

⁴¹⁰ Cichorius, RE IV, col. 297; Christescu, *Ist. militară*, p. 188; Wagner, *Dislokation*, p. 148–150; Kraft, *Rekrutierung*, p. 177, nr. 1480–1481; R.O. Fink, JRS 48, 1958, p. 102–116; R. Syme, JRS 49, 1959, p. 26–33 = *Danubian Papers*, București, 1971, p. 122–134; R. Vulpe, Dacia, N. S. 5, 1960, p. 323–331; idem, St. Cl. 2, 1960, p. 337–357; Alföldy, ActaArchHung 14, 1962, p. 269–270; Russu, SCIV 23, 1972, 2, p. 72; Zahariade, SCIVA 27, 1976, 4, p. 486–487; Aricescu, Armata, p. 43; Tudor, OR⁴, p. 334–335; Beneš, *Auxilia*, p. 37–38; Strobel, *Untersuchungen*, p. 132–134; Spaul, *Cohors*², p. 109–111; Petolescu, *Auxilia*, p. 109–110.

teritoriul Moesiei⁴¹¹. G. Alföldy a ajuns la o asemenea concluzie, având în vedere faptul că cealaltă cohortă I Flavia Hispanorum era milliaria și deci nu putea fi comandată de un prefect, cum apare în inscripția de la Doboș. Este, poate, identică cu cea menționată printre trupele provinciei Illyricum de o diplomă militară din 2 iulie 60⁴¹², unde apare o cohortă cu acest nume dar care nu este încă veterana. Din momentul, în care a fost recrutată sub împărații din dinastia Flaviilor o altă cohortă I Hispanorum, atunci cea care exista deja a fost numită veterana⁴¹³. A staționat o vreme la Stobi, după cum apare pe pridianumul acestei cohorte⁴¹⁴, fiind atestată apoi de o diplomă militară în Moesia Inferior⁴¹⁵ și prin diploma militară de la Oltina din anul 99⁴¹⁶, precum și de același pridianum⁴¹⁷, datat de Syme între 105–106⁴¹⁸, datare confirmată acum printr-o descoperire epigrafică de la Sacidava⁴¹⁹. După toate probabilitățile nu este identică cu omonima din Egipt, care este atestată aproximativ în aceeași perioadă⁴²⁰.

În perioada în care a staționat pe teritoriul provinciei Moesia Inferior, avem informații despre activitatea acestei cohorte și la nordul Dunării. Astfel în pridianumul, deseori citat mai sus, pe col. II, la rândurile 27–29 se citește:

*Pirob[o]ridavae in praesidio
Buridavae in vexilla[t]ione
trans Danuvium in expeditionem*

Informațiile care rezultă de aici sunt de o valoare excepțională pentru cunoașterea modului în care această cohortă a participat la războaiele dacice ale împăratului Traian⁴²¹ și extrapolând se pot trage concluzii pertinente privind modul

⁴¹¹ Alföldy, ActaArchHung 14, 1962, p. 269–270, avându-și garnizoana, cel mai probabil, la Doboș, unde apare într-o inscripție (CIL III 14619). Pentru momentul dislocării legiunii IV Flavia Felix, vezi Strobel, *op. cit.*, p. 45; 70–71, n. 11. Teoria lui Alföldy a fost preluată de Beneš, *Auxilia*, p. 37.

⁴¹² CIL XVI 4.

⁴¹³ Aceeași interpretare și la Spaul, *loc. cit.*

⁴¹⁴ R.O. Fink, JRS 48, 1958, p. 104 (col. I, r. 24 = idem, *Roman Military Records on Papyrus*, 1971, p. 222.

⁴¹⁵ Apare în diploma din anul 97 Weiß, ZPE 117, 1997, p. 233–238, nr. 4.

⁴¹⁶ CIL XVI 44, din 14 august 99.

⁴¹⁷ Fink, JRS 48, 1958, p. 102–116 = idem, *Roman Military Records on Papyrus*, 1971, p. 217–227; col. I, r. 30–35; col. II, r. 1–44.

⁴¹⁸ Syme, JRS 49, 1959, p. 26–33 = *Danubian Papers*, București, 1971, p. 122–134, contra opiniei exprimate de Fink, JRS 48, 1958, p. 110, că ar data din jurul anului 99. La această dată a încercat să aducă argumente și Vulpe, *Dacia N. S.* 5, 1960, p. 323–331; idem, *St. Cl.* 2, 1960, p. 337–357. Data exactă este 17 septembrie 105.

⁴¹⁹ Rădulescu, Bărbulescu, *Dacia*, N. S. 25, 1981, p. 356–358, nr. 2 = *AnnÉp* 1981, 746.

⁴²⁰ Diploma militară din 9 iunie 83 (CIL XVI 29), fiind atestată apoi succesiv, până în 105 (RMD 9). Vezi în acest sens R. Cavenaille, ZPE 18, 1975, p. 179–191 și Petolescu, *Auxilia*, p. 109–110, n. 10, unde se găsește un rezumat al discuțiilor.

⁴²¹ Strobel, *Untersuchungen*, p. 132–134; Sarnowski, *L'armée*, p. 58–59; Petolescu, *Pontica* 33–34, 2000–2001, p. 353.

în care toate trupele auxiliare ale acestei provincii care au luat parte la operațiuni militare peste Dunăre, au acționat în acele condiții.

Identificarea celor două puncte a generat numeroase discuții, dacă Buridava este aproape sigur de identificat la Stolniceni pe Olt⁴²². Piroboridava a fost identificată fie cu fortificația de la Poiana⁴²³, fie chiar cu Barboși⁴²⁴, fără a se aduce însă argumente decisive, pentru un caz sau pentru altul, acceptate însă de majoritatea cercetătorilor ca fiind Stolniceni și Poiana⁴²⁵. Oricum, ambele puncte se aflau în acel moment, conform papirului *intra provinciam*, adică aparțineau din punct de vedere administrativ provinciei Moesia Inferior⁴²⁶.

Odată cu reorganizările din timpul domniei împăratului Hadrian, această cohortă va face parte din armata Daciei Inferioare, după cum atestă mai multe diplome militare și își va avea garnizoana la Brețcu⁴²⁷.

Despre comandanții acestei trupe, nu avem nici un fel de informație, cu excepția numelui imposibil de reconstituit din papirul Hunt⁴²⁸.

Dintre soldații care au activat în această cohortă pe perioada staționării în limitele administrative ale provinciei Moesia Inferior, este posibil să cunoaștem două personaje, dacă admitem că inscripțiile care au păstrat aceste nume sunt mai timpurii și ar data poate din perioada 101–117 p.Chr.⁴²⁹. Descoperirile s-au făcut în castrul de la Arutela (Bivolari) și este vorba de Valerius Valerianus eq. lib. coh. I Hisp.⁴³⁰ și Terentius dec.⁴³¹, fără a se specifica trupa.

⁴²² Buridava, atestată apoi și de *Tabula Peutingeriana*, TIR L 35, p. 68–69; Tudor, OR⁴, p. 214–217; p. 31 și p. 34; Vlădescu, *Fortificațiile*, p. 43.

⁴²³ Christescu, *Ist. militară*, p. 48; Vulpe, SCIV 2, 1951, 1, p. 211; idem, *Dacia*, N.S. 1, 1957, p. 162–164, atestată apoi la Ptolemaios III, 10, 8; TIR L 35, p. 58.

⁴²⁴ N. Gostar, *Apulum* 5, 1964, p. 146; TIR L 35, p. 25.

⁴²⁵ Strobel, *Untersuchungen*, p. 134; dar și teoria lui N. Gostar are adepți, vezi în ultimă instanță, Petolescu, *Auxilia*, p. 109.

⁴²⁶ Col. II, r. 24–25, toate informațiile de sub această mențiune, până la sfârșitul fragmentului (Fink, JRS 48, 1958, p. 104 = idem, *op. cit.*, p. 224–225).

⁴²⁷ CIL III 8074¹⁷; Petolescu, *Auxilia*, p. 110. Vezi, pentru fortificația de la Brețcu, TIR L 35, p. 23; Russu, în *Actes du IXe Congrès International d'Étude sur les Frontières Romaines, Mamaia, 1972*, București–Köln–Wien, 1974, p. 224; Gudea, *ActaMP* 4, 1980, 255–366; Vlădescu, *Fortificațiile*, p. 83–85.

⁴²⁸ Col I, r. 25, citit Arro Africanus praef (Fink, JRS 48, 1958, p. 104–105); identificat cu Ti. Claudius Africanus, din CIL III 14147²; PME, C 114, care însă, după toate probabilitățile, este comandantul trupeii omonime din Egipt. Citit apoi [...]*Jus Arruntianus* (Fink, *Roman Military Records on Papyrus*, 1971, p. 222–223), fără a încerca să identifice personajul.

⁴²⁹ Vezi Petolescu, *Auxilia*, p. 110.

⁴³⁰ CIL III 12602 = IDR II 582; Kraft, *Rekrutierung*, p. 177, nr. 1481, datat însă spre jumătatea secolului al II-lea; Bodan-Cătăniciu, *Muntenia*, p. 71; Bălțeanu, AO 15, 2000, p. 31–32. Pentru librarius, vezi Domaszewski, RO², p. 59 (p. XVII).

⁴³¹ CIL III 12603 = IDR II 581; Bălțeanu, *loc. cit.* Prin analogie, s-a presupus că este un decurio care a activat în această cohortă. Pentru decurio cohortis, vezi Domaszewski, RO², p. 57 (p. XVII); Breeze, BJ 174, 1974, p. 281.

27. COHORS I LEPIDIANA EQUITATA CIVIUM ROMANORUM⁴³²

Această trupă are o origine predomitianică⁴³³ și este atestată în anul 80 printre trupele din Pannonia⁴³⁴. S-a presupus că a fost adusă în zona Dunării inferioare de Domitian, în timpul războaielor purtate aici⁴³⁵.

Pentru prima dată este atestată în Moesia Inferioară, printr-o nouă diplomă militară din anul 97⁴³⁶. Este apoi cuprinsă în diploma militară din anul 99, descoperită la Plovdiv și în diploma de la Speyer din anul 105⁴³⁷. A participat la războaiele dacice, alături de trupele din provincia sa⁴³⁸, fiind apoi atestată în continuare printre trupele provinciei Moesia Inferior, în diploma de la Adamclisi⁴³⁹, fără a putea spune dacă se afla în Dacia sau în alt loc la sudul Dunării. În sfârșit, este apoi atestată în aceeași provincie de diplomele militare din anii 125 și 127⁴⁴⁰. În aceste condiții nu se mai susține teoria mai veche, conform căreia această trupă a fost dislocată în Orient, încă din timpul domniei lui Traian⁴⁴¹.

Întrucât, în secolul al II-lea această cohortă este documentată în Orient, se poate presupune că a fost dislocată acolo cel mai târziu sub Hadrian, cauza fiind, probabil, războiul cu iudeii al acestuia⁴⁴².

Nu se cunoaște locul unde a staționat pe perioada dislocării acestei cohorte în Moesia Inferioară și de asemenea nu avem nici un fel de informație despre activitatea vreunui comandant sau soldat al ei.

28. COHORS II LUCENSIUM EQUITATA⁴⁴³

A fost recrutată, după toate probabilitățile, în prima jumătate a secolului I p.Chr. și s-a presupus, fără a fi atestată, că a staționat o vreme în Dalmatia, după cum s-a întâmpnat cu „sora” sa, cohors I Lucensium⁴⁴⁴.

⁴³² Cichorius, RE IV, col. 307; Wagner, *Dislokation*, p. 159; Aricescu, *Armata*, p. 61; Beneš, *Auxilia*, p. 42; Strobel, *Untersuchungen*, p. 136; Spaul, *Cohors*², p. 155–156.

⁴³³ Saddigton, *Development*, p. 70; A. Martin, ZPE 52, 1983, p. 203–210; AnnÉp 1987, 950.

⁴³⁴ 13 iunie 80, prin diploma de la Klosterneuburg (CIL XVI 26).

⁴³⁵ Wagner, *loc. cit.*; Beneš, *loc. cit.*; Strobel, *loc. cit.*; Knight, ZPE 85, 1991, p. 200.

⁴³⁶ MacDonald, Mihaylovich, ZPE 138, 2002, p. 225–228.

⁴³⁷ 14 august 99 (CIL XVI 45); 13 mai 105 (<http://www.romancoins.info/MilitaryDiploma.html>).

⁴³⁸ Rossi, *Trajan's Column*, p. 95 și 116; Strobel, *loc. cit.*

⁴³⁹ CIL XVI 58, datat în general între anii 112–114.

⁴⁴⁰ 1 iunie 125 (Roxan, Eck, ZPE 116, 1997, p. 193–203); 20 august 127 (Roxan, ZPE 118, 1997, p. 287–295).

⁴⁴¹ Cichorius, *loc. cit.*; Wagner, *loc. cit.*; Aricescu, *loc. cit.*; Beneš, *loc. cit.*

⁴⁴² Într-o inscripție de la Smyrna, apare un anume L. Calpurnius Valens, optio al cohortei I Lepidiana eq. c.R., activând în centuria lui Ponticus (CIL III 12251 = ILS 2950); Knight, ZPE 85, 1991, p. 206. Pentru rangul de optio, vezi Domaszewski, RO², p. 57 (p. XVI–XVII).

⁴⁴³ Cichorius, RE IV, col. 311; Wagner, *Dislokation*, p. 161–162; Kraft, *Rekrutierung*, p. 179, nr. 1570–1574; Gerasimova, *ArheologijaSofia* 12, 1970, 4, p. 23; Aricescu, *Armata*, p. 49; Beneš, *Auxilia*, p. 43–44; Velkov, *Chiron* 8, 1978, p. 433–434; idem, *Acta Archaeologica* 41, 1989, p. 247–256; Spaul, *Cohors*², p. 83–84.

⁴⁴⁴ Velkov, *ActaArchHung* 41, 1989, p. 247. Pentru cohors I Lucensium în Dalmatia, vezi Alföldy, *ActaArchHung* 14, 1962, p. 270.

Este atestată în provincia Moesia încă din vremea domniei împăratului Vespasian, prin diploma militară găsită la Montana⁴⁴⁵. Este apoi prezentă în noua diplomă militară, găsită la Cataloi și care datează din ultima parte a domniei lui Domitian⁴⁴⁶. De asemenea este trecută în lista trupelor provinciei și pe diploma din timpul lui Nerva, din anul 97⁴⁴⁷. Apare în continuare și pe diplomele din anii 105, 112–114 și 127⁴⁴⁸. După anul 127 este mutată de pe teritoriul provinciei Moesia Inferior pe teritoriul provinciei Thracia. În anul 136 p.Chr. a construit, conform inscripțiilor puse cu această ocazie, fortificația militară de la Cabyle⁴⁴⁹. Deci această cohortă a fost transferată de pe teritoriul provinciei Moesia Inferior cândva între anii 127–136. Discutând despre problema sosirii cohorței I Cilicum milliară pe teritoriul Moesiei Inferior, am fost de părere că poate aceasta a venit la schimb cu cohorta II Lucensium, având în vedere că aceasta din urmă nu mai apare pe diploma militară din 134. Dacă admitem, însă, data 136 p.Chr., pentru momentul dislocării acestei cohorțe pe teritoriul Thraciei, trebuie observat că exact în același an au loc retrasarile de frontieră între cele două provincii, atestate prin celebrele inscripții de hotar, cunoscute deja în mai multe exemplare⁴⁵⁰. Să fi fost această retrasare a frontierei cauza care a făcut ca această cohortă să fie dislocată de pe teritoriul Moesiei Inferior?

Cohorta II Lucensium este atestată în provincia Thracia prin diploma militară din anii 138–140⁴⁵¹, apărând apoi și pe alte documente de acest tip, din timpul domniilor lui Antoninus Pius, Marcus Aurelius și L. Verus⁴⁵². Își va schimba însă garnizoana pe timpul domniei lui Commodus, fiind atestată prin mai multe inscripții la Separeva Banija, pe locul fostului oraș antic Germania⁴⁵³.

În perioada în care a staționat pe teritoriul Moesiei Inferior și-a avut garnizoana la Abrittus (Razgrad)⁴⁵⁴. Nu avem nici o informație sigură, din care să înțelegem că a participat la războaiele dacice⁴⁵⁵, dar cândva înainte de 136 p.Chr. a trimis o vexillație în peninsula Crimeea, la Chersones⁴⁵⁶. Nu a mai revenit niciodată pe teritoriul Moesiei Inferioare, cel puțin până la sfârșitul secolului al III-lea.

⁴⁴⁵ 2 februarie 78 (CIL XVI 22).

⁴⁴⁶ C.C: Petolescu, Popescu, *Studia Historica et Theologica*, p. 73–92.

⁴⁴⁷ Weiß, ZPE 117, 1997, p. 233–238, nr. 4.

⁴⁴⁸ 13 ianuarie 105 (CIL XVI 50); 112–114 (CIL XVI 58); 20 august 127 (Roxan, ZPE 118, 1997, p. 287–295, cu comentariul pentru această cohortă la p. 293–294).

⁴⁴⁹ Velkov, *ActaArchHung* 41, 1989, p. 249–250; p. 253–254, nr. 5–7.

⁴⁵⁰ Gerov, *ANRW* VII, 1, 1979, p. 218–219; Velkov, *ActaArchHung* 41, 1989, p. 250.

⁴⁵¹ 10 iulie 138–140 (Roxan, Weiß, *Chiron* 28, 1998, p. 373–381, cu comentariul pentru această cohortă la p. 379–381).

⁴⁵² Roxan, Weiß, *Chiron* 28, 1998, p. 382–420 (cu comentarii și tabele sinoptice).

⁴⁵³ T. Ivanov, *ArheologijaSofia* 6, 1964, 1, p. 20–23; Velkov, *ActaArchHung* 41, 1989, p. 251–252 (p. 254–256, cu inscripțiile).

⁴⁵⁴ *AnnÉp* 1925, 66 = Velkov, *ActaArchHung* 41, 1989, p. 253, nr. 4. Pentru lagărul de aici, vezi Zahariade, Gudea, *Fortifications*, p. 94.

⁴⁵⁵ Strobel, *loc. cit.*, consideră totuși că a participat, alături de trupele din provincia sa, la anumite acțiuni în timpul războiului.

⁴⁵⁶ *AnnÉp* 1909, 166 = IOSPE I² 555 = Solomonik, *Latinskie nadpisi*, p. 47–48, nr. 19.

Din timpul dislocării ei aici se cunoaște numele unui singur comandant și acesta doar dacă admitem că trupa a fost dislocată în Thracia în anul 136 p.Chr. Numele său este Claudius Lupus și este transmis de inscripția care consacră locul pe care urmează să fie așezat castrul de la Cabyle, în Thracia⁴⁵⁷.

Se cunosc, de asemenea, numele a doi soldați care au activat cu siguranță în perioada staționării acestei trupe în provincia Moesia Inferior. Într-o inscripție de la Razgrad se păstrează numele unui eques singularis C. I(ulius) Maximus, încă în activitate și care este înmormântat acolo⁴⁵⁸. În aceeași perioadă, un soldat din aceeași cohortă, M. Antonius Valens, este înmormântat la Chersones, acesta făcând parte fără îndoială din vexillația ce rezida acolo⁴⁵⁹.

Alți comandanți sau militari care apar în sursele pe care le avem la dispoziție, au activat în perioada în care deja această cohortă fusese transferată pe teritoriul provinciei Thracia⁴⁶⁰, o mențiune specială meritând doar soldatul Flavius Mestrius Iustus, într-o inscripție de la Malka Brestnica, localitate aflată pe teritoriul provinciei Moesia Inferior. Această inscripție a fost datată în ultimă instanță la mijlocul secolului al II-lea, însă ea ar putea fi și cu vreo două decenii mai timpurie și ar data astfel din timpul prezenței acestei cohorte în Moesia Inferior⁴⁶¹.

29. COHORS I LUSITANORUM CYRENAICA⁴⁶²

Această cohortă este probabil identică cu cea atestată la Cyrene în vremea domniei lui Tiberius⁴⁶³, unde a staționat de altfel până în primii ani de domnie ai lui Vespasian⁴⁶⁴. A fost transferată apoi pe teritoriul Moesiei Inferior, unde apare pentru prima dată în diploma de la Cataloi din anul 92⁴⁶⁵. Este atestată, apoi, în

⁴⁵⁷ AnnÉp 1925, 66 = Velkov, *ActaArchHung* 41, 1989, p. 253, nr. 5 = AnnÉp 1991, 1402.

⁴⁵⁸ AnnÉp 1925, 66 = Velkov, *ActaArchHung* 41, 1989, p. 253, nr. 4; Kraft, *Rekrutierung*, p. 179, nr. 1574; Bălțeanu, AO 15, 2000, p. 33.

⁴⁵⁹ AnnÉp 1909, 166 = IOSPE I² 555 = Solomonik, *Latinskie nadpisi*, p. 47–48, nr. 19; Kraft, *Rekrutierung*, p. 179, nr. 1572; Sarnowski, *ArchWarszawa* 38, 1988, p. 80, nr. 48; Bălțeanu, AO 15, 2000, p. 33. Inscripția se datează acum în prima jumătate a secolului al II-lea.

⁴⁶⁰ Velkov, *loc. cit.*

⁴⁶¹ CIL III 144424 = ILB 210; Kraft, *Rekrutierung*, p. 179, nr. 1571; Velkov, *ActaArchHung* 41, 1989, p. 254, nr. 10, cu datarea menționată în text; Bălțeanu, AO 15, 2000, p. 33.

⁴⁶² Cichorius, RE IV, col. 312; Wagner, *Dislokation*, p. 163–164; Kraft, *Rekrutierung*, p. 180, nr. 1590–1592; Gerasimova, *ArheologijaSofia* 12, 1970, 4, p. 26; Aricescu, *Armata*, p. 61–62; Beneš, *Auxilia*, p. 44–45; Suceveanu, *Dobroudja*, p. 65; Spaul, *Cohors²*, p. 59–60.

⁴⁶³ AnnÉp 1978, 830 = S. Demougin, *Latomus* 37, 1978, p. 620–624, PME, S 84 bis. Pentru semnificația epitetului Cyrenaica, vezi Ritterling, *JRS* 17, 1927, p. 28–29; Webster, *op. cit.*, p. 55, n. 5; Saddington, *Development*, p. 165.

⁴⁶⁴ Wagner, *Dislokation*, p. 163. Această trupă este diferită de cea care staționa în Pannonia încă din 60 (CIL XVI 4; Fitz, *ActaArchHung* 14, 1962, 1–2, p. 65).

⁴⁶⁵ Petolescu, Popescu, *Studia Historica et Theologica*, p. 73–92.

diplomele militare din anii 99, 105, 127, 138, 145, 146, 157⁴⁶⁶, după cum se observă pe parcursul întregului secol al II-lea staționând în aceeași provincie. Într-o inscripție de la Malak Preslavetz, cohorta I Lusitanorum are și supranumele imperial de Maximiana⁴⁶⁷. În aceste condiții putem admite că în toată perioada romană timpurie, această cohortă a staționat în provincia Moesia Inferior. S-a presupus, pe baza informațiilor epigrafice, că și-a avut garnizoana în lagărul roman de la Cius (Gârliciu)⁴⁶⁸. S-a presupus pe baza altor informații epigrafice, că și-ar fi avut lagărul nu departe de Lazu, unde s-a găsit o inscripție pusă în cinstea unui prefect al acestei cohorte⁴⁶⁹. Velkov a presupus că lagărul trebuia să fi fost undeva pe linia Dunării, din moment ce această trupă supraveghea sectorul dintre Cius și Transmarisca⁴⁷⁰.

Dintre comandanții care au activat pe perioada în care a staționat aici, în primul rând trebuie pomenit cel din inscripția menționată mai sus, din al cărui nume s-a păstrat doar patronimul și cognomenul: C. f. Torquatus, praefectus⁴⁷¹. Într-o inscripție de la Roma s-a păstrat numele lui Rutilius Pudens Crispinus, despre care s-a afirmat că în vremea lui Caracalla ar fi comandat această cohortă, însă această atribuire este cu totul nesigură⁴⁷². Într-o inscripție de la Eshikissar (Stratonicea-Caria) s-a păstrat epitaful lui Flavius Severus, soldat încă în activitate într-o cohortă de lusitani, fără a se oferi și alte informații. Nu avem siguranța că aparține cohortei din Moesia Inferior⁴⁷³. Sigur din această cohortă trebuie să fi făcut parte veteranii care au rămas, se pare, în provincia în care și-au satisfăcut stagiul militar. Astfel, în inscripția deja citată, de la Cius, apare un veteran al acestei cohorte: M. Ulpius Domitius Anthius⁴⁷⁴. Într-o inscripție de la Tomis, apare

⁴⁶⁶ 14 august 99 (diploma de la Plovdiv, CIL XVI 45); 13 mai 105 (diploma descoperită în Ungaria, CIL XVI 50); 20 august 127 (Roxan, ZPE 118, 1997, p. 287–296); 28 februarie 138 (diploma de la Târnovo, CIL XVI 83); 7 aprilie 145 (RMD 165 + Weiß, ZPE 134, 2001, p. 261–262); 146 (Weiß, ZPE 124, 1999, p. 279–286; și într-o copie după aceeași Constituție, Eck, MacDonald, Pangerl (în pregătire)); 157 (152–154) (diploma de la Brestovene, RMD 50).

⁴⁶⁷ AnnÉp 1963, 180. Pe locul fostului oraș antic Candidiana-Nigrinianis; TIR L 35, p. 53; Velkov, Klio 39, 1961, p. 215–221.

⁴⁶⁸ CIL III 12480 = ISM V 118; Aricescu, *Armata*, p. 62; Suceveanu, *loc. cit.*; Pentru fortificație, vezi TIR L 35, p. 33; Zahariade, Gudea, *Fortifications*, p. 75–76.

⁴⁶⁹ Doruțiu-Boilă, în *Epigraphica. Travaux dédiés au VIIe Congrès d'épigraphie grecque et latine (Constantza 9-15 septembre 1977)*, București, 1977, p. 177–180 = AnnÉp 1977, 747 = ISM II 80. Pentru descoperirile de epocă romană de la Lazu, TIR L 35, p. 48.

⁴⁷⁰ Velkov, Klio 31, 1961, p. 218.

⁴⁷¹ Doruțiu-Boilă, p. 177–180 = AnnÉp 1977, 747 = ISM II 80; PME, T 47 b.

⁴⁷² AnnÉp 1929, 158, PME, R 20. Vezi și AnnÉp 1995, 124.

⁴⁷³ CIL III 12257; Spaul, *Cohors*², p. 59.

⁴⁷⁴ CIL III 12480 = ISM V 118; Wagner, *Dislokation*, p. 164, n. 619: „M. Ulpius Domitius aus Antho (?)”; Kraft, *Rekrutierung*, p. 180, nr. 1592 „Anthius (?) griech. Bereich”; Doruțiu-Boilă, ISM V, p.141. „Anthius este un cognomen grecesc,...”; Bălțeanu, AO 15, 2000, p. 34, nr. 2.

un alt veteran din această cohortă și anume Q. Allidius Celer⁴⁷⁵, iar într-o inscripție de la Adamclisi, anticul Tropaeum Traiani, apare un fost decurion, C. Artorius Saturninus, din Siscia, despre care s-a afirmat că ar fi putut face parte și din cohorta cu același nume din Pannonia Inferioară⁴⁷⁶.

30. COHORS II MATTIACORUM MILLIARIA EQUITATA⁴⁷⁷

Această trupă militară a fost recrutată din tribul germanic al mattiacilor (Tacitus, *Hist.* IV, 37), cel mai probabil în epoca flaviană, după părerea lui G. Alföldy⁴⁷⁸ sau poate chiar mai devreme, după cum pare a indica evidența diplomelor militare. Astfel, o cohortă Mattiacorum apare în diploma militară de la Montana din 7 februarie 78, fiind probabil vorba de cohors I Mattiacorum⁴⁷⁹.

În diploma militară de la Oltina, din anul 99, apare pentru prima dată atestată o cohortă II Mattiacorum⁴⁸⁰. S-a presupus că ar mai putea să apară pe o diplomă militară găsită la Dambach, însă, doar dacă, s-ar putea demonstra convingător că este pentru provincia Moesia Inferior⁴⁸¹. Este prezentă în diplomele militare ale acestei provincii din anii 125, 127, 134, 138, 145, 146⁴⁸², fiind transferată apoi în Thracia, unde este documentată prin diplome militare în perioada 155/159–166/169⁴⁸³. Însă în anul 198 este atestată din nou în limitele provinciei Moesia

⁴⁷⁵ Tudor, *Materiale* 2, 1956, p. 579–580, nr. 47 = AnnÉp 1957, 189 = ISM II 196; Aricescu, în *Studien zu den Militärgrenzen Roms. II. Vorträge des 10. Internationalen Limeskongresses in der Germania Inferior 1974*, Köln–Bonn, 1977, p. 265; Bălțeanu, AO 15, 2000, p. 35.

⁴⁷⁶ CIL III 14214⁹ = Aricescu, *Armata*, p. 224, SE 98 și comentariul la p. 62; Kraft, *Rekrutierung*, p. 180, nr. 1591 și p. 51; Bălțeanu, AO 15, 2000, p. 34, nr. 1; Suceveanu, *Dobroudja*, p. 65, a mers chiar mai departe și a considerat că, întrucât lipsește epitetul Cyrenaica, nu avem siguranță că aceștia provin din cohorta de pe teritoriul provinciei Moesia Inferior. Pentru decurio cohortis, vezi Domaszewski, RO², p. 57 (p. XVII).

⁴⁷⁷ Cichorius, RE IV, col. 314–315; Wagner, *Dislokation*, p. 165–166; Kraft, *Rekrutierung*, p. 180, nr. 1620–1621; Aricescu, *Armata*, p. 67; Beneš, *Auxilia*, p. 45–47; Sarnowski, *L'armée*, p. 74; Suceveanu, *Dobroudja*, p. 66; Spaul, *Cohors*², p. 243–244.

⁴⁷⁸ Alföldy, *Hilfstruppen*, p. 83.

⁴⁷⁹ CIL XVI 22; Wagner, *Dislokation*, p. 164–165, cu aducerea în discuție a unei inscripții de la Tenča, la sud de Novae, în care apare un anume L. Spurennius Rufus b(ucinator), al cohortei Mattiacorum (CIL III 12437 = Gerov, *Beiträge*, II, p. 72 (p. 190, nr. 15) = ILB 395; Kraft, *Rekrutierung*, p. 180, nr. 1611) și cu menționarea unei inscripții de la Praeneste, unde apare L. Clodius Ingenuus, praef. coh. Mattiacor., din epoca flaviană sau traianee timpurie (CIL VI 37274; PME, C 201).

⁴⁸⁰ CIL XVI 44 din 14 august 99.

⁴⁸¹ RMD 85, datată cu destulă precizie, în data de 27 septembrie 112.

⁴⁸² 1 iunie 125 (Roxan, Eck, ZPE 116, 1997, p. 193–203); 20 august 127 (Roxan, ZPE 118, 1997, p. 287–296); 2 aprilie 134 (CIL XVI 78); 28 februarie 138 (diploma de la Târnovo, CIL XVI 83); 7 aprilie 145 (RMD 165 + Weiß, ZPE 134, 2001, p. 261–262); 146 (Weiß, ZPE 124, 1999, p. 279–286; și într-o copie după aceeași Constituție, Eck, MacDonald, Pangerl (în pregătire)).

⁴⁸³ Roxan, Weiß, Chiron 28, 1998, p. 382–420, nr. 2–7, la care trebuie adăugată acum o nouă diplomă militară pentru provincia Thracia din anul 155 (Eck, MacDonald, Pangerl (în pregătire)).

Inferior la Troianhissar, lângă Lometz (Sostra)⁴⁸⁴. În momentul transferului în Thracia, a venit în Moesia Inferior cohorta I Cisipadensium, fără a se putea afirma dacă a fost un schimb de trupe între cele două provincii sau a fost un rezultat al unor retrăsări de frontieră, exact ca cele din vremea domniei lui Septimius Severus, despre care deținem informații epigrafice⁴⁸⁵.

Din perioada staționării în provincia Moesia Inferior, foarte probabil de la începutul acestei perioade, s-au găsit ștampile cu această trupă la Barboși⁴⁸⁶ și la Dinogetia⁴⁸⁷, prilej pentru a se considera că aici a fost cantonată o vreme, având în grijă ambele maluri ale fluviului Dunărea⁴⁸⁸. În perioada 144–198 a fost transformată în cohorta milliaria, în opinia lui Birley⁴⁸⁹, poate, odată cu transferul ei în Thracia. După părerea lui Strobel, a luat parte la războaiele dacice, participând la operațiunile militare din zona de N–E a Dobrogei și din zona Siretului⁴⁹⁰.

Poate după războaiele dacice cohorta să fi fost așezată la Sexaginta Prista, de unde au apărut cărămizi ștampilate și chiar un miliarium din anul 144. De aici a fost probabil transferată în Thracia, în locul ei, la Sexaginta Prista, fiind adusă cohors II Flavia Brittonum⁴⁹¹.

Din perioada staționării acestei cohorte pe teritoriul Moesiei Inferioare se cunosc următorii comandanți, în ordine cronologică: T. Flavius Laco, în diploma militară de la Târnovo din anul 138⁴⁹², T. Aurelius Aquila, tribun al cohortei în inscripția de la Troianhissar din anul 198⁴⁹³ și un anume Faustianus, fiul lui Marcus, într-o inscripție de la Savaria din Pannonia Superior, în care apare ca tribun al cohortei II Mattiacorum (milliaria) eq(uitata)⁴⁹⁴.

Dintre soldații care au activat în această cohortă în perioada în care a staționat în Moesia Inferior, cunoaștem doar numele lui Clagissa fiul lui Clagissa, de

⁴⁸⁴ CIL III 14428 = ILS 8915 = ILB 260, din 20 iulie 198, sub legatul provinciei C. Ovinus Tertullus (Stein, *Legaten*, p. 84–86; Fitz, *Laufbahn*, p. 48). În același loc unde este atestată cohorta I Cisipadensium, vezi *supra*.

⁴⁸⁵ Gerov, ANRW VII, 1, p. 224–226.

⁴⁸⁶ Adunate de Doruțiu-Boilă, ISM V 306 = S. Sanie, *Civiizația romană la est de Carpați și romanitatea pe teritoriul Moldovei (sec II î.e.n.-III e.n.)*, Iași, 1981, p. 90, nr. 7–9. Pentru rolul și cronologia castrului de la Barboși, vezi Pârvan, AARMSI 36, 1913, p. 106–119; TIR L 35, p. 25; Sanie, *op. cit.*, p. 76–79; L. Petculescu, *Pontica* 15, 1982, p. 249–253 (în special, p. 251–252); Zahariade, Gudea, *Fortifications*, p. 81; Bogdan-Cătănciu, *Muntenia*, p. 50–51.

⁴⁸⁷ La fel, adunate de aceeași autoare, ISM V 260.

⁴⁸⁸ Aricescu, *Armata*, p. 67, reluând o idee mai veche, enunțată de Pârvan, AARMSI 36, 1913, p. 116 și Ștefan, *Dacia*, N. S. 2, 1958, p. 317–329, conform căreia ambele puncte aveau, de fapt, același nume, Dinogetia. Vezi în același sens, Sanie, *op. cit.*, p. 80.

⁴⁸⁹ Birley, în *Corolla memoriae Erich Swoboda dedicata*, Köln–Graz, 1966, p. 65, nr. 8, n. 10.

⁴⁹⁰ Strobel, *Untersuchungen*, p. 139. Vezi, încă Rossi, *Trajan's Column*, p. 95.

⁴⁹¹ CIL III 762; AnnÉp 1916, 65; Dimitrova-Milčeva, în *Akten des 14. Internationalen Limeskongresses 1986 in Carnuntum*, Viena, 1990, p. 868–869; Zahariade, Gudea, *Fortifications*, p. 74.

⁴⁹² CIL XVI 83; PME, F 53.

⁴⁹³ CIL III 14428 = ILS 8915 = ILB 260; PME, A 212.

⁴⁹⁴ AnnÉp 1968, 422, din data de 23 august 219; PME, F 105

origine bessă, fost soldat pedestraș, conform diplomei militare de la Târnovo din anul 138⁴⁹⁵.

31. COHORS I FLAVIA NUMIDARUM⁴⁹⁶

Despre această cohortă, până de curând, am avut puține informații. Apare pentru prima dată între cohortele provinciei Moesia Inferior, în diploma militară din 127⁴⁹⁷. Dacă lectura este corectă, ar putea să apară și în diploma militară din anul 97, publicată de Weiß⁴⁹⁸, dar rămâne încă o ipoteză imposibil de verificat. Într-o altă diplomă militară, datată între 125–129, apare din nou această cohortă, cel mai probabil în Moesia Inferior⁴⁹⁹. Apare apoi și în diploma din anul 145⁵⁰⁰, precum și în constituția imperială din anul 146, din care avem până în prezent cel puțin trei copii⁵⁰¹. De asemenea, cohorta nu lipsește nici din diploma de la Brestovene, datată aproximativ 157 (152–154)⁵⁰². Este apoi dislocată în Orient, unde apare în provincia Lycia și Pamphylia, în trei diplome militare în perioada 165/166 și 178⁵⁰³. În ultimele două documente apare ca fiind comandată de tribuni, ceea ce înseamnă că a fost transformată la un moment dat în milliară și întrucât sunt date pentru pedites și equites, putem afirma că era și equitata. Toate aceste diplome provin din zona balcanică, ceea ce indică că cel puțin până în 153 p.Chr., cohorta nu fusese încă dislocată⁵⁰⁴.

Această cohortă este diferită de cohors I Numidarum, care apare în Syria, în anul 88⁵⁰⁵, întrucât în anul 134, când cohorta I Flavia Numidarum se afla încă în Moesia Inferior, Arrian (*Ekt.* III, 4), menționează un prefect al cohortei I Numidarum, aflat în exercițiul funcțiunii în Cappadocia⁵⁰⁶.

Din perioada în care aceasta a staționat pe teritoriul Moesiei Inferioare, se cunoaște numele incomplet al unui comandant, L. Manlius L. f. Co[r(nelia tribu)] care apare pe un fragment de diplomă militară, datat între 125 și 129⁵⁰⁷. Nu avem nici un indiciu despre locul, în care trebuie să-și fi avut garnizoana.

⁴⁹⁵ CIL XVI 83; Kraft, *Rekrutierung*, p. 80, nr. 1621; D. Detschew, *Die thrakischen Sprachreste*², Viena, 1976, p. 247–248; Russu, *Limba traco-dacilor*², București, 1966, p. 98; Bălțeanu, AO 15, 2000, p.35, nr. 1.

⁴⁹⁶ Cichorius, RE IV, col. 320 (doar în Lycia și Pamphylia); Aricescu, *Armata*, p. 62–63; Beneș, *Auxilia*, p. 47; Roxan, ZPE 118, 1997, p. 292–293; Spaul, *Cohors*², p. 473.

⁴⁹⁷ Roxan, ZPE 118, 1997, p. 287–296, diploma din 20 august 127.

⁴⁹⁸ Weiß, ZPE 117, 1997, p. 233–238, nr. 4. Vezi și comentariul acestui rând, la p. 236.

⁴⁹⁹ Eck, MacDonald, Pangerl, Chiron 32, 2002, p. 413–417, nr. 5.

⁵⁰⁰ RMD 165 + Weiß, ZPE 134, p. 261–262 din 7 aprilie 145.

⁵⁰¹ Weiß, ZPE 124, 1999, p. 279–286; Eck, MacDonald, Pangerl (în pregătire); fragment inedit de diplomă militară, aflat acum în posesia unui colecționar, informație Petolescu.

⁵⁰² RMD 50.

⁵⁰³ Weiß, Epigraphica Anatolica 31, 1999, p. 77–82; RMD 67; CIL XVI 128.

⁵⁰⁴ Roxan, ZPE 118, 1997, p. 293; Weiß, Epigraphica Anatolica 31, 1999, p. 82.

⁵⁰⁵ CIL XVI 35, cu un comentariu la p. 183, în care se propune identificarea celor două trupe.

⁵⁰⁶ Roxan, ZPE 118, 1997, p. 292.

⁵⁰⁷ Eck, MacDonald, Pangerl, Chiron 32, 2002, p. 413–417, nr. 5.

32. COHORS I RAETORUM EQUITATA⁵⁰⁸

În diploma militară de la Taliata, datând din anul 75, apare o cohors I Raetorum⁵⁰⁹. Întrucât, se cunosc cel puțin două cohorte care poartă acest nume, ce au staționat ulterior, una în Raetia și alta în Cappadocia, este foarte greu de făcut o diferențiere⁵¹⁰. Surpriza a fost oferită însă de noua diplomă militară de la Cataloi, care datează din anul 92 și care printre trupele Moesiei Inferioare cuprinde și o cohors I Raetorum⁵¹¹. Este vorba, fără nici o umbră de îndoială, de cohorta prezentă deja în anul 75 pe teritoriul Moesiei. Întrucât diploma din anul 75 a fost acordată pentru un soldat din această cohortă, s-a presupus că lagărul acesteia trebuie să fi fost chiar Taliata⁵¹². Dacă admitem această supoziție, atunci înseamnă că într-un anumit moment trupa și-a schimbat locul de încartiruire, fiind mutată spre est. De asemenea, pe baza locului de origine al personajului din diplomă s-a presupus că această cohortă a fost adusă în Moesia de Mucianus, alături de alte trupe (Tacitus, *Hist.* II, 82)⁵¹³. Într-adevăr, în Orient a staționat (în provincia, Cappadocia) o trupă cu acest nume, atestată între aproximativ 17–70 și apoi la Eumeneia, între aproximativ 70–130, în opinia lui Ramsay⁵¹⁴. Poate, această cohortă a fost mutată spre vest, odată cu tulburările din perioada războaielor civile, ea fiind apoi retrimisă în Orient în vremea lui Hadrian, cel puțin așa ar rezulta din interpretarea originii orientale a soldatului Hera, fiul lui Serapio din Antiochia⁵¹⁵. Trebuie amintit că în aceeași situație pare a se afla și cohorta VII Gallorum, în lumina diplomei militare de la Cataloi. Soldatul de acolo este din Apamea, fără a se putea preciza care dintre cele cunoscute, de aici trăgându-se concluzia că poate trupa a staționat o vreme în Orient, venind aici împreună cu Mucianus și părăsind la un moment dat provincia, pentru a se întoarce (?) în Siria⁵¹⁶.

Din păcate, nu mai avem nici un fel de informație ulterioară despre această cohortă, pe teritoriul Moesiei Inferioare, până în momentul în care a fost retransferată în Orient⁵¹⁷.

Există posibilitatea ca această cohortă să nu fie identică cu cea atestată în Cappadocia și la Eumeneia, mai ales că, la un moment dat, această cohortă este

⁵⁰⁸ Cichorius, RE IV, col. 326; Mirković, *EpigrSt* 5, 1968, p. 178, nr. 3; Gerasimova, *ArheologijaSofia* 12, 1970, 4, p.26; Beneš, *Auxilia*, p. 48–49; Spaul, *Cohors*², p. 276–278.

⁵⁰⁹ Vučković-Todorić, *Starinar* 18, 1967, p. 21–28 = RMD 2.

⁵¹⁰ Pentru cohorta care a staționat în Raetia, avem la dispoziție foarte multe diplome militare (vezi Spaul, *Cohors*², p. 276). Pentru cohorta din Cappadocia, avem o informație de la Arrian, *Ekt.*, I(Cichorius, RE IV, col. 326). Trebuie amintit aici că o altă cohortă I Raetorum equitata c. R. a activat în Germania Inferior, până în timpul domniei lui Elagabalus (Alföldy, *Hilfstruppen*, p. 68–69).

⁵¹¹ Petolescu, Popescu, *Studia Historica et Theologica*, p. 73–92.

⁵¹² Gerasimova, *loc. cit.*

⁵¹³ Vučković-Todorić, *Starinar* 18, 1967, p. 24; Roxan, RMD I, p. 31, n. 7.

⁵¹⁴ W.M. Ramsay, *JRS* 19, 1929, p. 153–160.

⁵¹⁵ Vučković-Todorić, *Starinar* 18, 1967, p. 21–28 = RMD 2; Bălțeanu, *AO* 15, 2000, p. 37.

⁵¹⁶ Vezi întreaga discuție la Petolescu, Popescu, *Studia Historica et Theologica*, p. 73–92.

⁵¹⁷ Cu excepția unei ștampile, CIR, interpretată de Tudor ca fiind vorba de cohors I Raetorum. Vezi *contra* Beneš, *Auxilia*, p. 49 și Strobel, *Untersuchungen*, p. 142, n. 282.

atestată ca fiind *milliaria*⁵¹⁸, ci altă cohortă care a venit într-adevăr din Orient și care, după războaiele dacice, a fost dislocată în Raetia⁵¹⁹.

Nu trebuie uitat, însă, că în provincia Asia este atestată în anul 148 o cohortă I Raetorum, condusă de un prefect, în singura diplomă militară cunoscută până acum privind această provincie⁵²⁰.

Având în vedere că sunt atât de multe cohorte I Raetorum, este foarte greu de făcut o diferențiere între comandanții atestați ai acestor trupe. Pentru cohorta care interesează aici, sigur este bineînțeles doar cel atestat în diploma militară de la Taliata din 27 aprilie 75⁵²¹. Ar mai fi putut comanda această cohortă și P. Besius Betuinianus C. Marius Memmius Sabinus, atestat într-o inscripție de la Tingi, din Mauretania Tingitana și care a primit dona militaria din partea împăratului Traian, pentru războiul cu dacii, în timp ce era prefect al alei I Vespasiana Dardanorum⁵²².

În această cohortă ar fi posibil să fi activat și C. Cassius C. f. Pup. Primus care este atestat ca praefectus cohortis I Raet(or)um, într-o inscripție din Gallia Narbonensis⁵²³. În ceea ce-l privește pe C. Caelius C. f. Ouf. Martialis, se pare că a comandat cohorta din Raetia, în aceste condiții se poate trage concluzia, fie că cele două cohorte sunt diferite, fie că cohorta I Raetorum ce staționase în Moesia Inferior, a fost dislocată în Raetia imediat după primul război dacic. A doua militia a lui Martialis fiind aceea de tribun al legiunii XIII Gemina în timpul celui de-al doilea război dacic, în care a fost învinsă întreaga Dacie, după cum glăsuiește inscripția⁵²⁴.

Nu cunoaștem numele nici unui soldat, din perioada staționării acestei cohorte pe teritoriul provinciei Moesia Inferior.

33. COHORS I CLAUDIA SUGAMBRORUM (SUGAMBRUM) VETERANA EQUITATA⁵²⁵

Cohortele de sugambrii au fost recrutate încă din vremea lui Augustus, dintre cei colonizați, pe malul stâng al Rinului (Tacitus, *Ann.* XII, 39; Suetonius, *Aug.*,

⁵¹⁸ IGRRP IV 728; PME, F 104.

⁵¹⁹ Așa credea și Mirković, *loc. cit.*, doar că era de părere că a fost mutată încă din vremea lui Domitian în Raetia. La fel și Gerasimova, *loc. cit.*, care nu afirmă explicit că această cohortă ar fi venit din Orient, dar afirmă că a fost trimisă în Orient după războaiele dacice.

⁵²⁰ B. Overbeck, *Chiron* 11, 1981, p. 265–276 = RMD 100, poate cea atestată în Cappadocia, Knight, *ZPE* 85, 1991, p. 205–206.

⁵²¹ Vučković-Todorić, *Starinar* 18, 1967, p. 21–28 = RMD 2, C. Quintius Laberius Tutor Sabinianus; PME, Q 3, de origine probabil occidentală.

⁵²² CIL VIII 9990 = ILS 1352 = IPD⁴ 796 = IDRE II 468; PIR I², p. 364, nr. 112; Pflaum, *Carrières*, p. 168–169, nr. 73, PME, B 21.

⁵²³ CIL XII 4232; PME, C 96.

⁵²⁴ *AnnÉp* 1934, 2 = IPD⁴ 811 = IDRE II 367; PIR II², p. 265, nr. 136; Pflaum, *Carrières*, p. 170, nr. 74, PME, C 31.

⁵²⁵ Cichorius, *RE* IV, col. 333; Wagner, *Dislokation*, p. 185–186; Kraft, *Rekrutierung*, p. 185, nr. 1820–1821; Mirković, *EpigrSt* 5, 1968, p. 178, nr. 2; Gerasimova, *ArheologijaSofia* 12, 1970, 4, p. 24; Aricescu, *Armata*, p. 63; Beneš, *Auxilia*, p. 51–52; Suceveanu, *Dobroudja*, p. 65; Spaul, *Cohors*², p. 245–246.

21)⁵²⁶. Această cohortă este dislocată încă din vremea lui Tiberius în provincia Moesia, unde apare pentru prima dată în anul 26, cu prilejul înăbușirii răscoalei tracilor de către C. Poppaeus Sabinus (Tacitus, *Ann.* IV, 47)⁵²⁷. Este atestată apoi de diploma militară de la Taliata, din anul 75, sub numele de I Sugambrorum veterana⁵²⁸. Sub același nume este recențată și în anul 92, printre trupele care staționau în provincia Moesia Inferior⁵²⁹. Ar fi posibil ca numele acestei cohorte să se întregască și pe fragmentul de diplomă din anul 97⁵³⁰. Apare apoi, cu aceeași titulatură, în diploma militară de la Oltina, din 14 august 99⁵³¹ și pe fragmentul datat în același an, dacă admitem întregirea propusă⁵³². Nu mai avem apoi, pentru aproape trei decenii, nici un fel de informație despre această cohortă.

În diploma militară din anul 134, apare o cohortă, care a fost considerată identică cu Cohors I Claudia Sugambrorum veterana: I CL SVGAMB, fără mențiunea de veterana⁵³³. Acest fapt este destul de ciudat, cu atât mai mult, cu cât în diplomele militare din anii 145, 146, 157 (152–154) și într-o nouă diplomă militară datată în jur de 155, apelativul de veterana este prezent, fără excepție⁵³⁴. De asemenea, în toate inscripțiile, în care apare numele acestei cohorte și chiar pe cărămizile ștampilate, de la Montana, epitetul de veterana, nu lipsește. În aceste condiții, considerăm, că în diploma de la Giurgiu, nu este vorba de această cohortă, ci de omonima sa: I Claudia Sugambrorum tironum⁵³⁵.

O importantă inscripție pentru istoria acestei cohorte a fost descoperită la Ishekli, pe locul anticei Eumeneia, în care aflăm că prefectul acestei cohorte, M. Iulius Pisonianus qui et Dion, a adus în Asia din prezidiul de la Montana un numerus, r. 16–18: *qui a Moesia(e) inf. Montan(ensi) / praesidio numerum / in Asia perduxit*⁵³⁶. Inscripția este din vremea lui Hadrian, fiind vorba probabil de o vexillație, formată din trupele din Moesia Inferior și trimisă să ia parte la războiul

⁵²⁶ Alföldy, *Hilfstruppen*, p. 84; Vittinghoff, în *Atti dei Convegni dei Lincei 23. Convegno Internazionale Renania Romana (Roma, 14–16 aprile 1975)*, Roma, 1976, p. 76; Saddington, *Development*, p. 155.

⁵²⁷ Ibidem, p. 85; Saddington, *Development*, p. 86 și p. 139; Sarnowski, *L'armée*, p. 21 și p. 25.

⁵²⁸ Vučković-Todorić, *Starinar* 18, 1967, p. 21–28 (în special p. 24–25) = RMD 2.

⁵²⁹ Petolescu, Popescu, *Studia Historica et Theologica*, p. 73–92.

⁵³⁰ Weiß, ZPE 117, 1997, p. 233–238, nr. 4.

⁵³¹ CIL XVI 44.

⁵³² Weiß, ZPE 124, 1999, p. 287–289, nr. 1.

⁵³³ 2 aprilie 134 (CIL XVI 78). Forma completă a numelui este redată de diploma din 146, cohors I Claudia Sugambrum veter. (Weiß, ZPE 124, 1999, p. 279–286).

⁵³⁴ 7 aprilie 145 (RMD 165 + Weiß, ZPE 134, 2001, p. 261–262); 146 (Weiß, ZPE 124, 1999, p. 279–286; într-o altă diplomă după aceeași Constituție imperială (Eck, MacDonald, Pangerl, în pregătire); de asemenea, într-un fragment de diplomă aflat într-o colecție privată, care pare să dateze din același an (informație Petolescu); 157 (152–154) (diploma militară de la Brestovene, RMD 50); Weiß, ZPE 134, 2001, p. 262–264.

⁵³⁵ Vezi *infra*, la cohorta I Claudia Sugambrorum tironum.

⁵³⁶ W.H. Buckler, W.M. Coldes, C.W.M. Cocs, JRS 16, 1926, p. 74–78, nr. 201 = AnnÉp 1927, 95; Knight, ZPE 85, 1991, p. 204–205.

iudaic al acestuia⁵³⁷ Sau, poate întreaga cohortă a fost detașată, o vreme în Orient, acest fapt explicând, poate, absența acesteia din diploma din 134⁵³⁸.

Informația, din inscripția asiatică, mai sus citată, este susținută de prezența la Montana a cărămizilor ștampilate, cu numele acestei cohorte⁵³⁹.

De asemenea o vexillație, din această cohortă, staționa spre sfârșitul secolului al II-lea la Chersones⁵⁴⁰.

Dintre comandanții acestei cohorte, care au activat în timpul staționării acesteia în Moesia Inferior, amintim un personaj cu un nume greu de reconstituit, atestat printr-o inscripție de epocă flaviană, la Roma⁵⁴¹. T. Iulius T. f. Fab. Saturninus, atestat într-o inscripție la Capidava, a comandat cohorta I Claudia equitata din Cappadocia⁵⁴², la fel cum s-a întâmplat și cu un anume Obidius, atestat tribun al aceleiași cohorte într-o inscripție de la Iuvanum din Italia, regio IV⁵⁴³.

Dintre soldații sau veteranii acestei cohorte, amintim pe C. Iulius Valens, mort în timpul serviciului militar la Chersones, cândva spre sfârșitul secolului al II-lea⁵⁴⁴ și un Ignotus, atestat de o inscripție greacă de la Todoričene⁵⁴⁵.

34. COHORS I CLAUDIA SUGAMBRORUM (SUGAMBRUM) TIRONUM⁵⁴⁶

Această cohortă este atestată pentru prima dată pe teritoriul Moesiei prin diploma militară de la Montana din 7 februarie 78⁵⁴⁷, fiind diferită de omonima, care este veterana. Apare apoi în diploma de la Cataloi din anul 92, ca făcând parte dintre trupele Moesiei Inferioare⁵⁴⁸. Este prezentă, apoi în diplomele Moesiei inferioare din anul 97 și din anul 105, descoperită la Speyer⁵⁴⁹, sub aceeași formă ca în celelalte documente. De asemenea, în diploma militară descoperită la Speyer din anul 105. Apare apoi în diploma militară de la Giurgiu din 134⁵⁵⁰, sub forma: I CL SVGAMB, fiind vorba, de această cohortă și nu de omonima sa I Claudia Sugambrorum veterana⁵⁵¹.

⁵³⁷ Buckler, Coldes, Cocs, JRS 16, 1926, p. 78.

⁵³⁸ Wagner, *Dislokation*, p. 186; Beneš, *Auxilia*, p. 52.

⁵³⁹ Ștampilele sunt de tipul: COH I SVG VE, CIL III 12529; TIR K 34, p. 23; Zahariade, Gudea, *Fortifications*, p. 89–90.

⁵⁴⁰ Zubar, N.A. Son, VDI 234, 2000, p. 39–47 = AnnÉp 2000, 1276.

⁵⁴¹ CIL VI 1543; PME, V 125.

⁵⁴² AnnÉp 1934, 107 = ISM V 10; PME, I 120.

⁵⁴³ CIL IX 2958; PME, O 2. Pentru această cohortă, vezi Cichorius, RE IV, col. 273; Wagner, *Dislokation*, p. 122. Cei doi sunt listați printre comandanții cohortei aflate aici în discuție, de Spaul, *Cohors*², p. 245, care consideră astfel că cele două trupe sunt identice.

⁵⁴⁴ Zubar, N.A. Son, VDI 234, 2000, p. 39–47 = AnnÉp 2000, 1276, cu observațiile din AnnÉp 2000, p. 479–480. Inscripția i-a fost pusă de Paulinus, libertul și moștenitorul său.

⁵⁴⁵ AnnÉp 1955, 216 = IGB II 591, datată la jumătatea secolului al II-lea.

⁵⁴⁶ Wagner, *Dislokation*, p. 186–187; Beneš, *Auxilia*, p. 52; Spaul, *Cohors*², p. 246.

⁵⁴⁷ CIL XVI 22.

⁵⁴⁸ Petolescu, Popescu, *Studia Historica et Theologica*, p. 73–92.

⁵⁴⁹ Weiß, ZPE 117, 1997, p. 233–238, nr. 4; 13 mai 105 (<http://www.romancoins.info/MilitaryDiploma.html>)

⁵⁵⁰ 2 aprilie 134 (CIL XVI 78).

⁵⁵¹ Vezi *supra*.

Este dislocată, cândva la jumătatea secolului al II-lea, în Syria, fiind atestată de o diplomă militară⁵⁵². De asemenea, cu ocazia războiului parthic al lui L. Verus, trimite o vexillație sub comanda lui M. Valerius Lollianus, pentru a lua parte la operațiunile militare⁵⁵³.

Nu avem nici o informație despre posibilul loc de staționare al acestei cohorte, pe teritoriul Moesie inferioare.

Dintre comandanții săi, singurul cunoscut este M. Acilius Alexander din Palmyra⁵⁵⁴, iar singurul soldat cunoscut este L. Sextilius Sextili f. Pudens din Stobi⁵⁵⁵.

35. COHORS I TYRIORUM SAGITTARIORUM⁵⁵⁶

Apare pentru prima dată în diplomele provinciei Moesia Inferior în anul 97⁵⁵⁷, apoi și în diploma militară de la Plovdiv din anul 99⁵⁵⁸.

Este posibil, ca această cohortă să fie cea comandată de un ignotus, dintr-o inscripție de la Akkilise în Pisidia, care a fost mai întâi prefect al cohortei ITVR (Ituraeorum *vel* I Tyriorum) și apoi tribun militar al legiunii IV Scythica⁵⁵⁹. În aceste condiții este posibil ca trupa să se fi aflat încă dintr-o epocă mai timpurie pe teritoriul Moesiei.

A participat cu siguranță la războaiele dacice și a rămas la nord de Dunăre⁵⁶⁰. După reforma din timpul împăratului Hadrian, apare printre trupele Daciei Inferioare în diplomele militare din anii 130, 140, 146 și 167–168⁵⁶¹.

Dintre comandanții care au activat în această cohortă pe perioada staționării în provincia Moesia Inferior, singurul personaj care s-ar putea încadra între aceste limite ar fi L. Valerius, atestat printr-o inscripție de la Salona, datată la începutul secolului al II-lea, fără a avea însă foarte multe elemente de siguranță⁵⁶². De asemenea, într-o inscripție de la Teramo (Interamna Praetuttinorum, regio V), ce

⁵⁵² Diploma a fost datată: 156/157 (CIL XVI 106).

⁵⁵³ CIL III 600 = ILS 2724 = IPD⁴ 755 = IDRE II 361; Saxer, *Vexillationen*, p. 34, nr. 64; PME, M 17.

⁵⁵⁴ CIL XVI 78; PME, A 7.

⁵⁵⁵ CIL XVI 78; Kraft, *Rekrutierung*, p. 185, nr. 1821; Bălțeanu, AO 15, 2000, p. 38, nr. 1.

⁵⁵⁶ Cichorius, RE IV, col. 345; Wagner, *Dislokation*, p. 195; Aricescu, *Armata*, p. 63; Beneš, *Auxilia*, p. 53–54; Spaul, *Cohors*², p. 454; Petolescu, *Auxilia*, p. 124.

⁵⁵⁷ MacDonald, Mihaylovich, ZPE 138, 2002, p. 225–228. Vezi și RMD 140 + B. Lörincz, Z. Visy, ZPE 63, 1986, p. 241–249.

⁵⁵⁸ 14 august 99 (CIL XVI 45).

⁵⁵⁹ W.M. Ramsay, JRS 14, 1924, p. 188–189 = AnnÉp 1926, 80; PME, Inc. 64.

⁵⁶⁰ Rossi, *Trajan's Column*, p. 96; Strobel, *Untersuchungen*, p. 145, avându-și, probabil, garnizoana la Boița, N. Lupu, în *In memoriam Constantini Daicoviciu*, Cluj, 1974, p. 222; Bogdan-Cătănciu, *Muntenia*, p. 74–75.

⁵⁶¹ Petolescu, *loc. cit.*; 130 (Weiß, ZPE 117, 1997, p. 243–246, nr. 8); 140 (IDR I 13 = RMD 39); 146 (Steidl, RANM, p. 337, nr. 41; Petolescu, *Oltenia* 13, 2001, p. 69–70); 167–168 (Eck, MacDonald, Pangerl, ActaMN 38, 2001, p. 45–48, nr. 5. Vezi, de asemenea, Vlădescu, *Armata*, p. 36.

⁵⁶² CIL III 8716; PIR III, p. 351, nr. 18; Pflaum, *Carrières*, p. 193–197, nr. 92 și p. 967–968; PME, V 3.

conține o carieră ecvestră, personajul, al cărui nume a căzut în spărtură, a fost prefect al acestei cohorte. Este, însă, posibil ca inscripția să dateze din perioada, când cohorta se afla deja în Dacia⁵⁶³.

Interesant este că această trupă sau o omonimă este atestată dintr-o epocă extrem de timpurie, încă de la jumătatea secolului I a.Chr., când într-o inscripție din Italia apare numele unui prefect⁵⁶⁴.

36. COHORS I THRACUM SYRIACA EQUITATA⁵⁶⁵

După cum o indică cognomenul, această cohortă a staționat o vreme în Siria, de unde a fost dislocată în Moesia, încă sub Vespasian⁵⁶⁶. Este atestată în Moesia prin diploma militară din anul 78, găsită la Montana⁵⁶⁷. Din momentul divizării acestei provincii de către împăratul Domitian, unitatea va rămâne în zona de acțiune a legatului Moesiei Superioare, după cum o demonstrează diploma militară din anul 100⁵⁶⁸. În această perioadă a istoriei sale, unitatea a staționat în lagărul de la Timacum Minus (Ravna), de unde au fost scoase la lumină mai multe inscripții care poartă numele acestei cohorte⁵⁶⁹.

După acest moment, probabil în legătură cu campaniile militare din războaiele dacice sau imediat după încheierea ostilităților, unitatea este atestată la Transmarisca (Tutrakan)⁵⁷⁰. S-a presupus că a participat la războaiele dacice, deși nu avem nici o informație directă, care să confirme această supoziție, cu excepția unor cărămizi ștampila găsite la Acidava (Enoșești) și considerate ca aparținând acestei formațiuni militare⁵⁷¹.

⁵⁶³ M. Buonocore, Eck, *Rendiconti della Pontificia Accademia di Archeologia* 72, 1999–2000, p. 240–246 = *AnnÉp* 2000, 466. După, această a doua militiae ecvestră, a devenit tribun al cohortei, I Britannica milliaria c. R. equitata, ce staționa la Căsești, Petolescu, *Auxilia*, p. 86–87.

⁵⁶⁴ C. Atilius A. f. Glabrio, dintr-o inscripție de la Perusia (Italia, regio VII). *CIL* XI 1934 = ILS 2685. Activitatea acestui personaj datează din epoca războaielor civile de la Roma, din secolul I a.Chr., PME, A 176.

⁵⁶⁵ Cichorius, *RE* IV, col. 337–338; Wagner, *Dislokation*, p. 191–192; Kraft, *Rekrutierung*, p. 190, nr. 1890–1894; Gerasimova, *ArheologijaSofia* 12, 1970, 4, p.25; Aricescu, *Armata*, p. 50; Beneš, *Auxilia*, p. 52–53; Suceveanu, *Dobroudja*, p. 65; Spaul, *Cohors*², p. 366; Petolescu, *Auxilia*, p.121–122.

⁵⁶⁶ Cichorius, *RE* IV, col. 337; Wagner, *Dislokation*, p. 191; Aricescu, *loc. cit.*; Saddington, *Development*, p. 75 și p. 129–130.

⁵⁶⁷ *CIL* XVI 22 din 7 februarie 78.

⁵⁶⁸ *CIL* XVI 46 din 8 mai 100.

⁵⁶⁹ *CIL* III 14579; *CIL* III 8261 = ILS 2733; *CIL* III 14575; *AnnÉp* 1910, 95; P. Petrović, în *Studien zu den Militärgrenzen Roms III. 13. Internationaler Limeskongress, Aalen, 1983. Vorträge*, Stuttgart, 1986, p. 514–518.

⁵⁷⁰ Christescu, *Dacia* 5–6, 1935–1936, p. 451–452, nr. 1 = *AnnÉp* 1939, 101; Wagner, *Dislokation*, p. 192; Beneš, *Auxilia*, p. 53.

⁵⁷¹ Rossi, *Trajan's Column*, p. 96; Strobel, *Untersuchungen*, p. 144; Al. Barnea, I. Ciucă, *SCIVA* 40, 1989, 2, p. 147–155 = *CEpR* IX, 524; Bogdan-Cătănicu, *Muntenia*, p. 67; Petolescu, *loc. cit.*

S-a presupus că în legătură cu războaiele parthice ale lui Traian, trupa a fost dislocată o vreme în teritoriile estice ale Imperiului⁵⁷². Această presupunere se baza pe datarea și interpretarea unei inscripții de la Berytus (Syria), în care M. Sentius Proculus, prefect al acestei cohorte, comandă o vexillație, din care mai făceau parte soldați din cohortele I Cilicum și VII Breucorum⁵⁷³. Cea mai convingătoare explicație a oferit-o însă Saxer, și anume că această inscripție ar trebui să se dateze în perioada când cele trei cohorte staționau în aceeași provincie, Moesia Superior și că acțiunea lui Proculus ar trebui pusă în legătură cu diversele mișcări de trupe din timpul războaielor dacice⁵⁷⁴.

Această supoziție a fost confirmată acum de descoperirea a noi diplome militare, care atestă această cohortă în Moesia Inferior, încă din anul 125⁵⁷⁵. Apare apoi și în diplomele militare din anii 127, 145, 146, ca. 155, 157 (152–154)⁵⁷⁶. Aceste diplome militare indică foarte clar că cel puțin până la jumătatea secolului al II-lea această cohortă a staționat pe teritoriul Moesiei Inferior, cel mai probabil la Transmarisca⁵⁷⁷.

Din perioada în care a staționat în această provincie ar putea data și trimiterea unei vexillații la Charax în Crimeea⁵⁷⁸.

Lăsând deoparte prefectii cohortei din perioada staționării în Moesia sau Moesia Superior⁵⁷⁹, dintre comandanții care merită a fi amintiți aici, îi menționăm pe C. Navius Quadratus, prefect, în inscripția de la Transmarisca⁵⁸⁰ și pe un anume Pollio, păstrat într-o inscripție de la Efes⁵⁸¹.

Dintre subofițerii, soldații și veteranii acestei unități, în afară de cei care sunt atestați la Timacum Minus, trebuie amintiți L. Sextilius Fuscus, într-o inscripție de la Tomis⁵⁸², fost centurion și L. Furius Seu[thes] optio, la Charax în Crimeea⁵⁸³.

⁵⁷² Strobel, *loc. cit.*; Roxan, Eck, ZPE 116, 1997, p. 197.

⁵⁷³ R. Cagnat, Syria 7, 1926, p. 67–68 = AnnÉp 1926, 150; PME, S 24.

⁵⁷⁴ Saxer, *Vexillationen*, p. 60, nr. 117. Aceeași interpretare și la Devijver, PME II, p. 730. Wagner, *Dislokation*, p. 192, data această inscripție în jur de 200 și se gândea la o acțiune de poliție în zona danubiană (vezi și p. 103; 120).

⁵⁷⁵ 1 iunie 125 (Roxan, Eck, ZPE 116, 1997, p. 193–203).

⁵⁷⁶ 20 august 127 (Roxan, ZPE 118, 1997, p. 287–296); 7 aprilie 145 (RMD 165 + Weiß, Zpe 134, 2001, p. 261–262); 146 (Weiß, ZPE 124, 1999, p. 279–286; Eck, MacDonald, Pangerl (în pregătire), copie după aceeași constituție imperială); ca. 155 (Weiß, ZPE 134, 2001, p. 262–265); 157 (152–154) (diploma militară de la Brestovene, RMD 50).

⁵⁷⁷ Christescu, Dacia 5–6, 1935–1936, p. 451–452, nr. 1 = AnnÉp 1939, 101; TIR L 35, p. 73; Ivanov, 78. BerRGK, 1997, p. 586–587; Zahariade, Gudea, *Fortifications*, p. 75.

⁵⁷⁸ Sarnowski, ArchWarszawa 38, 1988, p. 80, nr. 71.

⁵⁷⁹ L. Vecilius C. f. Lemon. Modestus prefect al cohortei I Thracum Syriaca equitata, deținem astfel și informația că această cohortă era equitata (CIL III 8261 = ILS 2733; PME, V 59). M. Sentius Sex. f. Fab. Proculus (AnnÉp 1926, 150; PME, S 25).

⁵⁸⁰ Christescu, Dacia 5–6, 1935–1936, p. 451–452, nr. 1 = AnnÉp 1939, 101; PME, N 8.

⁵⁸¹ Ritterling, RE XII, 1925, col. 1476–1478; PME, P 127.

⁵⁸² ISM II 263; Aricescu, *Armata*, p. 50 și p. 220, SE 45. Pentru centurio cohortis, vezi Domaszewski, RO², p. 57 (p. XVII).

⁵⁸³ Sarnowski, ArchWarszawa 38, 1988, p. 80, nr. 71. Pentru optiones, vezi Domaszewski, RO², p. 57 (p. XVIII).

Tot din această cohortă a făcut parte și Diza, fiul lui Bithus, atestat ca centurio princeps într-o inscripție de la Panticapeum, fără a menționa și alte elemente⁵⁸⁴, însă după cum este admis, în general, în garnizoanele din nordul Mării Negre staționau soldați din armata Moesiei Inferioare⁵⁸⁵.

37. COHORS I UBIORUM⁵⁸⁶

Cohorte de ubii sunt atestate încă dintr-o perioadă foarte timpurie, fără a putea afirma că au o legătură directă cu cohorta care va fi prezentă pentru o vreme pe teritoriul Moesiei Inferior⁵⁸⁷. O cohortă de ubii este atestată acum, într-o nouă diplomă militară dată pentru provincia Moesia în anul 78⁵⁸⁸. Este prezentă apoi în diploma din anul 97, unde apare cu întreaga titulatură, I Ubiorum⁵⁸⁹. Apoi în diploma din anul 99, descoperită la Oltina și în cea din anul 105, descoperită la Speyer⁵⁹⁰.

A participat la războaiele dacice și a rămas apoi în teritoriul nou cucerit de la nord de Dunăre⁵⁹¹. După reorganizările din timpul împăratului Hadrian este transferată sub autoritatea procuratorului Daciei Inferioare⁵⁹², fiind transferată (schimbare de frontieră?)⁵⁹³ apoi în Dacia Superioară, unde a rămas cel puțin până la sfârșitul secolului al II-lea⁵⁹⁴.

⁵⁸⁴ IOSPE II 290 = IGRRP I 894; Wagner, *Dislokation*, p. 187–188.

⁵⁸⁵ Sarnowski, *ArchWarszawa* 38, 1988, p. 87–95.

⁵⁸⁶ Cichorius, *RE* IV, col. 345–346; Christescu, *Ist. militară*, p. 191; Wagner, *Dislokation*, p. 195–196; Alföldy, *Hilfstruppen*, p. 73–74; Russu, *SCIV* 23, 1972, 2, p. 74; Aricescu, *Armata*, p. 64; D. Protase, *Dacia*, N. S. 17, 1973, p. 325 Beneš, *Auxilia*, p. 54; Suceveanu, *Dobroudja*, p. 65; Spaul, *Cohors*², p. 252–253, Petolescu, *Auxilia*, p. 124–125.

⁵⁸⁷ Alföldy, *loc. cit.*; Saddington, *Development*, p. 28; 41; 121–122 și p. 139. Într-o inscripție de la Venafrum, apare M. Vergilius Gallus Lusius, fost praef. coh Ubiorum peditum et equitum, care primește decorații de la Augustus și Tiberius (CIL X 4862 = ILS 2690 ; Pflaum, *Carrières*, p. 23, nr. 7; Dobson, *op. cit.*, p. 170–171).

⁵⁸⁸ Eck, MacDonald, Pangerl, *KölnerJahrb*, 2002 (sub tipar), nr. 1.

⁵⁸⁹ Weiß, *ZPE* 117, 1997, p. 233–238, nr. 4.

⁵⁹⁰ 14 august 99 (CIL XVI 44); 13 mai 105 (<http://www.romancoins.info/MilitaryDiploma.html>)

⁵⁹¹ Strobel, *Untersuchungen*, p. 145; Petolescu, *Auxilia*, p. 124.

⁵⁹² Într-un fragment de diplomă militară datat între 120–130 (Eck, MacDonald, Pangerl, *ActaMN* 38, 2001, p. 38–42, nr. 4). Lagărul acestei trupe s-a aflat la Odorheiul Secuiesc (CIL III 8074^{25a} = IDR III/4 262; Christescu, *Ist. militară, loc. cit.*; TIR L 35, p. 54–55; I. Piso, D. Benea, *ZPE* 56, 1984, p. 285).

⁵⁹³ Eck, MacDonald, Pangerl, *ActaMN* 38, 2001, p. 40: „Denkbar ist jedoch auch eine Verschiebung der Grenzen zwischen Dacia inferior und superior einschließ der dort stationierten Truppen, wenn die *cohors Ubiorum* vom Beginn ihrer Zugehörigkeit zu Dakien im Lager von Odorheiul Secuiesc stationiert wurde, das später im Osten von Dacia superior lag“.

⁵⁹⁴ Diploma militară de la Micia din anii 136–138 (Petolescu, A. Corcheș, *Drobeta* 11–12, 2002, p. 120–126; Nova Zagora, din anul 144 (CIL XVI 90 = IDR 14); Tibiscum, din anul 157 (CIL XVI 107 = IDR I 15); Drobeta din anul 179 (RMD 123); Petolescu, *Auxilia*, p. 125.

Pe teritoriul Moesiei Inferior a staționat astfel, până în preajma războaielor dacice și se pare că și-a avut garnizoana la Capidava, unde s-a găsit o cărămidă cu ștampila acesteia⁵⁹⁵. S-a presupus, deasemenea, că o vexillație, trimisă pentru unele lucrări de construcție, (Bauvexillation) a activat pentru o perioadă la Arrubium, pe baza unei țigle ștampilate de forma CIVB⁵⁹⁶. Din păcate lectura acestui document nu este în totalitate asigurată, așa că, din păcate, nu putem specula prea mult în direcția, sugerată de editori.

Din perioada staționării la Capidava, se cunoaște numele unui prefect, C. Iunius Tertius, atestat printr-o inscripție de la Minturnae⁵⁹⁷. De asemenea, se cunoaște numele unui fost signifer al aceleiași cohorte, mort la vârsta de 70 de ani și îngropat la Capidava, M. Cocceius Vitlus⁵⁹⁸. În sfârșit, ar exista posibilitatea unor soldați din această cohortă, pe un fragment de inscripție, din păcate foarte prost păstrată, în al cărui ultim rând, primul editor citea numele acestei trupe⁵⁹⁹.

38. NUMERUS C(IVIVM) R(OMANORUM)⁶⁰⁰

Această formațiune militară neregulată apare într-o serie de inscripții de la Montana, toate datând din secolul al III-lea⁶⁰¹. Această lectură a fost pusă în discuție de Speidel care propunea collectus regionariorum, care mai târziu s-ar fi putut transforma în cohors III Collecta (vezi *supra*)⁶⁰². Însă nu avem cunoștință de o astfel de trupă și care să aibă o astfel de abreviere, așa încât mai normal este să admitem lectura inițială de numerus civium Romanorum⁶⁰³.

⁵⁹⁵ I.C. Opreș, SCIVA 48, 1997, 3, p. 277–278 = AnnÉp 1997, 1330; Covacef, în *Army and Urban Development in the Danubian Provinces of the Roman Empire. Proceedings of the International Symposium – Alba Iulia 1999*, Alba Iulia, 2000, p. 287–289.

⁵⁹⁶ Zahariade, Mușeteanu, Chiriac, Pontica 14, 1981, p. 256, nr. 3 și p. 260–261; Covacef, *op. cit.*, p. 288. Suceveanu, *Dobroudja*, p. 65, a considerat că, poate, întreaga cohortă a fost dislocată o vreme la Arrubium, ceea ce în stadiul actual al cunoștințelor noastre, este de neacceptat.

⁵⁹⁷ CIL X 6015; PME, I 54.

⁵⁹⁸ ISM V 24; Bălțeanu, AO 15, 2000, p. 39, nr. 1. Pentru signifer cohortis, vezi Domaszewski, *Aufsätze zur römischen Heeresgeschichte*, Darmstadt, 1972, p. 73–75; idem, RO², p. 58–59; Breeze, BJ 174, 1974, p. 285. Pentru Cocceii la Capidava, vezi Bărbulescu, *Viața rurală*, p. 110.

⁵⁹⁹ Tudor, *Materiale* 2, 1956, p. 611, nr. 138. Vezi *contra*, Doruțiu-Boilă, SCIV 13, 1962, 1, p. 137, nr. 19, care crede că ar fi vorba de fapt de niște duumviri de la Tropaeum Traiani. Vezi în acest sens și Aparaschivei, *Studia Antiqua et Archaeologica* 9, 2003, p. 335, nr. 12.

⁶⁰⁰ Wagner, *Dislokation*, p. 205–206; Beneš, *Auxilia*, p. 57–58; Speidel, *Roman Army Studies*, II, Stuttgart, 1992 (Mavors VIII), p. 143; M. Reuter, 80. BerRGK, 1999, p. 476–478.

⁶⁰¹ AnnÉp 1957, 338; AnnÉp 1979, 548; 550; AnnÉp 1911, 15.

⁶⁰² Speidel, *Roman Army Studies* II, Stuttgart, 1992 (Mavors VIII), p. 141–143.

⁶⁰³ Este și părerea domnului profesor W. Eck, de la Universitatea din Köln, pe care mi-a comunicat-o într-o scrisoare personală, trimisă cu ajutorul poștei electronice, în data de 16 februarie 2003. Pe această cale îi transmit mulțumirile mele pentru promptitudinea răspunsului la această problemă.

Ca fiecare trupă de acest tip, acest numerus avea în frunte un praepositus⁶⁰⁴ care, în cazul de față, au fost selecționați dintre centurionii de legiune. Cunoaștem numele lui T. Flavius Iulius, centurion al legiunii I Italica, cantonată la Novae și praepositus numeri civium Romanorum⁶⁰⁵ și numele lui Maximianus Volsinis, centurion al legiunii II Augusta, din Britannia și praepositus al acestui numerus⁶⁰⁶.

Acest numerus este atestat sigur la Montana între anii 233–238, când apare cu titulatura numeri civium Romanorum Maximianus⁶⁰⁷. Pentru celelalte două inscripții nu suntem în măsură, în acest moment, de a oferi o cronologie mai rafinată.

În final, trebuie amintit că s-a presupus, că același numerus ar putea să apară într-o dedicație de la Leskovetz, pusă de un anume Antonius Mercurius, eques Numeri C(...) P(...), poate trupa aflată în discuție⁶⁰⁸.

39. NUMERUS SCUTARIORUM⁶⁰⁹

O formațiune cu acest nume pe teritoriul provinciei Moesia Inferior este atestată printr-o inscripție foarte târzie de la Aboba, punct situat pe strada ce lega în antichitate orașele Marcianopolis și Sexaginta Prista. Este vorba de o inscripție funerară pusă pentru un anume *Italicus Varsudicintis (?) qui militavit in numero Scutariorum*⁶¹⁰.

Nu avem alte informații despre această trupă și nici nu putem fi siguri că ar fi staționat vreodată pe teritoriul Moesiei Inferior⁶¹¹. În epoca târzie la Capidava avem atestați niște equites scutati, dar nu putem afirma dacă ar fi vorba de aceeași trupă sau nu⁶¹², așa cum în *Notitia Dignitatum* mai apar astfel de formațiuni la Securisca, Iatrus și Appiaria, în provincia Moesia Secunda (*Notitia Dignitatum*, Or. XL, 11, 13, 16), nici despre acestea neputând fi foarte siguri din ce foste trupe provin.

40. NUMERUS SINGULARIUM⁶¹³

Prezența unei astfel de formațiuni pe teritoriul Moesiei Inferior este încă ipotetică, atâta timp cât se bazează doar pe un fragment de inscripție descoperită la Tomis, în

⁶⁰⁴ H. Callies, 45. BerRGK, 1964, p. 187–189.

⁶⁰⁵ AnnÉp 1979, 548 = Reuter, 80. BerRGK, 1999, p. 476, nr. 58.

⁶⁰⁶ AnnÉp 1979, 550 = Reuter, 80. BerRGK, 1999, p. 476, nr. 59.

⁶⁰⁷ AnnÉp 1957, 338 = Reuter, 80. BerRGK, 1999, p. 476, nr. 57; Beneš, *loc. cit.*

⁶⁰⁸ AnnÉp 1911, 15 = Reuter, 80. BerRGK, 1999, p. 477, nr. 60; Wagner, *loc. cit.*; Beneš, *Auxilia*, p. 58.

⁶⁰⁹ Wagner, *Dislokation*, p. 214.

⁶¹⁰ CIL III 7465. Pentru datare, vezi Wagner, *loc. cit.*

⁶¹¹ Un alt numerus scutariorum apare într-o piatră funerară, de la Intercissa, în Pannonia Inferior; Wagner, *Dislokation*, p. 213–214.

⁶¹² IGLR 220; 221; Aricescu, *Armata*, p. 114–115.

⁶¹³ Aricescu, *Armata*, p. 69; Beneš, *Auxilia*, p. 62; Suceveanu, *Dobroudja*, p. 66.

care apare un anume Herculanus duplicarius n[umeri? | ?sin]gul(arium)⁶¹⁴. S-a presupus, că ar fi vorba de equites singulares legati Augusti propraetore⁶¹⁵ dar, din păcate, această presupunere nu poate rămâne decât la stadiul de simplă ipoteză.

41. NUMERUS SURORUM SAGITTARIORUM⁶¹⁶

Această unitate este cunoscută dintr-o singură inscripție, găsită la Piuia Pietrei, la gura râului Ialomița, față în față cu fortificația romană de la Carsium⁶¹⁷. Întrucât nu avem alte informații despre ea pe teritoriul Moesiei Inferioare, mult mai normal ar fi să considerăm că este vorba de fapt de trupa care staționa în Dacia Inferior, la Romula⁶¹⁸.

Totuși, alți cercetători au preferat să pună în legătura, posibilă prezență a acestei formațiuni militare, în acest punct, fie cu războaiele dacice ale lui Traian⁶¹⁹, fie cu războiul împotriva carpilor al împăratului Caracalla, din anul 214⁶²⁰.

Din inscripția citată cunoaștem numele centurionului Flavius Ianuarius și al signiferului Flavius Avitianus⁶²¹.

CONCLUZII

Pe teritoriul provinciei Moesia Inferior au staționat, de-a lungul istoriei acestei provincii, un număr de 10 ale, 27 cohorte și între 2 și 4 numeri.

Pentru cunoașterea trupelor, din primele momente ale constituirii separate a acestei provincii, de o deosebită importanță este diploma militară descoperită la Cataloi și care datează din 15 iunie 92. Aceasta recenzează un număr de 7 ale: I Vespasiana Dardanorum, I Flavia Gaetulorum, I Pannoniorum, II Claudia Gallorum (sic), Gallorum Flaviana, Gallorum Atecorigiana, (I) Hispanorum și 15 cohortes: I Raetorum, I Bracaraugustanorum, I Lusitanorum Cyrenaica, I Flavia Commagenorum,

⁶¹⁴ Tudor, *Materiale* 2, 1956, p. 582, nr. 50 = ISM II 212.

⁶¹⁵ Aricescu, *loc. cit.*; Beneš, *loc. cit.* *Pedites singulares* ai guvernatorului provinciei Moesia Inferior au acționat, se pare, în vremea războaielor dacice, la Buridava (Stolniceni) (IDR II 564; Tudor, *Dacia*, N. S. 8, 1964, 347–351; idem, *OR*⁴, p. 270 și p. 341; Strobel, *Untersuchungen*, p. 169).

⁶¹⁶ Christescu, *Ist. militară*, p. 200; Wagner, *Dislokation*, p. 216; Aricescu, *Armata*, p. 69; Beneš, *Auxilia*, p. 63.

⁶¹⁷ CIL III 7493 = ISM V 127. Pentru localizare, vezi TIR L 35, p. 58. Vezi încă Pârvan, *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*², București, 1974, p. 90–91 (cu observația lui Vulpe, p. 174, n. 203, care consideră că în realitate această inscripție nici nu a fost găsită la Piuia Pietrei, ci a fost adusă din Oltenia și a intrat în colecția lui M. Kogălniceanu, fiind publicată apoi de Gr. Tocilescu *AEM* 8, 1884, p. 34, nr.4).

⁶¹⁸ Aricescu, *loc. cit.*; Tudor, *OR*⁴, p. 194, 297, 339, 340; E. Németh, *Ephem.Nap.* 7, 1997, p. 105, nr. 3; Petolescu, *Auxilia*, p. 143–144.

⁶¹⁹ Sarnowski, *L'armée*, p. 59.

⁶²⁰ Bogdan-Cătănciu, *Muntenia*, p. 107.

⁶²¹ Pentru ambele grade, vezi Domaszewski, *RO*², p. 59–61 (p. XVII–XVIII).

I Sugambrorum tironum, I Sugambrorum veterana, II Chalcidenorum, II Lucensium, II Bracaraugustanorum, II Flavia Bessorum, II Gallorum, III Gallorum, IIII Gallorum, VII Gallorum, (I) Ubiorum.

Dintre aceste trupe, unele erau prezente de mai multă vreme pe teritoriul provinciei Moesia. În cele două diplome cunoscute până acum, cea de la Taliata din 28 aprilie 75 și Montana din 7 februarie 78, la care se adaugă încă una descoperită recent, apar următoarele trupe: I Raetorum, I Sugambrorum veterana, III Gallorum, IIII Gallorum, VII Gallorum, I Sugambrorum tironum, II Lucensium, II Chalcidenorum (?), (I) Ubiorum. Avem atestate astfel un număr de 9 cohorte, la care s-au adăugat ulterior cohortele I Flavia Commagenorum și II Flavia Bessorum, recrutate poate în ultimii ani de domnie ai lui Nero, dar care au fost reorganizate sub Vespasian, dar și cohorte care staționaseră în alte colțuri ale Imperiului, cum ar fi I Lusitanorum Cyrenaica (Africa), I Bracaraugustanorum (Dalmația). De asemenea, un număr de trei cohorte, despre care nu avem nici o informație anterioară și anume II Flavia Brittonum, II Bracaraugustanorum și II Chalcidenorum, dacă nu admitem întregirea nesigură din diploma militară mai sus citată, sau facem abstracție de posibilitatea de a apărea într-o inscripție, încă din timpul domniei lui Vespasian.

O surpriză este prezența în această diplomă militară a cohortei I Raetorum. Ambele identificări propuse, o cohortă I Raetorum apare în Raetia și alta în Orient, fiind perfect posibile. De asemenea, nu suntem în măsură a stabili locul de unde a fost dislocată pe teritoriul Moesiei. Important este, însă, faptul că garnizoana acesteia trebuie să se fi aflat undeva în Moesia Inferior și nu în Moesia Superioară, cum s-a propus odinioară.

O problemă importantă este și prezența într-un număr relativ mare a unor trupe auxiliare, despre care se credea că au fost recrutate sub Vespasian. Avem aici în vedere alele: I Vespasiana Dardanorum, I Flavia Gaetulorum, precum și cohortele I Flavia Commagenorum, II Flavia Bessorum. Un calcul simplu ne arată că soldații care au primit civitas și conubium, de la Domitian în anul 92, fuseseră recrutați cel mai târziu în anul 67, adică încă din vremea lui Nero. La fel se întâmplă și cu classici din flota moesică care poartă și ea numele de Classis Flavia Moesica și care sunt lăsați la vatră în aceeași zi printr-o diplomă descoperită cu mai multă vreme în urmă, la Brețcu. Ar putea exista aici două explicații, fie în aceste trupe, pentru a umple anumite goluri cauzate de decesul soldaților, au fost transferați soldați din alte trupe sau acestea au fost recrutate mai devreme, încă din timpul lui Nero, primind apoi gentiliciul de la Vespasian, în urma unei posibile reorganizări și pentru rolul jucat în războiul civil din „anul celor patru împărați”. Această a doua explicație s-ar putea susține și prin faptul că gentiliciul Vespasiana este neobișnuit, el fiind de fapt mai degrabă un supranume, de genul celor întâlnite în secolul al III-lea. Pentru ala I Flavia Gaetulorum, un posibil indiciu de existență mai timpurie ar putea fi o inscripție de la Oescus, în care apare un eques alae Gaetulorum, dar identificarea trupei rămâne totuși dificilă.

Observația este cu atât mai importantă, cu cât ar putea să aibă și consecințe de istorie generală. Despre cohors I Flavia Commagenorum și „sora” sa, II Flavia Commagenorum, s-a afirmat că au fost recrutate dintre soldații puși la dispoziție de Antiochos, regele Commagenei, în timpul campaniei lui Titus din Iudaea. Mai

degrabă, recrutarea s-a făcut dintre soldați puși la dispoziție de același Antiochos lui Cestius Gallus în anul 66.

În anul 97, dispunem în acest moment de două diplome militare care, după toate probabilitățile, sunt copii după constituții imperiale diferite, date probabil concomitent, cum se va întâmpla în anul 99. În primul document apar următoarele ale: I Claudia Gallorum, II Aravacorum (Hispanorum), Gallorum Flaviana și (I) Hispanorum și cohorte: I Hispanorum veterana, I Sugamborum tironum, I Flavia Commagenorum, II Flavia Bessorum, II Lucensium, III Gallorum și I Ubiorum. În a doua diplomă apar trupe diferite, cum ar fi alele: I Flavia Gaetulorum, I Vespasiana Dardanorum și (Gallorum) Atectorigiana și cohortele: [I Lusitanorum Cyrenaica], I Tyriorum și I Lepidiana c.R.

Se observă că avem de-a face și cu unități care nu apar în diploma din anul 92: ala II (Hispanorum) Aravacorum și cohortele cohors I Hispanorum veterana, I Tyriorum și I Lepidiana c. R.

Dintre acestea, ala II (Hispanorum) et Aravacorum ar fi putut staționa și în anul 92, pe teritoriul Moesiei Inferioare, dar să nu fi avut militari eligibili pentru lăsare la vatră, aceeași explicație putând fi oferită și pentru cohors I Hispanorum veterana. Despre I Lepidiana c. R., nu știm încă dacă a fost adusă la Dunăre, în timpul războaielor lui Domitian, neavând nici o informație despre ea, din anul 80, când apare printre trupele Pannoniei.

Misterioasă rămâne, cu toate supozițiile, cohors I Tyriorum, pe care o avem atestată acum cu siguranță, pentru prima dată. Nici despre ea nu se poate afirma că făcea parte din trupele provinciei în anul 92, dar nici nu se poate tăgădui.

Următorul moment important în evoluția sistemului defensiv roman de la Dunărea de Jos, este marcat de pregătirea războaielor dacice. În acest sens, edificatoare sunt diplomele militare din anul 99, care cuprind împreună 6 ale și 13 cohorte: Gallorum Flaviana, I Pannoniorum, II Hispanorum et Aravacorum, I Vespasiana Dardanorum, I Asturum, I Flavia Gaetulorum; cohorte: I Sugamborum veterana, I Bracaraugustanorum, I Hispanorum veterana, II Mattiacorum, II Gallorum, (I) Ubiorum, I Lepidiana c. R., I Tyriorum, I Lusitanorum Cyrenaica, II Flavia Brittanum, II Chalcidenorum, III Gallorum, VII Gallorum. Noutățile absolute sunt ala I Asturum, și cohortele II Mattiacorum și II Flavia Brittonum.

Despre ala I Asturum putem afirma că staționa dintr-o epocă mult mai timpurie pe teritoriul Moesiei, după cum o demonstrează o inscripție de la Tomis și alte epigrafe citate în repertoriu. Este astfel destul de greu de înțeles cum este posibil ca ele să lipsească din diploma din anul 92, decât doar înțelegând că nu au avut soldați eligibili pentru lăsare la vatră în acel moment. Nu trebuie uitat, de asemenea, nici faptul că cele două diplome din provincia Moesia, citate mai sus, recenzează doar cohortele provinciei, ar fi de așteptat să fi existat și constituții numai cu alele, în care cel puțin cele două aici în discuție să apară. Despre cele două cohorte, atestate acum pentru prima dată pe teritoriul Moesiei Inferioare, nu se poate afirma dacă au fost dislocate aici mai timpuriu sau în vederea pregătirii războaielor dacice, deși mult mai normal ar fi să fi fost dislocate încă de la Vespasian.

În concluzie, se poate afirma că trupele prezente în cele două diplome din anul 99 făcuseră parte în marea lor majoritate ex exercitu Moesiae Inferioris și nu au fost dislocate în vederea pregătirii războaielor dacice, cum s-a întâmplat în Moesia Superior.

În anul 105 sunt atestate prin diplome militare un număr de 6 ale și 14 cohorte: ale – I Claudia Gallorum, I Vespasiana Dardanorum, (I) Gallorum Flaviana, I Flavia Gaetulorum, I Asturum, II Hispanorum et Arvacorum și cohortele – I Flavia Commagenorum, I Lusitanorum Cyrenaica, II Lucensium, II Flavia Bessorum, II Gallorum, III Gallorum, IV Gallorum, I Lepidiana c. R., I Bracaraugustanorum, I Sugamborum tironum, II Mattiacorum, II Chalcidenorum, II Flavia Brittonum, (I) Ubiorum.

Astfel, aproximativ de la începutul domniei lui Vespasian, până la războaiele dacice, pe teritoriul Moesiei Inferioare au staționat, după cum urmează, trupele: ale – I Vespasiana Dardanorum, I Flavia Gaetulorum, I Pannoniorum, I Claudia Gallorum, (I) Gallorum Flaviana, Gallorum Aetorigiana, (I) Hispanorum, II Hispanorum et Arvacorum, I Asturum și cohortele- I Raetorum, I Bracaraugustanorum, I Lusitanorum Cyrenaica, I Flavia Commagenorum, I Sugamborum tironum, I Sugamborum veterana, II Chalcidenorum, II Lucensium, II Bracaraugustanorum, II Flavia Bessorum, II Gallorum, III Gallorum, IV Gallorum, VII Gallorum, (I) Ubiorum, I Tyriorum, I Lepidiana c. R., II Flavia Brittonum, I Hispanorum veterana, II Mattiacorum.

Sunt atestate, deci, 9 ale și 20 de cohorte, adică un efectiv complet de aproximativ 4500 de călăreți, și 10 000 de soldați care au activat în cohorte, pedestrași sau călăreți. Avem de-a face cu o forță militară de aproximativ 15 000 de soldați, la care se adaugă, bineînțeles, efectivele din legiunile I Italica și V Macedonica. Această situație se va schimba odată cu participarea unor trupe din această provincie la operațiunile din cele două războaie dacice și care, o parte, vor rămâne în teritoriul nou cucerit și vor apărea apoi în diplomele provinciei Dacia Inferior: I Asturum, I Claudia Gallorum, (I) Hispanorum, II Flavia Bessorum, I Bracaraugustanorum, I Flavia Commagenorum, II Gallorum, I Hispanorum veterana, I Tyriorum și (I) Ubiorum. Astfel, din numărul total al trupelor auxiliare din provincia Moesia Inferior, un număr de trei ale și opt cohorte au fost transferate în Dacia Inferioară și nu se vor mai întoarce niciodată în provincia de unde au fost dislocate.

Înainte de a trece mai departe, trebuie să observăm faptul că, în ciuda numărului mare de trupe auxiliare, atestate pe calea diplomelor militare sau a inscripțiilor, deținem puține informații în privința locului de cantonare al acestora înainte de războaiele dacice. Trupele a căror garnizoana este cunoscută, cu un foarte ridicat grad de probabilitate, sunt:

Ala I Vespasiana Dardanorum	Arrubium, după războaiele dacice
Ala I Flavia Gaetulorum	Oescus, 62–71 (?); Carsium, înainte de 114 (?)
Ala I Claudia Gallorum	Augusta (?)
Ala I Pannoniorum	Troesmis
Cohors II Flavia Brittonum	Durostorum
Cohors I Flavia Commagenorum	Tomis (?)

Cohors II Gallorum	Durostorum
Cohors IV Gallorum	Oescus, 62-71; Sacidava, înainte de 114
Cohors VII Gallorum	Tomis (?)
Cohors I Hispanorum veterana	Durostorum
Cohors II Lucensium	Abrittus
Cohors I Lusitanorum Cyrenaica	Cius
Cohors II Mattiacorum	Dinogetia
Cohors I Ubiorum	Capidava

Pentru cunoașterea trupelor provinciei Moesia Inferior, după formarea provinciei Dacia Inferior, în afara diplomelor din anii 134 și 138, cunoscute de mai multă vreme, importante sunt noile diplome descoperite din anii 125, 127, 145 și 146.

În aceste documente apar următoarele trupe: ale – I Gallorum et Pannoniorum, I Flavia Gaetulorum, I Gallorum Atecorigiana, I Vespasiana Dardanorum, II Hispanorum et Aravacorum și cohortele – I Thracum Syriaca, I Lepidiana c. R., I Bracarorum c. R., II Mattiacorum, II Flavia Brittonum, I Lusitanorum Cyrenaica, I Flavia Numidarum, II Lucensium, II Chalcidenorum, I Claudia Sugambrorum (Sugambrum) veterana, I Claudia Sugambrorum (Sugambrum) (tironum), I Cilicum milliaria sagittariorum, I Germanorum și II Bracaugustanorum.

Dintre acestea, anumite trupe au fost sau vor fi dislocate pe teritoriul Thraciei. Este cazul cohorței II Bracaugustanorum care apare în 114 alături de cohorta IV Gallorum pe teritoriul Thraciei, de unde se va întoarce în Moesia Inferior, înainte de 145, al cohorței II Lucensium dislocată în Thracia în jurul anului 136 sau chiar mai devreme și al cohorței II Mattiacorum, care cândva, între 146 și 152–154, este trimisă pe teritoriul Thraciei, poate la schimb cu cohorta I Cisipadensium, atestată în Thracia în 138–140 și care apare în Moesia Inferior în jur de 155.

De asemenea, puțin mai târziu, a fost transferată din Moesia Superior cohorta I Cilicum milliaria, la schimb, probabil, cu cohorta II Lucensium, prima neapărând decât începând cu 134.

Acest tablou este completat, mai ales în privința cohortelor, de diploma militară de la Brestovene, datată fie 152–154, fie 157 și de un fragment de diplomă militară, descoperit de curând și care datează din jurul anului 155.

În ceea ce privește cohorta I Flavia Numidarum, nici ea nu va mai rămâne multă vreme în Moesia Inferior, fiind dislocată înainte de 165 pe teritoriul provinciei Lycia și Pamphylia. De asemenea, tot în Orient, se pare că va fi transferată și cohorta I Claudia Sugambrum, identică cu cohorta I Sugambrorum tironum, atestată anterior în armata Moesiei Inferioare. Pe urmele acestor două cohorte va păși și I Lepidiana c. R., atestată pentru ultima dată în această provincie în anul 127 și dislocată, foarte probabil, tot în Orient.

Noutățile în armata Moesiei Inferioare sunt cohortele I Cilicum milliaria, transferată din Moesia Superioară, I Thracum Syriaca, dislocată din aceeași provincie și I Germanorum, adusă aici de pe frontiera renană.

La începutul domniei lui Marcus Aurelius, avem atestate pe teritoriul provinciei Moesia Inferior 5 ale și 9 cohorte: ale – I Gallorum et Pannoniorum, I Flavia Gaetulorum, I Gallorum Aetorigiana, I Vespasiana Dardanorum, II Hispanorum et Aravacorum și cohorte- I Bracarorum c. R., I Lusitanorum Cyrenaica, II Chalcidenorum Sagittariorum, I Cilicum Sagittariorum, I Thracum Syriaca, I Germanorum, II Bracaraugustanorum, II Flavia Brittonum, I Cisipadensium.

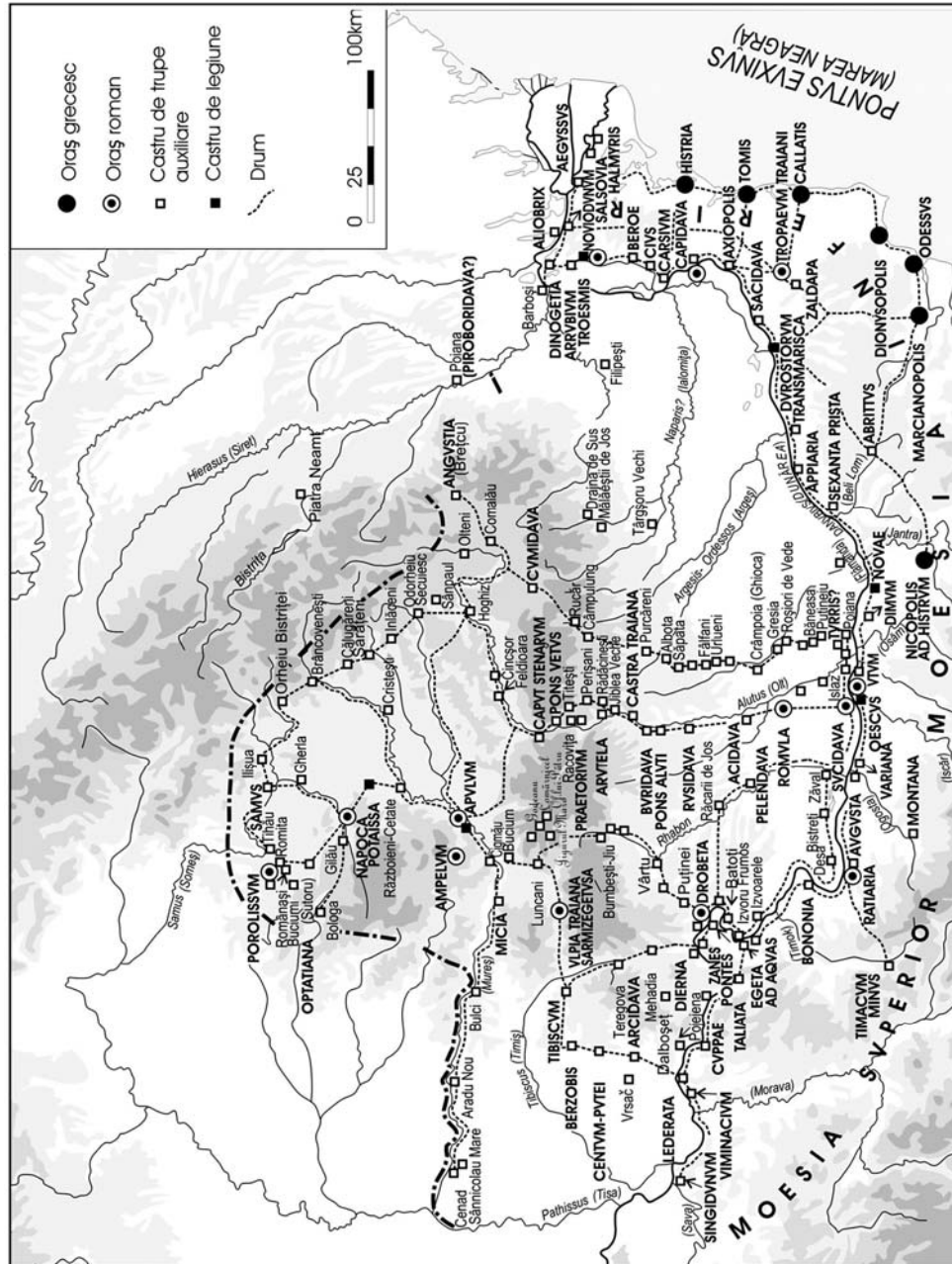
La acestea se va adăuga din 198 cohorta II Mattiacorum, transformată între timp în milliaria și care apare într-o inscripție la Troianhissar. În concluzie, putem afirma că în cursul secolului al II-lea a staționat un efectiv fix de cinci ale, adică aproximativ 2 500 de călăreți și în jur de zece cohorte, dintre care două sunt milliariae, adică aproximativ 6 000 de soldați, pedestrași și călăreți. Dintre acestea, doar unora le cunoaștem locul de staționare. Conform tabelului de mai jos acestea sunt:

Ala I Vespasiana Dardanorum	Arrubium
Ala II Hispanorum et Aravacorum	Carsium
Ala I Gallorum Aetorigiana	Appiaria (?)
Cohors II Flavia Brittonum	Sexaginta Prista
Cohors I Cilicum milliaria sagittariorum	Sacidava
Cohors I Germanorum	Capidava
Cohors I Lusitanorum Cyrenaica	Cius sau Lazu
Cohors II Mattiacorum	Troianhissar
Cohors I Claudia Sugambrorum veterana	Montana
Cohors I Thracum Syriaca	Transmarisca

Pentru situația din secolul al III-lea se poate afirma în linii generale că, probabil, nu au mai avut loc schimbări masive de efective. Astfel, le avem atestate direct pe următoarele ale: I Vespasiana Dardanorum, I Flavia Gaetulorum, I Gallorum Aetorigiana, II Hispanorum et Aravacorum, și cohorte: I Bracarorum c. R., II Flavia Brittonum, I Cilicum milliaria, I Cisipadensium și III Collecta c. R. După cum se observă, toate aceste trupe au fost atestate în Moesia Inferior și la sfârșitul secolului al II-lea, singurele noutăți fiind revenirea din Thracia a cohorței II Mattiacorum și apariția unei cohorte noi, III Collecta c. R., atestată la Montana.

Tot din secolul al III-lea datează și singurele atestări sigure de existență a unor formațiuni militare neregulate, de tip numeri. Astfel, la Montana apare un numerus civium Romanorum și la Aboba, pe drumul dintre Marcianopolis și Sexaginta Prista, un numerus scutariorum.

Aceasta este situația trupelor auxiliare din Moesia Inferior în epoca Principatului. Ar mai fi de menționat și prezența militară romană pe țărmul de nord al Mării Negre, sub formă de vexillationes, atât din legiuni, cât și din trupele auxiliare. De la articolul lui Sarnowski din 1988 un număr destul de mare de noi documente epigrafice s-au adăugat unui dosar, deja, impresionant. Acolo unde a fost cazul, s-a menționat în text unde și în ce condiții vexillații din trupele auxiliare au activat în această zonă.

Sistemul defensiv roman de la Dunărea de Jos: Moesia Superior, Moesia Inferior, Dacia Inferior, Dacia Superior și Dacia Porolissensis. Roman defensive system on the Lower Danube: Moesia Superior, Moesia Inferior, Dacia Inferior, Dacia Superior and Dacia Porolissensis.

THE ROMAN AUXILIARY UNITS FROM MOESIA INFERIOR

ABSTRACT

On the territory of the Roman province Moesia Inferior, 10 alae, 27 cohortes and 2 or 4 numeri are attested.

In the period covered by Vespasianus' first years of reign and the end of the Dacian Wars the following units are mentioned: alae – I Vespasiana Dardanorum, I Flavia Gaetulorum, I Pannoniorum, I Claudia Gallorum, (I) Gallorum Flaviana, Gallorum Aetectorigiana (I) Hispanorum, II Hispanorum et Aravacorum, I Asturum; cohortes – I Raetorum, I Bracaraugustanorum, I Lusitanorum Cyrenaica, I Flavia Commagenorum, I Sugambrorum tironum, I Sugambrorum veterana, II Chalcidenorum, II Lucensium, II Bracaraugustanorum, II Flavia Bessorum, II Gallorum, III Gallorum, IV Gallorum, VII Gallorum, (I) Ubiorum, I Tyriorum, I Lepidiana c. R., II Flavia Brittonum, I Hispanorum veterana, II Mattiacorum.

In summary, there are 9 alae and 20 cohortes. These units are attested by the recently discovered Roman military diploma from Cataloi (Tulcea county) which is to be dated in 92 (Petolescu, Popescu, in *Studia Historica et Theologica. Omagiu profesorului Emilian Popescu*, Iași, 2003, p. 73–92, a German version of this article will be soon available in ZPE), the new diplomas from 97 (Weiß, ZPE 117, 1997, p. 233–238, n. 4; MacDonald, Mihaylovich, ZPE 138, 2001, p. 225–228) and the diplomas from the year 99 (CIL XVI 44; 45) and 105 (CIL XVI 50; one still unpublished).

Thanks to the above mentioned sources, in the present article we propose an interpretation concerning the enlisting of the units bearing the name of the Flavian dynasty: ala I Flavia Gaetulorum, ala I Vespasiana Dardanorum, cohors II Flavia Bessorum, I Flavia Commagenorum. All these units are mentioned on the diploma of the year 92. If their soldiers had served 25 years, or even more, they would have been enlisted since 67, so still under Nero. There are also other information, unfortunately only for the ala I Flavia Gaetulorum (an inscription from Oescus, ILB 57) and for I Flavia Commagenorum (created with the auxiliary forces given by Antiochus of Commagene to Cestius Gallus in 66, Flavius Josephus, *BJ* II, 18, 9, 500–501). I consider that all these units had been created in Nero's times – or even earlier – and thanks to their behaviour during the Civil War (68–69), as a reward, they received honorific titles, such as for example Vespasiana. Then, the units being, probably, reorganized by Vespasianus (as it was the case of Classis Flavia Moesica), these honorific titles were transformed into names.

At the end of the Dacian Wars, part of the Moesia Inferior's auxiliary units remained in the newly established garrisons, especially along the Olt river valley (Gerov, *Beiträge*, I, p.41–57). At that time this territory was incorporated by Trajan to the Moesia Inferior province; afterwards, due to an administrative reform in 118–119, it became part of the recently created Dacia Inferior province (Petolescu, *Dacia*, N.S. 29, 1985, p. 50–55). Therefore, the following units are attested as part of the army of Dacia Inferior: I Asturum, I Claudia Gallorum, (I) Hispanorum, II Flavia Bessorum, I Bracaraugustanorum, I Flavia Commagenorum, II Gallorum, I Hispanorum veterana, I Tyriorum and (I) Ubiorum. All these units never returned to Moesia Inferior.

Interesting enough is the case of the ala Gallorum Flaviana: there are no documents concerning the presence of this unit in Moesia Inferior after 119 (W. Eck, D. MacDonald, A. Pangerl, *Chiron* 32, 2002, p. 401–426, n.3), but it is again attested by the diplomas from Moesia Superior starting with the middle of the 2nd century (W. Eck, D. MacDonald, A. Pangerl, *Chiron* 32, 2002, p. 401–426, n. 6; CIL XVI 111; RMD 55).

For the knowledge of the auxiliary units, a number of newly discovered military diplomas is of great value (125, Eck, Roxan, ZPE 116, 1997, p. 193–203; 127, Roxan, ZPE 118, 1997, p. 287–295; 145, RMD 165 + Weiß, ZPE 134, 2001, p. 261–262; 146, Weiß, ZPE 124, 1999, p. 279–286), alongside with the well known diplomas from the years 134 (CIL XVI 78) and 138 (CIL XVI 83) and various epigraphic information. The following units are attested: alae – I Gallorum et Pannoniorum, I Flavia

Gaetulorum, I Gallorum Aetorigiana, I Vespasiana Dardanorum, II Hispanorum et Aravacorum; cohortes – I Thracum Syriaca, I Lepidiana c. R., I Bracarorum c. R., II Mattiacorum, II Flavia Brittonum, I Lusitanorum Cyrenaica, I Flavia Numidarum, II Lucensium, II Chalcidenorum, I Claudia Sugamborum (Sugambrum) veterana, I Claudia Sugamborum (Sugambrum) (tironum), I Cilicum milliaria sagittariorum, I Germanorum și II Bracaraugustanorum.

Part of these units appear on the epigraphic documents in the Thracia province. It is the case of cohorts II Bracaraugustanorum and cohorts IV Gallorum, attested in 114 (RMD 14 = Paunov, Roxan, ZPE 119, 1997, p. 269–279). But, if cohorts II Bracaraugustanorum returned to Moesia Inferior before the year 145, it seems that cohorts IV Gallorum remained there, since there is no more available information about it.

It is also the case of cohorts II Lucensium, which had been moved to Thracia in 136, and never returned in Moesia Inferior (Velkov, *ActaArchHung* 41, 1989, 1-4, p. 247–256) and of II Mattiacorum, which was part of the Thracian garrison between 146 and 198. Cohors I Cisipadensium had come to Moesia Inferior from Thracia (it had been attested, for the first time, in about 155 – Weiß, ZPE 134, 2001, p. 262–266, n. 2). However, it could have come earlier, as an exchange – probably – for cohorts II Mattiacorum. In summary, there is available various information regarding a permanent exchange of units between both provinces in the 2nd century, but at this very moment, we are not able to offer a satisfactory interpretation of this phenomenon.

Other units from Moesia Inferior were displaced in the Near East. It is the case of cohorts I Flavia Numidarum (attested in Lycia and Pamphylia before 165 – CIL XVI 128; RMD 67; Weiß, *Epigraphica Anatolica* 31, 1999, p. 77–82) and of cohorts I Claudia Sugamborum (Sugambrum) (tironum) which is mentioned on a diploma from Syria in 156/157 (CIL XVI 106). To these two units, we could also add cohorts I Lepidiana c. R. which had been attested for the last time in 127 in Moesia Inferior and then – probably – it was dislocated in one of the Near Eastern provinces.

At the same time there are units which were moved from other provinces into Moesia Inferior. It is the case of cohorts I Cilicum milliaria sagittariorum from Moesia Superior, which had been attested into Moesia Inferior in 138 (CIL XVI 83), but which could have come around 136 to replace cohorts II Lucensium which, in its turn, had been moved to Thracia. Cohors I Thracum Syriaca (attested in 125 – Roxan, Eck, ZPE 116, 1997, p. 193–203) had been also displaced from the same Moesia Superior province, while cohorts I Germanorum (attested in 127 – Roxan, ZPE 118, 1997, p. 287–295) came out of the German limes.

At the beginning of Marcus Aurelius' reign, the following units are attested in the Moesia Inferior's garrison: alae – I Gallorum et Pannoniorum, I Flavia Gaetulorum, I Gallorum Aetorigiana, I Vespasiana Dardanorum, II Hispanorum et Aravacorum; cohortes – I Bracarorum c. R., I Lusitanorum Cyrenaica, II Chalcidenorum sagittariorum, I Cilicum milliaria sagittariorum, I Thracum Syriaca, I Germanorum, II Bracaraugustanorum, II Flavia Brittonum, I Cisipadensium.

In the 3rd century there were no significant changes in the number of units settled in the Moesia Inferior province. The following units are directly mentioned: alae – I Vespasiana Dardanorum, I Flavia Gaetulorum, I Gallorum Aetorigiana, II Hispanorum et Aravacorum; cohortes – I Bracarorum c. R., II Flavia Brittonum, I Cilicum milliaria, I Cisipadensium, III Collecta c. R. The only newly attested unit is cohorts III Collecta c.R. at Montana. All the others were known since the 2nd century.

At the same time, the first information on the units of the numeri type belong to the 3rd century. For example, a numerus civium Romanorum and a numerus scutariorum are attested at Montana and Aboba, respectively.

We can also mention, the presence of vexillationes from the Moesia Inferior auxiliary units which were displaced to the fortresses on the northern shore of the Black Sea. Since the of Samowski's review article was published (*ArchWarzawa* 36, 1988, p. 61–98), a number of recently discovered epigraphical documents improved our knowledge on this matter. In the Romanian text we mention all the sites where epigraphic evidence for such a presence was found.

Addendum

După predarea articolului la redacție, am fost informat despre apariția volumului al patrulea din *Roman Military Diplomas*, publicat de regretata M.M. Roxan și P.A. Holder⁶²². Printre diplomele militare publicate pentru prima dată apare și una extrem de importantă pentru istoria trupelor auxiliare din provincia Moesia Inferior. Este o diplomă din 25 septembrie 111, în care sunt prezente 3 ale și 7 cohorte, după cum urmează: I Pannoniorum, I Claudia Gallorum, II Hispanorum et Aravacorum, I Flavia Numidarum, I Sugambrorum veterana, I milliaria Brittonum, I Claudia Sugambrorum tironum, I Flavia Commagenorum, II Mattiacorum și II Flavia Brittonum. Diploma a fost acordată pentru un fost călăreț al alei II Hispanorum et Aravacorum: Taurinus Verecundi f. Sequanus, aflat sub comanda unui anume L. Marcius L. f. Sabula din Roma⁶²³.

Surpriza cea mai mare este, bineînțeles, prezența unei cohorte de brittoni, pînă acum necunoscută ca făcând parte dintre trupele, care au staționat pe teritoriul provinciei Moesia Inferior. P. A. Holder propune identificarea ei cu cohorta I Augusta Nervia Pacensis Brittonum milliaria, pe baza unei noi diplome militare pentru provincia Moesia Inferior din anul 105, unde se pare că este prezentă cu numele complet și cu menționarea numărului de soldați ai trupei în fața etnonimului, exact așa cum apare în diploma de față⁶²⁴.

Cohorta I Flavia Numidarum, atestată pînă acum cu siguranță doar de diploma din anul 127⁶²⁵, este în această provincie cel mai târziu din anul 111. Astfel, devine destul de sigură întregirea numelui acestei trupei și pe diploma militară din anul 97⁶²⁶.

O confirmare a teoriei noastre privind cohorta I Sugambrorum tironum, apare în această diplomă, unde este prezentă sub forma I Claudia Sugambrorum tironum. De asemenea, Holder propune identificarea acesteia cu cea prezentă în diploma din Siria din 156/157⁶²⁷, așa cum presupuneam și noi. Nu suntem de acord cu acesta, însă, în ceea ce privește identificarea trupei care apare în diploma din 134, și anume cohors I Claudia Sugambrorum tironum și nu cohors I Claudia Sugambrorum veterana, aflată, probabil, încă în Orient la acea dată.

Interesantă este și prezența alei I Pannoniorum, care mai apare și pe o diplomă a provinciei Dacia din anul 114⁶²⁸, astfel identificarea ei cu ala I Gallorum

⁶²² M.M. Roxan, P.A. Holder, *Roman Military Diplomas. IV*, Londra, 2003. Dorim să mulțumim pe această cale familiei Mădălina și Dan Dana, care mi-au pus la dispoziție fotocopiile extrase din această lucrare, încă inaccesibilă la București.

⁶²³ RMD IV 222.

⁶²⁴ RMD IV, p. 434, n. 7. Este atestată în provincia Dacia Inferior printr-o serie de diplome militare, din anii 120/130 (Eck, Mac Donald, Pangerl, *ActaMN* 38, 2001, p. 38–42, nr. 3); 130 (Weiß, *ZPE* 117, 1997, p. 243–246, nr. 8); 140 (IDR I 13 = RMD 39) și 146 (Steidl, *RANM*, p. 337, nr. 41). Despre această cohortă vezi, Tudor, *OR*⁴, p. 333; Beneš, *Auxilia*, p. 22; Vlădescu, *Armata*, p. 34–35; Petolescu, *Auxilia*, p. 90.

⁶²⁵ M.M. Roxan, *ZPE* 118, 1997, p. 287–295, cu comentariul pentru această cohortă la p. 292–293.

⁶²⁶ Weiß *ZPE* 117, 1997, p. 233–238, nr. 4, unde pe extrinsecus se citea în r. 8 I FLA și pe intus r. 1 RVM, propus apoi ca: I Fla[via- - ca.7- -]rum (p. 236). Propunem, acum, cu oarecare siguranță: I Fla[via Numida]rum.

⁶²⁷ CIL XVI 106.

⁶²⁸ 13 dec. 113–2/3 mai 114 (RMD IV 225), unde apare I PAN. Poate este totuși o greșeală pentru ala II Pannoniorum veterana, prezentă în diploma de la Ranovac (Mirković, *ZPE* 70, 1987,

et Pannoniorum, prezentă în secolul al II-lea în provincia Moesia Inferior, devenind destul de incertă.

Restul trupelor prezente erau cunoscute de mai multă vreme ca făcând parte dintre trupele ce au staționat o vreme pe teritoriul Moesiei inferioare.

O altă diplomă, din păcate, extrem de fragmentară, care datează din perioada 99–110⁶²⁹, atestă următoarele trupe: ala I Flavia Gaetulorum; și cohortele: I Lusitanorum Cyrenaica, I Sugambrorum veterana (?), II Brittonum, fără a fi siguri dacă este vorba de cohorta II Flavia Brittonum sau de o cohortă menționată ca apărând într-o diplomă din 105: cohors II Brittonum Augusta Nervia Pacensis milliaria⁶³⁰ (poate o greșeală pentru cohorta I Brittonum milliaria, despre care am discutat mai sus; se poate observa, deasemenea, că pe nici una din diplomele, în care apare și cohorta II Flavia Brittonum nu îi lipsește numele Flavia), (I) Ubiorum, fiind dată pentru un călăreț al alei I Flavia Gaetulorum al cărui nume nu s-a păstrat.

O altă diplomă publicată pentru prima dată, cu această ocazie este și una datând din timpul legației lui Antonius Hiberus în Moesia Inferior. Din păcate este un fragment de dimensiuni foarte mici, putându-se întregi cu o oarecare probabilitate numele următoarelor trupe: I Gallorum Atectorigiana, I Flavia Numidarum și II Bracaraugustanorum⁶³¹.

*

This short addendum was generated by the publication of the last volume from *Roman Military Diplomas*, which I received it after the delivery of this paper at the editorial office. In this book, for the first time, was published a number of newly discovered military diplomas concerning the auxiliary units from Moesia Inferior.

The most important, among these, is a military diploma from 25th of September 111, which attested a number of 3 alae and 7 cohortes. The surprise came from the presence, between the auxiliary units, of a cohors I Brittonum milliaria, otherwise still unknown for this province. Also, the presence of cohors Sugambrorum tironum with the complete name: cohors I Claudia Sugambrorum tironum, which was attested also by the military diploma from 134 (P.A. Holder has assumed, that in this document appeared cohors I Claudia Sugambrorum veterana, which is a mistake) and then dislocated eastwards in Syria, at the middle of 2nd century.

In the others fragments, are attested auxiliary units known from other epigraphical sources.

p. 189–194 = AnnÉp. 1987, 854; J. Garbsch, BayerVbl 54, 1989, p. 137–151 = AnnÉp. 1990, 860; RMD 148 = CEpR, IX, 523 = IDRE II 307) și care participase la războaiele dacice, Speidel, JRS 60, 1970, p. 142–152 = AnnÉp. 1969–1970, 583 = IDRE II 363; Strobel, *Untersuchungen*, p. 114–115. Pentru această trupă militară vezi, Cichorius, RE I, col. 1254; Wagner, *Dislokation*, p. 60–62; Christescu, *Ist. militară*, p. 181; Russu, SCIV 23, 1972, 1, p. 66; Beneš, *Auxilia*, p. 12; Spaul, *Ala*², p. 173–175; Petolescu, *Auxilia*, p. 74–76.

⁶²⁹ RMD IV 221.

⁶³⁰ RMD IV, p. 429, n. 2. O cohortă cu acest nume este atestată în Pannonia Inferior în 1 septembrie 114 (CIL XVI 61 = Lőrincz, *Hilfstruppen in Pannonien*, p. 158, nr. 14; RMD 87 = Lőrincz, *Hilfstruppen in Pannonien*, p. 158, nr. 15); Wagner, *Dislokation*, p. 111; Lőrincz, *Hilfstruppen in Pannonien*, p. 32; p. 81; p. 241, nr. 279. A participat, alături de trupele din provincia sa, la războaiele dacice, Strobel, *Untersuchungen*, p. 125. Apare apoi în Dacia Porolissensis în 131 (Weiß, ZPE 141, 2002, p. 241–251) și în mai multe diplome din aceeași provincie. Vezi, Petolescu, *Auxilia*, p. 90–91.

⁶³¹ RMD IV 265.